

316.6B7

32

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA 2014/4

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2014. XLV. évf. 4. sz. ÚJ FOLYAM XV. évf. 4. sz.

ÚJVIDÉK
2014/4

**MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT**

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Főszerkesztő: Toldi Éva

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, evatoldi@eunet.rs)

Felelős szerkesztő: Csányi Erzsébet tanszékvezető

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, erzsebet.csanyi@gmail.com)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán

(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Nemzetközi szerkesztőbizottság

Deréky Pál

(Universitát Wien, Ausztria, pal.dereky@univie.ac.at)

Fazekas Tiborc

(Universitát Hamburg, Németország, fs6a006@uni-hamburg.de)

Jankovics József

(MTA, BTK, Budapest, Magyarország, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskylä yliopisto, Finnország, lahdelma@cc.jyu.fi)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

Szerkesztőségi titkár

Kovács Rácz Eleonóra

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, kalic@tippnet.rs)

Angol fordítás: McConnell-Duff Márta, *szerb fordítás:* Andrić Edit

Lektor-korrektor: Buzás Márta

Grad Novi Sad

A szám megjelenését Újvidék Város Önkormányzata, valamint a Vajdaság Autonóm Tartomány Művelődési és Tájékoztatási Titkársága támogatta.

A kéziratokat a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE XLV-4/XV-4

NOVI SAD
2014/4

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni urednik: Eva Toldi

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Srbija, evatoldi@eunet.rs)

Odgovorni urednik: Erzebet Čanji, sef katedre

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
erzsebet.csanyi@gmail.com)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Međunarodni uređivački odbor

Pal Dereki

(Universität Wien, Austrija, pal.dereky@univie.ac.at)

Tiborc Fazekas

(Universität Hamburg, Nemačka, fs6a006@uni-hamburg.de)

Jožef Jankovič

(MTA, BTK, Budapest, Mađarska, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskylän yliopisto, Finska, lahdelma@cc.jyu.fi)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Sekretar redakcije

Eleonora Kovač Rac

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
kalic@tippnet.rs)

Prevod na engleski: Marta McConnell-Duff, *prevod na srpski:* Edit Andrić

Lektor-korektor: Marta Buzaš

Grad Novi Sad

Objavljivanje broja potpomogli su: Gradska uprava za kulturu Novog Sada
i Sekretarijat za kulturu i javno informisanje Autonomne pokrajine Vojvodine

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (evatoldi@eunet.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME XLV-4/XV-4

NOVI SAD
2014/4

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
evatoldi@eunet.rs)

Managing Editor: Erzsébet Csányi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
erzsebet.csanyi@gmail.com)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

International Editorial Board

Pál Deréky

(Universität Wien, Austria, pal.dereky@univie.ac.at)

Tiborc Fazekas

(Universität Hamburg, Germany, fs6a006@uni-hamburg.de)

József Jankovics

(MTA, BTK, Budapest, Hungary, jankovics.jozsef@btk.mta.hu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskylän yliopisto, Finland, lahdelma@cc.jyu.fi)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

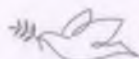
Editorial Secretary

Eleonóra Kovács Rácz

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
kalic@tippnet.rs)

English translation: Márta McConnell-Duff, *Serbian translation:* Edit Andrić

Proofreader: Márta Buzás

Grad Novi Sad

The issue was supported by the City Council of Novi Sad and the
Secretariat for Culture and Information of the Autonomous Province of Vojvodina.

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief
(evatoldi@eunet.rs) or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

LENGYEL Zsolt: Szóasszociációs vizsgálatok	1–12
IMRE Attila: Jogi szakszövegek és terminológiai adatbázisok	13–23
VÖRÖS Ferenc: A magyar családnévatlasz areális szemléletű munkálatairól	24–34
LÁNCZ Irén: A nyelvszemlélet és a grammatikák európai mintái a magyar nyelvészetben	35–44
RAJSLI Ilona: Nyelvi sokszínűség Melius Herbáriumának és Lippay Posoni Kertjének növénymegnevezéseiben	45–56
TÖRÖK Tamás: Magyar dűlőnevek szlovák térképeken (<i>A külterületi helynevek fordíthatóságáról</i>)	57–69
FÁBICS Tamás: A g–h hangok váltakozása a szláv dialektusokban és a magyarországi földrajzi nevekben	70–79
PRESINSZKY Károly: A magyar–szlovák kétnyelvűséghez kapcsolódó hallgatói attitűdök	80–89
KARMACSI Zoltán: Ukrajnai és szlovákiai szláv-magyar etnikailag heterogén családokban nevelkedő gyermek nyelvhasználatának jellemzői	90–101
ANDRIĆ Edit: A ló a magyar és a szerb frazeológiában	102–124
KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: Az európai, valamint a magyar nyelvjárások oktatásának főbb módszertani alapelvei	125–136
PFEIFFER Attila: A Szent Korona-eszme kialakulása és fejlődése a középkor végéig	137–146

SADRŽAJ

Žolt LENDEL: Istraživanja leksičkih asocijacija	1–12
Atila IMRE: Stručni tekstovi iz oblasti prava i terminološke baze podataka	13–23
Ferenc VERES: O radovima na mađarskom atlasu prezimena iz arealnog aspekta	24–34
Iren LANC: Evropski modeli shvatanja jezika i gramatika u mađarskoj lingvistici	35–44
Ilona RAJŠLI: Jezička raznolikost u imenovanju biljaka u Meliusovom <i>Herbariju</i> i Lipajovoj <i>Pošonskoj bašti</i>	45–56
Tamaš TEREK: Mađarska imena duži na slovačkim topografskim kartama (<i>O mogućnostima prevođenja egzoteritorijalnih toponima</i>)	57–69
Tamaš FABIC: Alteracija glasova g–h u slovenskim dijalektima i u toponimima iz Mađarske	70–79
Karolj PREŠINSKI: Stavovi studenata vezani za mađarsko-slovačku dvojezičnost	80–89
Zoltan KARMAČI: Karakteristike upotrebe jezika dece koja rastu u etnički heterogenim slovensko-mađarskim porodicama iz Ukrajine i Slovačke	90–101
Edit ANDRIĆ: Konji u mađarskoj i srpskoj frazeologiji	102–124
Eleonora KOVAČ RAC: Glavni metodološki principi nastave evropskih i mađarskih dijalekata	125–136
Atila PFEJFER: Nastanak i razvitak ideje Svete Krune do kraja srednjeg veka	137–146

CONTENTS

LENGYEL, Zsolt: Word Association Researches	1–12
IMRE, Attila: Legal Texts and Term Bases	13–23
VÖRÖS, Ferenc: An Areal Perspective of the Work on the Hungarian Atlas of Family Names	24–34
LÁNCZ, Irén: European Models of Language Attitude and Grammars in Hungarian Linguistics.	35–44
RAJSLI, Ilona: Linguistic Medley of the Plant Names in Melius's <i>Herbarium</i> and Lippay's <i>Garden of Poson</i>	45–56
TÖRÖK, Tamás: Hungarian Field Names in Slovak Maps (<i>On the translatability of place names in the countryside</i>).	57–69
FÁBICS, Tamás: Alternations of g – h Sounds in Slav Dialects and in Geographical Names in Hungary.	70–79
PRESINSZKY, Károly: Students' Attitudes to Hungarian – Slovak Bilingualism	80–89
KARMACSI, Zoltán: Characteristics of the Language Use of Children Growing Up in Slavic – Hungarian Ethnically Heterogenous Families in the Ukraine and Slovakia	90–101
ANDRIC, Edit: The Horse in Hungarian and Serbian Phraseology	102–124
KOVÁCS RÁCZ, Eleonóra: Main Principles in Teaching European and Hungarian Dialects.	125–136
PFEIFFER, Attila: The Emergence and Development of the Holy Crown Concept Until the End of the Middle Ages	137–146

LENGYEL ZSOLT

Pannon Egyetem
Veszprém
Lengyel.Zsolt@uni-pannon.hu

SZÓASSZOCIÁCIÓS VIZSGÁLATOK

Word Association Researches

Istraživanja leksičkih asocijacija

A tanulmány a szóasszociációs vizsgálatok eredményeit felhasználva igyekszik a magyar nyelvű mentális lexikon kérdéséhez hozzájárulni. A szóasszociációs kísérleteknek több fajtája van. A tanulmány az ún. hívószavas egyválaszos technika segítségével épült adatbázisokat használja fel. Az említett technika lényege: a kísérletet vezető mond egy szót (hívószó), és a kísérletbe bevont személynek – írásban vagy szóban – kell az első eszébe jutó szóval válaszolnia (válaszszó). A kísérletben 200 HSZ-t használtunk. Jelen tanulmány a 2000-es évek elején 10–14, illetve 18–26 évesek körében végzett kísérletek eredményeit elemzi. A kísérletbe 1000-1000 főt vontunk be. A tanulmány az ÉDES HSZ-ra adott válaszokat elemzi. Kiderült, hogy mindkét korcsoportban a legtömegesebb válaszok azok voltak, melyek vagy prototípusos kapcsolatban voltak az ÉDES szóval (*cukor, csokoládé*), vagy az ÉDES szóval azonos perceptuális evidenciát fejeznek ki (*keserű, savanyú, sós*). Korcsoportok közötti különbséget abban tapasztaltunk, hogy az idősebbek jóval gyakrabban adtak olyan VSZ-akat, melyek használata erősen beszédközösségtől függő: *élet, anya, álom, Anna*. A beszédközösségtől való függőség például abban (is) jelentkezik, hogy ezek magyarról idegen nyelvre való fordítása (*édes élet, édesanya, édes álom, édes Anna*) során nem az édes szót kell használni, illetve lábjegyzet szükséges az Édes Anna megértéséhez (ti. magyar regénycím).

Kulcsszavak: pszicholingvisztika, magyar nyelv, mentális lexikon, nyelvelsajátítás, prototípus, szociokulturális reáliák verbális megjelenítése.

Szóasszociációs vizsgálatok

A szóasszociációs vizsgálatoknak több fajtája ismeretes és használatos. Ezek egyike az, amelyben egy adott szóra (hívószóra, a továbbiakban HSZ és álló

nagybetűvel) egy szóval (válaszszó, a továbbiakban VSZ és dőlt kisbetűvel) válaszoljon írásban vagy szóban. Ez a típus – a felsorolt jellemzők alapján – egyszavas, kötött szóasszociációs vizsgálatként ismert. Van olyan kísérleti elrendezés, amikor a feladat az, hogy megadott idő alatt (rendszerint 10–15 perc) minél több, a kísérletbe bevont személy szerint a HSZ-val kapcsolatos szavakat soroljon fel. Van olyan elrendezés is, amikor a szóban forgó feladatot bizonyos megkötéssel kell végrehajtani. Ezek egyike, amikor minél több szót kell felsorolni, de a kísérletet vezető által meghatározott témára vonatkozóan, például minél több állatot, minél több bútorfajtát stb. kell megnevezni.

Mentális lexikon

A fentebbi módon (módokon) összegyűjtött adatok megfelelő eljárásokkal korpuszokba szervezhetők (és szervezendők), mert ily módon hathatósan hozzájárulnak a mentális lexikon megismeréséhez. Hangsúlyozandó ezzel kapcsolatban, hogy nem pusztán valamilyen szókinszre irányuló vizsgálatokról és ezek nyomán a szókinszre fókuszált modell megalkotásáról van szó, hanem többről és másról. A mentális lexikon ugyanis nem azonosítható a kollektíve vagy egyénileg birtokolt szavak összességével. A mentális lexikon sajátosságai (nem a teljesség igényével és dióhéjban):

- nyelvi jellegű információkat tartalmaz, ezek egyike maguk a szavak (miközben a szó mint nyelvi entitás a lingvisztikán belül sem rendelkezik általánosan elfogadott definícióval);
- a mentális lexikon enciklopédikus ismeretek is tárol (ennek köszönhető – többek között –, hogy a *lenvászong* és a *gyermekcipő* kifejezéseket az azonos nyelvi köntös ellenére másként értjük, azaz *lenvászongból készült ing*, illetve *gyermek számára készült cipő*, és fordítva nem lehetséges);
- a mentális lexikon elemei (pl. szavak) között kapcsolatok vannak, az elemek struktúrát alkotnak, a strukturális elrendeződés gyakran hálózati formát nyer (a tanulmány későbbi részében visszatérünk erre a kérdésre);
- végül a mentális lexikon műveleti helyszínnek is tekinthető (tehát nem csak raktározási funkciót lát el), ezzel szolgálva a beszédértési és -produkciós folyamatokat.

A mentális lexikont befolyásoló (alakító) tényezők

A mentális lexikon sajátos ellentmondása, hogy egyszerre kollektív (egy beszédközösségen belül), de emellett több olyan tényező befolyásolja, alakítja,

amelyek vagy az adott beszédközösség csoportjait vagy csak bizonyos tagjait jellemzi. Ily módon a mentális lexikon egyszerre szolgálja azt, hogy az adott beszédközösség tagjai megértsék egymást, másfelől az egyéniséget kölcsönöz minden egyes tagnak (ez olykor meg nem értést/félreértést eredményezhet). A leginkább befolyásoló tényezők közül (dióhéjban) az alábbiakat emeljük ki: A biológiai/szociokulturális nemet befolyásoló tényezőnek tartják, ami mellett többféle érv szól. Közismertek a férfi és a női szóválasztás, eseményleírás, beszédmód különbségei. Egyetlen példára szorítkozunk: a női pletykára, illetve a férfidumára. Két-három nő egymás közti beszélgetése gyakran ölt pletyka jelleget, amikor is egy jelen nem lévő ilyen-olyan tulajdonságait, szokásos cselekvéseit stb. beszélik ki, rendszerint kritikus hangvételben, és egyúttal biztosítva egymást arról, hogy ők a pletyka tárgyát képező dolgot másként csinálják. Ha véletlenül éppen megjelenik az, akiről pletykálnak, nincs zavar, témaváltás következik, és más témában, más személyről folyik tovább a pletyka. A férfiduma tipikusan „férfias” témát választ. Három-négy szurkoló a már lejátszott focimeccs eredményét taglalja, elemzi, vitatja, nincs egyetértés abban, hogy a csapat éppen miért győzött (vagy veszített), vitatkoznak az autómárkákról stb. A hangsúly azon van, hogy a vélemények nem egyeznek, mindenki igyekszik saját igazát bizonygatni. Nem lehet nem észrevenni az alapvető különbséget a női pletyka és a férfiduma között. A női pletyka a résztvevők egymás közötti szolidaritása mentén halad. A férfiduma (kinek van igaza?) az egymás közötti versengésen alapszik. Így tehát azt kell mondani, hogy a világ rendje úgy alakul, hogy egyszerre van jelen a szolidaritás és a versengés, így biztosított az egyensúly.

Mivel a beszédtevékenység zavartalan működéséért különböző agyi területek a felelősek, felvetődött, hogy a férfi és női beszéd sajátosságai magyarázhatók-e a férfi és a női agy tömege közötti 10–15%-nyi különbséggel. A válasz bizonytalan: ma még nem tudható, hogy az említett eltérés miben és hogyan manifesztálódik (cselekvéses, verbális, mentális stb. készségekben, képességekben).

A mentális lexikont nagyban befolyásolja az életkor. Ebben a vonatkozásban elegendő arra utalni, hogy az 1–5 évesek agytömege a felnőtt agy súlyának 50%-a, 6 éves korban éri el a 90%-ot.

A fontosabb befolyásoló tényezők közül szóba hozzuk még a szakmai műveltséget, a különböző szaknyelvek birtokbavételét. A szaknyelv nemcsak néhány tucat (néhány száz) lexikai adat ismeretét jelenti, itt is jelentkezik a helyzet diktálta beszédmód különbsége (egyetemi előadások nyelvi jellemzői, sebészeti műtét során folytatott dialógusok sajátosságai, templomi igehirdetés stb.). (A mentális lexikonról magyar vonatkozásban lásd a következő szerzőket: GÓSY 2005, KOVÁCS 2011, LENGYEL 2012.)

A mentális lexikon: struktúra és működés

A mentális lexikon két fontos jellemzője az alcímben jelzettek. A két komponenst külön-külön és egymásra vonatkoztatva célszerű és kell vizsgálni. Ma még nem tartanak ott a kutatások, hogy elegendő empirikus adat és bizonyíték birtokában egy adekvát modellben összegezhető legyen az analitikus (a két komponens sajátos vonásai) és a szintetikus (a két komponens egymásra gyakorolt befolyása) közelítés eredményei. Jelen tanulmány a mentális lexikon strukturális kérdéseire irányul, azzal a megkötéssel, hogy a szerkezeti kérdéseken belül is a sajátlagos (magyar) nyelvi tulajdonságok feltárására törekszik. Jó okunk van ugyanis feltételezni, hogy a nyelvek nemcsak grammatikai különbségeket mutatnak fel, hanem egy-egy lexikai adat szóasszociációs holdudvara is kisebb-nagyobb eltéréseket mutat a nyelvek egybevetése során.

Magyar adatbázisok

A magyar nyelvi szóasszociációs vizsgálatok nem túl nagy múltra tekintenek vissza; különösen nem az azonos elveken épülők. Az elvek azonosságához legalább két feltétel szükséges: (i) az adat nyerésének azonos módja, (ii) a HSZ-ak azonossága. Ezt a két feltételt az alábbi adatbázisok elégtik ki (az adatbázis lelőhelye: alknyelvweb.uni-pannon.hu/index.php/hu/oktatok):

- Ballóné–Lengyel (1983): egy HSZ-as szóasszociációs adatbázis; 18–24 évesek körében; a kísérlet 1983-ban zajlott, a digitalizálást Lengyel végezte 2013-ban;
- Jagusztinné–Lengyel (1985): egy HSZ-as szóasszociációs adatbázis; 10–14 évesek körében; a kísérlet 1985-ben zajlott, a digitalizálást Lengyel végezte 2013-ban;
- Lengyel (2008) egy HSZ-as szóasszociációs adatbázis; 10–14 évesek körében; a kísérlet 2006 és 2008 között zajlott, 1000–1100 fős minta; 200 000 példány; 10 000 típus;
- Lengyel (2010) egy HSZ-as szóasszociációs adatbázis; 18–26 évesek körében; a kísérlet 2006 és 2008 között zajlott, 1000–1100 fős minta; 200 000 példány; 10 000 típus;
- Lengyel (2010) Kárpátalja egy HSZ-as szóasszociációs adatbázis; 10–14 évesek körében; a kísérlet 2006 és 2008 között zajlott, 450–500 fős minta.

A szóasszociációs vizsgálatok „hasznosíthatósága”

A szóasszociációs vizsgálatok és ennek – egyik – eredménye, a modellezett mentális lexikon többféleképpen hasznosítható (itt beérve egy listászerű felsorolással):

1. Lingvisztikán belül

- elméleti nyelvészet,
- általános pszicholingvisztika,
- fejlődés-pszicholingvisztika,
- szociolingvisztika, nyelvtörténet,
- pedagógiai lingvisztika (educational linguistics),
- afáziológia, igazságügyi nyelvészet,
- kétnyelvűség.

2. Lingvisztikán kívül

- piackutatás (márkanévek),
- turizmus,
- pedagógia: tanulási folyamatok, tudásellenőrzés,
- hálózatkutatás.

ÉDES: lexikai szemantikai fejlődés (generációs szempont)

Az alábbiakban az ÉDES HSZ-t vizsgáljuk meg oly módon, hogy a 2000-es évek adatbázisából a 10–14, illetve 18–26 évesek eredményeit vetjük egybe (az adatbázis lelőhelye: alknyelvweb.uni-pannon.hu/index.php/hu/oktatok). Az egybevetéstől azt várjuk, hogy fény derül az édes szó lexikai-szemantikai struktúrájára, szemantikai holdudvarára. Módszerünk egyszerű: számba vesszük, hogy a 10–14, illetve 18–26 évesek milyen VSZ-akat adtak az ÉDES HSZ-ra; milyen azonosságok, különbözőségek mutatkoznak akár mennyiségi, akár minőségi szempontból. Mint majd alább látható lesz, mindkét csoportban lesznek tömegesen használt VSZ-ak, pl. a *cukor* VSZ az összes VSZ körében majdnem 20% (18,77%, illetve 17,97%), más szavakkal: majdnem minden ötödik gyereknek az ÉDES HSZ-ra ez jut legelőször, legkönnyebben eszébe. Ugyanakkor vannak olyan VSZ-ak, melyeket egy-két gyerek használ (*vagyok*, illetve *tea*, l. alább). Vannak közepesen gyakori VSZ-ak (pl. *gyümölcs*, illetve *álm*, ugyancsak l. alább). A szóba hozott mennyiségi különbségeket kapcsolati

erősségként értékeljük, azaz úgy, hogy a leggyakoribb VSZ-ak erős kapcsolatot tartanak a HSZ-val, a közepesen gyakoriak valamivel gyengébbet, végül a ritka VSZ-ak gyenge kapcsolatokkal rendelkeznek a HSZ tekintetében. Az erős, közepesen erős, illetve gyenge kapcsolatok lefordíthatók a mentális lexikonban feltételezhetően meglévő téri és időviszonylatokra. Az erős kapcsolatok a kérdéses elemek egymáshoz közeli, a gyenge kapcsolatok távolabbi elhelyezkedését stb. valószínűsítik. Az időviszonylatok szerint: az erős kapcsolatok gyors (rövid idejű), a gyenge kapcsolatok lassabb (hosszabb idejű) elérést biztosítanak két elem (szó) között. (Természetesen ezek a kijelentések további kísérletes alátámasztást igényelnek.)

Alább két oszlopban (10–14, illetve 18–26 évesek) adjuk meg az ÉDES szócikket, az ÉDES HSZ-ra adott, csökkenő sorrendbe állított VSZ-akat:

10–14 (N=1039)		18–26 (N=1074)	
<i>cukor</i>	18,77	<i>cukor</i>	17,97
<i>keserű</i>	16,94	<i>savanyú</i>	11,55
<i>savanyú</i>	13,76	<i>csokoládé</i>	10,24
<i>csokoládé</i>	10,20	<i>keserű</i>	9,59
<i>méz</i>	5,77	<i>méz</i>	8,47
<i>finom</i>	2,41	<i>sütemény</i>	4,84
<i>sütemény</i>	2,02	<i>élet</i>	3,91
<i>sós</i>	1,73	<i>sós</i>	3,91
<i>eper</i>	1,54	<i>anya</i>	2,05
<i>gyümölcs</i>	1,54	<i>álom</i>	1,77
<i>aranyos</i>	1,35	<i>Anna</i>	1,77
<i>torta</i>	1,06	<i>finom</i>	1,49
<i>alma</i>	0,87	<i>keksz</i>	1,02
<i>íz</i>	0,87	<i>kedves</i>	0,84
<i>kedves</i>	0,77	<i>aranyos</i>	0,74
<i>anya</i>	0,67	<i>íz</i>	0,74
<i>édesség</i>	0,58	<i>baba</i>	0,65
<i>élet</i>	0,58	<i>alma</i>	0,56
<i>fagyi</i>	0,58	<i>mostoha</i>	0,56
<i>csók</i>	0,48	<i>cukorka</i>	0,47
<i>édeskés</i>	0,48	<i>éhes</i>	0,47
<i>keksz</i>	0,48	<i>kevés</i>	0,47
<i>kettes</i>	0,48	<i>otthon</i>	0,47
<i>krémes</i>	0,48	<i>torta</i>	0,47

<i>lány</i>	0,48	<i>ajkak</i>	0,37
<i>álom</i>	0,38	<i>apa</i>	0,37
<i>Valentina</i>	0,38	<i>drága</i>	0,37
<i>ember</i>	0,38	<i>édesség</i>	0,37
<i>jó</i>	0,38	<i>eszik</i>	0,37
<i>szájú</i>	0,38	<i>fiú</i>	0,37
<i>cukros</i>	0,29	<i>gyümölcs</i>	0,37
<i>dundi</i>	0,29	<i>mézes</i>	0,37
<i>gyerek</i>	0,29	<i>nyalóka</i>	0,37
<i>mint a méz</i>	0,29	<i>szerelem</i>	0,37
<i>víz</i>	0,29	<i>eper</i>	0,28
<i>citrom</i>	0,19	<i>étel</i>	0,28
<i>cseresznye</i>	0,19	<i>illat</i>	0,28
<i>ehető</i>	0,19	<i>jó</i>	0,28
<i>ennivaló</i>	0,19	<i>kutya</i>	0,28
<i>étel</i>	0,19	<i>szomjas</i>	0,28
<i>kaja</i>	0,19	<i>bódit</i>	0,19
<i>kér</i>	0,19	<i>csók</i>	0,19
<i>kifli</i>	0,19	<i>édesem</i>	0,19
<i>meggy</i>	0,19	<i>éles</i>	0,19
<i>nassolás</i>	0,19	<i>ember</i>	0,19
<i>pillanat</i>	0,19	<i>ennivaló</i>	0,19
<i>száj</i>	0,19	<i>farkas</i>	0,19
<i>szerelem</i>	0,19	<i>férj</i>	0,19
<i>vagy</i>	0,19	<i>fúj</i>	0,19
<i>vaj</i>	0,19	<i>győri</i>	0,19
<i>véres</i>	0,19	<i>honey</i>	0,19
<i>2</i>	0,10	<i>imádat</i>	0,19
<i>a nő</i>	0,10	<i>joghurt</i>	0,19
<i>ajak</i>	0,10	<i>kaja</i>	0,19
<i>Anna</i>	0,10	<i>kellemes</i>	0,19
<i>baba</i>	0,10	<i>kicsim</i>	0,19
<i>bosszú</i>	0,10	<i>Maxi King</i>	0,19
<i>csiszolópapír</i>	0,10	<i>mosoly</i>	0,19
<i>csokitorta</i>	0,10	<i>nehéz</i>	0,19
<i>cuki</i>	0,10	<i>paprika</i>	0,19
<i>cukrászda</i>	0,10	<i>ragacsos</i>	0,19
<i>Danone</i>	0,10	<i>savanyú csirke</i>	0,19

<i>desszert</i>	0,10	<i>szép</i>	0,19
<i>dinnye</i>	0,10	<i>szeretet</i>	0,19
<i>ég</i>	0,10	<i>szex</i>	0,19
<i>éhes</i>	0,10	<i>szirup</i>	0,19
<i>én</i>	0,10	<i>szőlő</i>	0,19
<i>enni</i>	0,10	<i>társ</i>	0,19
<i>érdes</i>	0,10	<i>vanília</i>	0,19
<i>év</i>	0,10	<i>véres</i>	0,19
<i>fémes</i>	0,10	<i>víz</i>	0,19
<i>fiú</i>	0,10	<i>cukor, csoki</i>	0,09
<i>gumicukor</i>	0,10	<i>édeskés</i>	0,09
<i>gyomor</i>	0,10	<i>és keserű</i>	0,09
<i>isler</i>	0,10	<i>fiúk</i>	0,09
<i>íz, kakaó</i>	0,10	<i>gumicukor</i>	0,09
<i>ízű</i>	0,10	<i>kömény</i>	0,09
<i>joghurt</i>	0,10	<i>lány</i>	0,09
<i>jóízű</i>	0,10	<i>madártej</i>	0,09
<i>kakaó</i>	0,10	<i>málna</i>	0,09
<i>kellemes</i>	0,10	<i>mámor</i>	0,09
<i>kemény</i>	0,10	<i>nass</i>	0,09
<i>kenyér</i>	0,10	<i>regény</i>	0,09
<i>kényes</i>	0,10	<i>rossz</i>	0,09
<i>kéreg</i>	0,10	<i>rózsaszín</i>	0,09
<i>kerek</i>	0,10	<i>savanyú cukor</i>	0,09
<i>kert</i>	0,10	<i>só</i>	0,09
<i>kevés</i>	0,10	<i>szabadság</i>	0,09
<i>kis</i>	0,10	<i>szeret</i>	0,09
<i>kis Karcsi</i>	0,10	<i>szomorú</i>	0,09
<i>kisértés</i>	0,10	<i>tea</i>	0,09
<i>kisgyerek</i>	0,10		
<i>kislány</i>	0,10		
<i>krém</i>	0,10		
<i>lekvár</i>	0,10		
<i>ló</i>	0,10		
<i>majom</i>	0,10		
<i>mártás</i>	0,10		
<i>mézes</i>	0,10		

<i>nagyon</i>	0,10
<i>nem</i>	0,10
<i>nyalóka</i>	0,10
<i>nyelv</i>	0,10
<i>papucs</i>	0,10
<i>perc</i>	0,10
<i>rendes</i>	0,10
<i>rétes</i>	0,10
<i>Roli</i>	0,10
<i>rossz ízű</i>	0,10
<i>szép</i>	0,10
<i>szörp</i>	0,10
<i>tejszínhab</i>	0,10
<i>testvér</i>	0,10
<i>TV</i>	0,10
<i>üdítő</i>	0,10
<i>vagyok</i>	0,10
<i>valami</i>	0,10

A két lista többféleképpen elemezhető, mi az alábbi választjuk. Erős kapcsolatoknak tekintjük azokat, melyek a válaszok 10,1–20%-át, közepeseknek azokat, melyek a válaszok 1,01–10%-át foglalják magukban. Ez a két sáv a kisebbek összes válaszainak 77,09%-a, az idősebbekének 78,58%-a!

Az erős kapcsolatokhoz kerülnek a kisebbek körében: *cukor, keserű, savanyú, csokoládé*; a nagyobbak körében: *cukor, savanyú, csokoládé*. Elvárásunknak megfelel, hogy a két életkori csoport VSZ-ai nagyfokú azonosságot mutatnak. Közös az is, hogy ezek a VSZ-ak az ÉDES HSZ viszonylatában két csoportot alkotnak. Az egyik csoport prototípus viszonyt képvisel: *cukor, csokoládé*; a másik az érzékszervi (perceptuális és konceptuális) evidenciákon szoros kapcsolatot tartó entitásokat: *savanyú, keserű* (a második csoport a kisvilágok alapján is értékelhető, de ezt a szálát itt nem bonyolítjuk tovább). A közepesen erős kapcsolatok lexikai készlete a kisebbek körében: *méz, finom, sütemény, sós, eper, gyümölcs, aranyos, torta*; az idősebbek körében: *keserű, méz, sütemény, élet, sós, anya, álom, Anna, finom, keksz*. A közepesen erős kapcsolatok részben folytatják az előző vonalat: (i) prototípus: *méz, torta* (10–14 évesek); *méz* (18–26 évesek); (ii) érzékszervi evidencián szűkebb csoportot alkotó elemek: *sós* (10–14 évesek); *keserű, sós* (18–26 évesek). Új csoportként jelentkeznek a „félprototípushoz” sorolható VSZ-ak: *sütemény, gyümölcs, torta* (10–14 évesek);

sütemény, keksz. Ugyancsak új alcsoport az absztrakció/általánosítás tartalmú VSZ-ak: *finom, gyümölcs* (10–14 évesek); *finom* (18–26 évesek). Csak a kisebbek körében jelentkezik az *eper*, amely konkrét képviselője a szóban forgó HSZ-nak. Ugyanakkor – és ez fontosabb – hogy csak az idősebbek körében jelennek meg a HSZ olyan VSZ-ai, melyek nyelvspecifikus társadalmi reáliának tekintendők: *élet, anya, álom, Anna*. A nyelvspecifikusság egyik kritériumának tekintjük azt, hogy az *élet, anya, álom* és az *édes* szó kapcsolata (édes élet, édesanya, édes álom) vagy csak körülírással, vagy más lexikai kapcsolatok révén fordítható le valamilyen idegen nyelvre. Társadalmi reáliának tekintjük az Édes *Anna* kifejezést. (Zárójelben jegyezzük meg: az édesanya kifejezést nyilván a 10–14 évesek is ismerik, használják. A fenti jelenség csak arra utal, hogy az idősebbek gyorsabban, könnyebben teremtenek kapcsolatot az édes és az *anya* szavak között.)

A fentiek a következő képet rajzolják elénk. Az ÉDES szó legszorosabb kapcsolatot azokkal a lexikai elemekkel tart, melyek prototípusos viszonyban vannak vele (*cukor, csokoládé*). (Megjegyzendő: az édes szó más beszédközösségben nem feltétlenül a *cukor* vagy *csokoládé* szóval alkot prototípusos kapcsolatot.) Ezt követik az ízérzékelés kisvilága köré fonódó VSZ-ak (*kese-rű, savanyú*), majd az absztrakció, általánosítás révén generált VSZ-ak (*finom, gyümölcs* stb.). E három stádium után azonban a két korosztály verbális viselkedésében (az édes szó szemantikai holdudvarának építésében) jól érzékelhető különbség jelentkezik. Az idősebbek körében egyre gyakoribbak a szociokulturálisan determinált VSZ-ak (Édes *Anna*, édes *álmom* stb.). Az utóbbiak sajátos, szociálisan közvetített tanulási folyamat eredményei. Ily módon azt kell mondani, hogy az anyanyelv elsajátítása – szemben a gyakori vélekedéssel – nem fejeződik be hatéves (vagy más) életkorban. Egy életen át tart, de a későbbi életkorok tudnivalói nem a grammatikai, fonetikai/fonológiai síkok jelenségei, hanem egyfelől inkább a tágan értelmezett lexikai-szemantikai sajátosságok, másfelől szociokulturálisan meghatározott nyelvi ismeretek.

Irodalom

alknyelvweb. uni-pannon.hu/index.php/hu/oktatok

GÓSY Mária (2005): Pszicholingvisztika. Osiris Kiadó, Bp.

KOVÁCS László (2011): Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban. Tinta Könyvkiadó, Bp.

LENGYEL Zsolt (2012): Szóról szóra. Szóasszociációs vizsgálatok. Gondolat Kiadó, Bp.

WORD ASSOCIATION RESEARCHES

By analysing the results of word associations, the study endeavours to join in the discussion on the issue of mental lexicon. There are various types of mental association tests. This study uses a database compiled by the 'call out a word – give a one word answer' technique. The essence of the technique is the following: the person in charge of the test calls out a word (CW) and the tested persons are to answer – orally or in writing – with the first word that comes into their minds (AW). We used 200 CWs in our experiment. This study analyses the outcomes of our tests carried out in two groups, age group 10-14 and 18-26 at the beginning of 2000. Each group comprised of 1000 participants. The study analyses the answers to the CW ÉDES (sweet). It turned out that in both groups the majority of the answers were those words which are in prototypical relation with the word ÉDES [(*cukor, csokoládé*) (sugar, chocolate)], or they express the same perceptual evidence as the word ÉDES [(*keseű, savanyú, sós*) (bitter, sour, salty)]. The difference we found between the age groups was that we found more AWs whose use is highly dependent on the speech community: *élet, anya, álom, Anna* (life, mother, dream, Anna) in the older group. Dependence on the speech community is (also) demonstrated in the fact that when translating the word ÉDES into other languages other words are needed or an explanation in a footnote (e.g. Édes Anna, the title of a novel).

Keywords: psycholinguistics, Hungarian language, mental lexicon, language acquisition, prototype, verbal expression of cultural realia.

ISTRAŽIVANJA LEKSIČKIH ASOCIJACIJA

Studija je pokušaj da se primenom rezultata leksičko-asocijativnih istraživanja nadoveže na razmatranja u vezi mentalnog leksikona mađarskog jezika. Postoje više vrsta leksičko-asocijativnih eksperimenata. U ovoj studiji se primenjuju baze podataka nastale na osnovu tzv. tehnike stimulativne (podražajne) reči sa jednim odgovorom (asocijatom). Suština spomenute tehnike jeste da vođa eksperimenta izgovori jednu (stimulativnu) reč, dok učesnik eksperimenta treba – pismeno ili usmeno – da odgovori prvom rečju koja mu padne na pamet (asocijat). U eksperimentu se koristi 200 stimulativnih reči (SR). Ova studija analizira rezultate eksperimenata vršenih početkom 2000. godine u uzrastu 10–14 godina, odnosno 18–26. U eksperimente je bilo uključeno 2000 lica. Studija prikazuje analizu odgovora datih na SR SLADAK, -A, -O. Na osnovu rezultata se ispostavilo da su se kod obe generacijske grupe najmasovnije javljali odgovori koji su bili ili u prototipskoj vezi sa rečju SLADAK, -A, -O (*šećer, čokolada*), ili izražavaju identičnu perceptualnu evidenciju sa rečju SLADAK, -A, -O (*gorak, kiseo, slan*). Razlika među generacijama se ispoljavala u tome da su starije osobe mnogo češće davale odgovore čija upotreba u velikoj meri zavisi od govorne zajednice, i to: život,

majka, san, Ana. Zavisnost od govorne zajednice se kod ovih reči ogleda na primer (i) u tome da se u slučaju njihovog prevodenja sa mađarskog na strane jezike ne može uvek upotrebiti ista reč (npr. édes élet – slatki život, édesanya – rođena mati, édes álom – prijatan san), ili je potrebno dati posebno objašnjenje u fusnoti, kao u slučaju naslova mađarskog romana Édes Anna (roman Dežea Kostolanjija, čiji naslov bi se doslovce mogao prevesti kao *Slatka Ana*).

Ključne reči: psiholingvistika, mađarski jezik, mentalni leksikon, usvajanje jezika, prototip, verbalno predstavljanje sociokulturnih realija.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2014. 10. 28.

Közlésre elfogadva: 2014. 11. 20.

IMRE ATTILA

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Műszaki és Humántudományok Kar
Petru Maior Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
attilaimre@ms.sapientia.ro

JOGI SZAKSZÖVEGEK ÉS TERMINOLÓGIAI ADATBÁZISOK

Legal Texts and Term Bases

Stručni tekstovi iz oblasti prava i terminološke baze podataka

A 21. században reálisan lehet megnövekedett igényünk a szakfordítások terén is. Bár rohanó világunkban egyre gyakrabban hangoztatjuk a minőség fontosságát, tény, hogy egyre több hibát tartalmazó fordítással találkozunk, nyelvkombinációtól függetlenül. A dolgozat célja, hogy rávilágítson Daniel Gouadec 2007-ben megfogalmazott gondolatára, miszerint a papír és ceruza segítségével történő fordítások kora letűnőfélben van, és elektronikus terminológiai adatbázisokat, fordítómemóriákat kell létrehozni és használni. Ezek segítségével – elméletileg – költséghatékonyak is tudunk lenni, illetve a minőséget is tudjuk javítani. A gyakorlatban megvizsgáljuk egy jogi terminológiai adatbázis létrehozásának a körülményeit, előfeltételeit és kivitelezési lehetőségeit idő, energia és pénz függvényében. Bemutatjuk a kiválasztott szótárakat, érvelünk a jogi szakszókincs fontosságáról európai uniós keretek között, és konkrét példákat nyújtunk tipikus hibalehetőségekről három nyelven: magyarul, románul és angolul. Kategorizáljuk a hibatípusokat (gépelési, fogalmi stb.), majd a terminológiai állomány hatékonyságát taglaljuk egy jogi szakszöveg segítségével a *memoQ* fordítástámogató környezetben. A tanulmány záró részében következtetéseket fogalmazunk meg egy optimális jogi terminológiai állományról.

Kulcsszavak: terminológiai adatbázis, jogi szakszöveg, román nyelv, angol nyelv, fordítási környezet.

Bevezetés

A 20. és 21. századi rohamosan fejlődő technika komoly hatással volt a fordításokra is. Jelen dolgozat egy kutatási projekt háttérét igyekszik felvázol-

ni¹, rámutatva arra, hogy a fordítás „forradalma” szükségszerűen következett egyrészt a technikai forradalomból, másrészt pedig a globalizálódó társadalom piaci igényeiből.

A technikai forradalom eredményei beépültek mindennapi modern életünkbe: számítógép, internet, különböző elektronikai adathordozók, okostelefonok stb., („kütyük”), amelyeket modern szoftverek, programok segítségével működtetünk, és folyton „frissítünk”. Ez a magatartás begyűrűzött a fordítás területére is, hiszen a fordítók is számítógépet és különböző frissített szoftvereket használnak szövegszerkesztésre, fordításra. Nem csoda, hogy a fordítás is *iparrá* nőtte ki magát, és ennek piaca egyre növekszik. Európában csupán 2008-ban 5,7 milliárd euróra becsülték az értékét, amelyhez hozzászámolták a szoftverlokalizációt és a weboldalakhoz kötődő globalizációt is (RINSCHÉ, PORTERAZANOTTI 2009; 4). A szerzőpáros azt is leszögezi, hogy az európai iparágak közül ez a leggyorsabban fejlődő (2009; 6).

Ma már a fordítók által fáradságos munkával összegyűjtött terminusokat elektronikus adatbázisokba rendezik (pl. az Európai Unió terminológiai adatbázisa), illetve fordítómemóriákat is létrehoztak, amelyek a forrásnyelvi és célnyelvi szöveget együttesen tartalmazzák. Így már érthető, hogy Gouadec kereken kijelenti: a papíron és ceruzán alapuló fordítás leáldozóban van (*paper and rubber assisted translation, PRAT*), hiszen a számítógéppel támogatott fordítás (*computer-assisted translation, CAT*) átvette a főszerepet (GOUADEC 2007; 109). Ma már nyilvánvaló, hogy ha az elektronikus terminológiai adatbázisokat és a fordítómemóriákat együttesen beépítjük (importáljuk) egy fordítói környezetbe, akkor nagyon sok időt, energiát és végső soron pénzt spórolunk meg, ugyanakkor javíthatjuk a fordítás minőségét is (BOWKER 2002). Ez úgy érhető el, hogy újabb szövegek fordítása során az aktív terminológiai adatbázisaink és fordítómemóriánk jelezni fogják a régebbi szövegek alapján létrehozott/használt találatokat, amelyeket elfogadhatunk (nem kell újra kikeresni egy-egy szó, kifejezés, részmondat fordítását), korrigálhatunk, illetve újat adhatunk hozzá.

Természetesen felmerül a másoktól átvett vagy internetről letöltött adatbázisok minőségével kapcsolatos aggodalom. Azt viszont tudni kell, hogy mi elsősorban az önerőből létrehozott adatbázisokat támogatjuk, amelyhez a

¹ Hivatalos román nyelven: Universitatea “Petru Maior” Tg.-Mureș, Romania, CONTRACT DE CERCETARE POST-DOCTORALĂ finanțat prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/133652 „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, futamidő: 2014. július–2015. szeptember.

fordítási környezetek (pl. *SDL Trados, memoQ, OmegaT*) hathatós segítséget nyújtanak. Amennyiben megbízunk a más forrásokból átvett anyag minőségében, természetesen azok is használhatók. A *glosbe.com* weboldalon például azt olvashatjuk, hogy adatbázisaikban több mint egymilliárd mondatpár szerepel, és szavakra, kifejezésekre lehet rákeresni, illetve a találatokat mondatpárokból is szemlélteti, feltüntetve a forrást is.

Jogi terminusok

A szakszavak (terminusok) fontosságát nem kell különösebben kiemelnünk. A szakszavak jellemzőiről (HELTAI 2004; 28–29, KIS 2005; 107 alapján) ugyanakkor fontos néhány szempontot figyelembe venni, mielőtt adatbázisba tennénk őket:

- A terminusoknak csak egy jelentése van, és nincsenek szinonimáik;
- Jól meghatározott jelentésük van;
- Mindig ugyanabban az értelemben használjuk őket;
- Csak egy bizonyos szakterülethez tartozó szakemberek használják;
- A terminusok többsége összetett szó vagy szavak kombinációja;
- Jelentésük nem tágítható vagy csökkenthető, tehát szövegkörnyezettől, pragmatikai tényezőktől függetlenek;
- Nem jellemző rájuk a konnotáció (másodlagos jelentés);
- Nincs érzelmi töltetük.

A felsorolás természetesen nem véges, illetve nem teljesen elfogadható, hiszen több szakterület is használhatja ugyanazt a terminust eltérő jelentéssel (IMRE 2013; 232), de lehet akár érzelmi töltetük is (pl. amikor egy kémikus hároméves kisgyereke először ejti ki hibátlanul a *dezoxiribonukleinsavat*). A szinonima kérdésköre is vitatott, mert ugyanazon terminusnak lehet magyar és angol nyelvű megfelelője is (pl. *merevlemez* vagy *hard disk*), és a használó dönt(het)i el, melyiket használja.

A jogi terminusok adatbázisba vétele tehát a fenti szempontok alapján történhet, de ez feltétlenül kiegészül a gyakorisági mutatóval is, hiszen fontos, hogy megvizsgáljuk, milyen gyakran jelenik meg egy terminus egy jogi szakterülethez kötődő szövegtörzsben. Mivel projektünk egy román–angol, angol–román terminológiai adatbázis létrehozására törekszik, meg kell vizsgálnunk, hogy hol lehetők fel az autentikus források e két nyelven, rádöbbenve arra, hogy itt tulajdonképpen két eltérő kultúrával számolhatunk.

Az angol nyelv esetében fontos kiemelni, hogy jogi szöveg származhat az Egyesült Királyságból (Anglia), de az Amerikai Egyesült Államokból, Kanadából vagy Ausztráliából is, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Az Egyesült Királysághoz tartozó Angliában például a *common law* egyedi, precedensekre alapuló íratlan jogrendszer, amelyhez hozzátehetjük a *civil law*-t (*Civil Right Act*), illetve a *criminal law*-t (*Criminal Law Act*). Ezzel szemben a román jogi rendszerben létezik egy írott büntető törvénykönyv, pontosabban az új román büntető törvénykönyv (2014) 445 cikkellyel, amelynek kiegészítése az új román büntetőeljárás törvény 601 cikkellyel (*Noul Cod Penal. Noul Cod de Procedură Penală* 2014). A *polgári törvénykönyv* 2664 cikkelyt, míg a *polgári perrendtartás* 1133 cikkelyt tartalmaz, és különböző törvények születhetnek naponta, amelyek a hivatalos Román Közlönyben (*Monitorul Oficial al României*) jelennek meg.

Az Európai Unióban, tehát Angliában és Romániában is érvényre jutnak még különböző *nemzetközi szerződések, egyezmények és végzések*, de lényeges különbség van a két ország hozzáállása között. Az Egyesült Királyságban fontos a *fair* fogalma, miszerint nem becsületes/igazságos hasonló eseteket *másképpen* kezelni, míg Romániában (és más országokban is) a törvényt „értelmezik” a törvényszékeken. Világos, hogy a két ország jogi terminusai nem fogják minden esetben pontosan fedni egymást, így gyakran kényszerülünk magyarázatokra (fordítás helyett), akár egész mondatos megoldásokra is egy-egy terminus esetében. Ugyanakkor az is gond lesz, hogy az angol–román irányba történő jogi terminológiai adatbázis kialakítása az eltérő jogrendszer miatt nem ugyanaz lesz, mint a román–angol irányba történő adatbázis esetében.

Látható, hogy egy ideális jogi terminológiai adatbázis kialakításához elég lenne az összes jogi alapidokumentumból történő terminuskivonatolás és ezek kétnyelvű megfeleltetése, csak hogy gyakorlatilag ez nem kivitelezhető. Gyakran születnek olyan jogi szövegek, amelyek az alapidokumentumból indulnak ki (amennyiben ilyen létezik), de használnak olyan terminust, amely nem jelenik meg az alapidokumentumokban. A jogi szakszövegek fontosságát fölösleges itt tárgyalnunk, hiszen nyilvánvaló, hogy egy jogi terminus megfelelő vagy nem megfelelő értelmezése életeket menthet meg vagy tehet tönkre, hasonlóan az orvosi terminusokhoz, amelyek a gépi fordításoknál tesztelésre is kerültek (vö. DOLEZALEK 2010, illetve Nyelv és Tudomány – Főoldal – 100 nyelven tudó orvosi csodagép 2010).

A továbbiakban bemutatjuk, hogy konkrétan miképpen hozhatunk létre egy modern, aktuális jogi terminológiai adatbázist.

Jogi terminológiai adatbázis létrehozása

A jogi terminológiai adatbázis (TB) létrehozása egy sikeres posztdoktori pályázat után körvonalazódott, de az erre való igény kiderül például a szakfordítókat tömörítő *proz.com* honlapról is, amelyen gyakran olvashatunk panaszt a román–angol jogi szakszótárak gyenge minőségéről, illetve megemlítésre kerülnek konkrét példák is. Feltételezésünk szerint egy aktualizált jogi TB sokkal jobb minőséget nyújthat egy fordítónak az eddig megjelent szakszótáraknál, több okból is, amelyeket a következő részben fejtünk ki.

A minőségi TB kialakításához összegyűjtöttük a fellelhető román–angol és angol–román jogi szakszótárakat, amelyek az elmúlt 15 évben nyomtatásban is megjelentek (1999–2014). Kronológiai és ábécésorrendben a következőket említhetjük meg: VORONIUC 1999, BANTAŞ, NĂSTĂSESCU 2000, VOICULESCU 2005, MEZEI 2006, IONESCU-CRUȚAN 2006, NĂSTĂSESCU 2006, LOZINSCHI 2008, DUMITRESCU 2009a, DUMITRESCU 2009b, HANGA, CALCIU 2009, JIDOVU, NITU 2010, LISTER, VETH 2010, BOTEZAT 2011, VORONIUC 2011.

Feltételeztük, hogy érdemes kezdeni a legteljesebbnek tűnő szótárral (LOZINSCHI 2008), amely végül több mint 97 000 bejegyzést eredményezett, illetve a legnépszerűbbel (HANGA, CALCIU 2009), amelynek a román–angol része 15 000 körüli bejegyzést eredményezett. Az adatbázis létrehozásához tudni kell, hogy a legegyszerűbb megoldás a *Microsoft Office Excel*ben létrehozott állomány (esetünkben. *xlsx*) kiterjesztéssel, amelyet önmagában is lehet használni (bárki meg tud nyitni egy *Excel* állományt), illetve könnyen konvertálható olyan formátumba, amely szélesebb körben használható, és beépíthető fordítói környezetekbe (*.pdf*, *.csv* vagy *Multiterm XML*). Kezdetben három oszlopra van szükség: forrásnyelvi (román), célnyelvi (angol), illetve a származási szótár oszlopára, hogy ha utólag eltérő terminusfordítások lesznek, tudjuk, hogy melyik szótárból származik. Ez azért fontos, mert például a *börtönt* lehet fordítani *penitentiary* vagy *penitenciary* terminussal is; bár az utóbbi használata nem szokványos, ha rangos szótár tartalmazza, dönthetünk úgy, hogy megtartjuk.

Fontos az is, hogy amennyiben egy terminusnak több fordítása van (több jelentéssel), azokat mind külön sorban kell feltüntetni, és nem vesszőkkel elválasztva, ha eredményes találatokat szeretnénk a TB alkalmazásakor. Ez azt jelenti, hogy a *börtön* annyi sorban fog megjelenni, ahány fordítást találunk rá, beleértve az összetételeket is (*várbörtön*, *börtönkaja* stb.). A teljesség kedvéért

megvizsgáltuk az összes fent említett szótárban a *börtön* román és angol megfelelőit, kiszűrtük az ismétlődéseket, és az alábbiak maradtak az adatbázisban:

RO	EN
închisoare	<i>city jail</i>
închisoare	<i>confinement</i>
închisoare	<i>county jail</i>
închisoare	<i>detention</i>
închisoare	<i>gaol</i>
închisoare	<i>imprisonment</i>
închisoare	<i>jail</i>
închisoare	<i>jug</i>
închisoare	<i>limbo</i>
închisoare	<i>penitentiary</i>
închisoare	<i>penitentiary</i>
închisoare	<i>prison</i>
închisoare	<i>quod</i>

1. táblázat. A *börtön* román és angol megfelelői

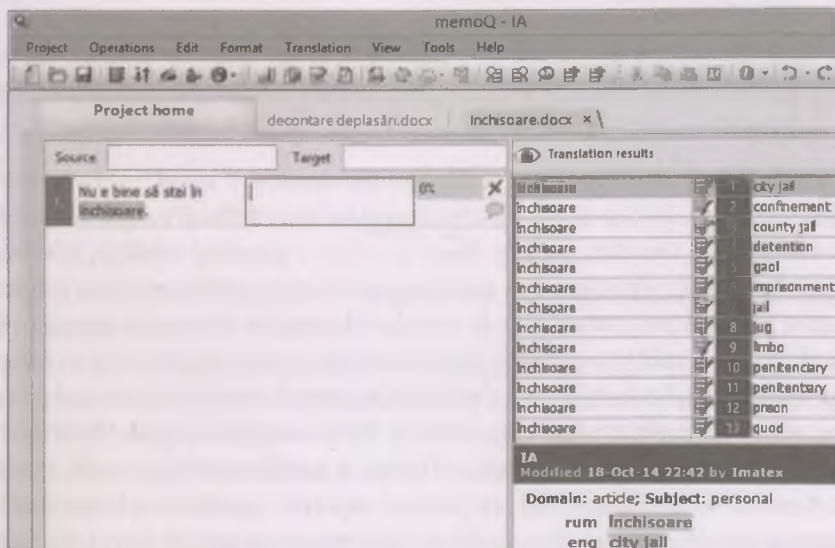
A táblázatról elmondhatjuk, hogy valóban lefedi a *börtön* fogalmát általánosan és konkrét értelemben, beleértve régies és specifikusabb megfeleltetéseket is. Érdekességként említenénk meg, hogy – legalábbis román–angol viszonylatban – észrevehető a jogi és gazdasági terminusok keveredése (pl. *bankkölcsön*), amire szótárak címe is utalhat (pl. MEZEI 2006 jogi, közgazdasági és üzleti szótára), de felhasználók is jelzik, hogy jó minőségű gazdasági szótárban értékes jogi terminusok szerepelnek (pl. BANTAŞ, NĂSTĂSESCU 2000). Jelen esetben nem feladatunk, hogy elbíráljuk, mennyire tartozik egy terminus a jogi és/vagy gazdasági szférába, tehát minden előfordulást jegyeztünk. Természetesen, ha egy nagyon specifikus jogi TB-t szeretnénk elkülöníteni a legvégén, megvan a módszer rá: csak olyan elemeket hagyunk az adatbázisban, amelyek több szótárban is előfordulnak, illetve csak olyanokat, amelyek szerepelnek a hivatalos jogi alapdokumentumokban. Egy ilyen adatbázis viszont csak egy nagyon jó minőségű szakszótárt fog eredményezni, holott a potenciális felhasználók ennél többet is nyerhetnek, mint azt a továbbiakban részletezzük.

Egy fordítási környezet alapelemei

Mint korábban említettük, a terminológiai adatbázisok formátuma (kiterjesztése) megszabja használati körüket. Jelenleg a legprofesszionálisabb felhasználásuk a fordítási környezetekben történik (*translation environment, TE*), ezért fontosnak találjuk ennek elemeit megemlíteni.

A Kilgray cég a Sapiaientia EMTE fordító és tolmács szakos oktatói és hallgatói számára a *memoQ* fordítási környezetet ingyenesen biztosítja, amelynek következtében alkalmunk van tesztelni ennek felhasználhatóságát. A *memoQ* TE legfőbb elemei:

- a fordítási memória (*translation memory, TM*), amely forrásnyelvi és célnyelvi mondatokat (szegmenseket) tárol;
- a terminológiai adatbázis-kezelő (TB);
- a szövegpárhuzamosító (*aligner*), amely vizuálisan két oszlopot jelent meg (l. az alábbi ábrán a *Source* és a *Target* alatti részt);
- a harmadik oszlop két részre tagolódik, és a találatokat jelzi (*Translation results*), amely származhat az általunk korábban létrehozott és betöltött TB-ből, a menet közben elmentett adatokból, illetve máshonnan importált forrásokból;
- a szövegszerkesztő rész, amely kapcsolatban áll a *Microsoft Office* (esetleg *LibreOffice, OpenOffice*) szövegszerkesztővel.

1. ábra. Az *inchisoare* találatai a TB-ből

A fenti ábrán látható, hogy a korábban létrehozott TB-t betöltöttük egy fordítási projekthez, amely csupán egy olyan mondatból állt, amely tartalmazta azt a terminust, amelyre volt TB-nk (închisoare 'börtön'). Nyilvánvaló, hogy akárhányszor kell ezt a terminust fordítani, mindig meg fog jelenni az összes lehetőség, ugyanakkor bármikor bővíthetjük, törölhetjük vagy módosíthatjuk adatbázisunkat.

Eredmények és következtetések

Mivel még nem sikerült az összes korábban említett szótár tartalmát adatbázisba rendezni, részeredményeket tudunk csak közölni. Tény, hogy a legnagyobb terjedelmű román–angol szótár (LOZINSCHI 2008), illetve a legnépszerűbb szótár (HANGA, CALCIU 2009) sok hibát tartalmaz, amelyekből csupán néhányat említünk:

- irreleváns címszók (pl. számok, országok);
- amerikai angol és brit angol helyesírás keveréke (pl. *center*, *centre*);
- a román terminus megmarad az angol fordításban (nem fordítódik le);
- címszón belül más címszóhoz tartozó kifejezések is fellelhetők;
- gépelési hibák: fölösleges betű, hiányzó betű, téves betű, hiányzó román nemzetspecifikus karakterek, kövérujj-szindróma, 'atomic typo' hiba (BLOOM 2012);
- szótárszerkesztési hibák: címszó végén pont, verzális címszavak, nem szabvány szimbólumok használata, illetve hibás szórend is előfordult (*cadastru*, *cabotaj*) (HANGA, CALCIU 2009).

Amennyiben odafigyelünk, a TB létrehozásakor e hibák többségét meg tudjuk szüntetni, hiszen a szövegszerkesztőt be lehet állítani megfelelő helyesírás-ellenőrzőre (román, angol), hogy kiszűrje a gépelési hibákat, kivéve az *atomic typo* hibát (értelmes szó nem megfelelő szövegkörnyezetben). A szerkesztési hibák is megszűnnek (egy standard betűtípus és -méret marad), illetve a címszóhoz való besorolás és ábécésorrend is irrelevánssá válik (mindegy, hogy hol szerepel a terminus, ha találatként jelenik meg). Ez nem azt jelenti, hogy nem kell problémákat kezelni a TB-k esetében. Egyik ilyen gond a szótári főnévi igenév alakja, mert a TB-ben a karaktorsorból jönnek a találatok. A *menni* főnévi igenév helyett például ragozott igealakokra lenne szükség (személy, igeidő, módjel stb.). A TB exportálásakor legalább két problémával is számolhatunk: nemzetspecifikus karakterek nem megfelelő megjelenítése

(a román nyelv esetében főként a ș és a ț problémás), illetve a szövegszerkesztők nem 100%-os kompatibilitása (pl. eltűnnek a szóközök a *Microsoft Office 2007, 2010* vagy *2013*-as változatainál).

Hosszú távon viszont egyértelmű a nyereség: a nyomtatott szótár végleges, míg a TB bármikor módosítható: új terminusokat lehet hozzáadni, régieket lehet törölni, korrigálni, kiegészíteni. A legfőbb előny viszont az, hogy amennyiben megvan egy román–angol TB, könnyebben lehet továbbfejleszteni, és például hozzátenni más nyelvű terminológiát is, például a magyart. Ekkor már három nyelvből tudunk aktiválni bármelyik két nyelvet: a román–angol mellett az angol–magyart, magyar–románt stb. A román *închisoare* mellett megjelenik a 13 angol megfelelő, de a magyar *börtön, dutyi, hűvösre tették, rácsok mögött van* stb., ezek összes kombinálási lehetőségével együtt.

Köszönetnyilvánítás/Acknowledgement

Jelen tanulmányunkkal is köszönetünket szeretnénk kifejezni a Kilgray Translation Technologies cégnek, hogy lehetővé tette a *memoQ* integrált fordítási környezet használatát a Sapientia EMTE fordító és tolmács szakához tartozó oktatók és hallgatók számára.

The research presented in this paper was supported by the European Social Fund under the responsibility of the Managing Authority for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development (*Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate*), as part of the grant POSDRU/159/1.5/S/133652.

Irodalom

- BANTAȘ, Andrei–NĂSTĂSESCU, Violeta (2000): *Dicționar economic român–englez*. Editura Niculescu SRL, București
- BLOOM, Dan (2012): Spell Checkers Developing ‘Atomic Typo’ Capabilities. www.chinapost.com.tw/commentary/the-china-post/special-to-the-china-post/2012/09/30/356026/Spell-checkers.htm. (2014. 10. 5.)
- BOTEZAT, Onorina (2011): *Dicționar juridic român–englez/englez–român*. C. H. Beck, București
- BOWKER, Lynne (2002): *Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction*. University of Ottawa Press

- DOLEZALEK, Holly (2010): Telling the Doc Where It Hurts – in 100 Different Languages. <http://www.technicalcommunicationcenter.com/2010/06/11/telling-the-doc-where-it-hurts-%e2%80%93-in-100-different-languages/> (2013. 8. 12.)
- DUMITRESCU, Dan (2009a): Dicționar juridic englez–român. Akademos Art, București
- DUMITRESCU, Dan (2009b): Dicționar juridic român–englez. Akademos Art, București
- GOUADEC, Daniel (2007): Translation as a Profession. John Benjamins Publishing
- HANGA, Vladimír–CALCIU, Rodica (2009): Dicționar juridic englez–român și român–englez. Lumina Lex, București
- HELTAI Pál (2004): Terminus és köznyelvi szó. = Szaknyelv és szakfordítás. Szerk. Dróth Júlia. Szent István Egyetem, Gödöllő, 25–45.
- IMRE Attila (2013): Traps of Translation. Editura Universității “Transilvania”, Brașov
- IONESCU-CRUȚAN, Nicolae (2006): Dicționar economic englez–român, român–englez. Teora, București
- JIDOVU, Iuliana–NITU, Amalia (2010): Mic dicționar terminologic pentru domeniul Schengen. Universul Juridic, București
- KIS Ádám (2005): Terminuskötés: a terminológiai helyzet és a terminológiai szerep. = „Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben, Szak Kiadó, Bicske, 105–112.
- LISTER, Ronald–VETH, Klemens (2010): Dicționar juridic englez–român/român–englez. Ford. Roxana Dinulescu. Niculescu, București
- LOZINSCHI, Smaranda (2008): Dicționar juridic român–englez. Editura Smaranda, București
- MEZEI József (2006): Magyar–román–angol jogi, közgazdasági és üzleti szótár. C. H. Beck, București
- NĂSTĂSESCU, Violeta (2006): Dicționar economic englez-român/român-englez. Niculescu, București
- RINSCHÉ, Adriane–PORTERA-ZANOTTI, Nadia (2009): The Size of the Language Industry in EU. ML-STUDIES-08. European Commission – Directorate-General for Translation, Brussels
- VOICULESCU, Cecilia (2005): Dicționar juridic englez–român/român–englez și terminologia UE–SUA. Niculescu, București
- VORONIUC, Areta (1999): Dicționar de termeni economici și juridici (român–englez). Institutul European, Iași
- VORONIUC, Areta (2011): Dicționar englez–român / român–englez de termeni economici și juridici. Polirom, Iași
- *** (2014): Noul Cod Penal. Noul Cod de Procedură Penală. Ed. 4. Editura Hamangiu, București
- *** (2010): 100 nyelven tudó orvosi csodagép. Nyelv és tudomány. <http://www.nyest.hu/hirek/az-orvos-beteg-kommunikacio-felgyorsitasa> (2013. 8. 12.)

LEGAL TEXTS AND TERM BASES

The expectations are high regarding specialized translations in the 21st century. Although we highlight the importance of quality translations, we are faced with more and more translations full of errors, irrespective of the language combination. The aim of this paper is to focus on Daniel Gouadec's idea from 2007, according to which the days of paper and rubber assisted translations are over and translators have to create and use electronic term bases and translation memories. In theory these may guarantee cost efficiency and improved quality as well. In practice we will investigate the possibility of creating a legal term base, taking into consideration time, energy and financial aspects. We will present the selected dictionaries, arguing for the importance of a legal term base within the EU, offering clear examples of error possibilities in English, Romanian and Hungarian. Types of errors are presented (typographical and others), then the efficiency of the term base is tested within *memoQ* integrated translation environment. The conclusion section presents the possibilities of an optimal legal term base.

Keywords: term base, legal text, Romanian, English, translation environment.

STRUČNI TEKSTOVI IZ OBLASTI PRAVA I TERMINOLOŠKE BAZE PODATAKA

U 21. veku možemo gajiti veća očekivanja i na polju stručnog prevođenja. Iako se u ovom užurbanom svetu sve češće propagira važnost kvaliteta, činjenica je da se susrećemo sa prevodima koji sadrže sve više grešaka, bez obzira na kombinaciju jezika. Cilj rada jeste da ukaže na misao Daniela Guadeka, formulisanu 2007., prema kojoj je doba prevođenja putem olovke i papira na svom zalasku, te se moraju stvoriti i koristiti elektronske terminološke baze podataka i prevodilačke memorije. Pomoću njih – teoretski – može da se postigne finansijska efikasnost, a istovremeno i poboljšanje kvaliteta. U radu su razmotrene okolnosti, preduslovi i mogućnosti realizovanja izrade jedne terminološke baze podataka iz oblasti prava u praksi, u zavisnosti od vremena, energije i platnih sredstava. Prikazani su odabrani rečnici, izneti argumenti značaja pravne terminologije u okvirima Evropske Unije, i pruženi konkretni primeri mogućih tipskih grešaka u tri jezika: u mađarskom, rumunskom i engleskom. Urađena je kategorizacija tipova grešaka (tipografskih, pojmovnih itd.), i uz pomoć jednog stručnog teksta iz oblasti prava, razmatrana je efikasnost terminološkog fonda na platformi za podršku prevođenja tipa *memoQ*. U završnom delu studije definisani su zaključci o optimalnom terminološkom fondu iz oblasti prava.

Cljučne reči: terminološka baza podataka, stručni tekst iz oblasti prava, rumunski jezik, engleski jezik, prevodilačka sredina.

VÖRÖS FERENC

Nyugat-magyarországi Egyetem
Savaria Egyetemi Központ, BTK, Szombathely
Magyar Nyelvészeti Tanszék
voros99@freemail.hu

A MAGYAR CSALÁDNÉVATLASZ AREÁLIS SZEMLÉLETŰ MUNKÁLATAIRÓL

An Areal Perspective of the Work on the Hungarian Atlas
of Family Names

O radovima na mađarskom atlasu prezimena
iz arealnog aspekta

A tanulmány areális nézőpontból kíván betekintést nyújtani a *tót* és a *német* etnonimák átvételének nyelvföldrajzi hátterébe, éspedig a magyarországi családnévállomány két gyakori eleme, a *Tót* és a *Német* által. Két időszel, az 1720-as országos összeírás, valamint a 2009-es jelenkori adatbázis térképlapjai alapján fogom vallatóra a *Tót* és *Német* családnév téri tagozódását. Így a két eltérő forrásnyelvre visszavezethető szubsztrátum átadásának-átvételének szemantikai problémakörére is próbálom ráirányítani a figyelmet. Az elemzéshez szükséges kartogramok mindegyikét kellő tér hiányában nem tudom bemutatni. Az ennek következtében keletkező hiányérzet pótlására az olvasót a közelmúltban a Kalligram Kiadónál megjelent *Kis magyar családnévatalasz* térképlapjaihoz irányítom.

Kulcsszavak: areális nyelvészet, szubsztrátum, Sprachbund (nyelvszövetség), gepida és szláv kölcsönszavak, térinformatika, nyelvföldrajz, névföldrajzi kövületek, *Tót* családnév, *Német* családnév.

1.1. *Fogalomértelmezés.* Az *areális* szemlélet a 20. század első harmada óta van jelen a nyelvészeti kutatásokban. Elméleti hátterének és módszertani alapvetéseinek kidolgozására az ún. *neolingvisztikai* irányzaton belül került sor. Magának az *areális nyelvészet* fogalmának az értelmezése máig sok vitára ad okot. Többek között azért, mert vannak, akik *Sprachbund*ról (nyelvszövetség)

csak akkor beszélnek, ha az egymással hosszú időn keresztül egy térségben élő nyelvek jól strukturált rendszereiben olyasféle közös vonások alakulnak ki, amelyeket csakis az évszázadokon át tartó nyelvi kölcsönhatásokkal magyarázhatunk (vö. BENKŐ 1988; 190). A jól strukturált rendszerek között szokás számon tartani a nyelvek fonológiai (valamint fonetikai), morfológiai és a szintaktikai részrendszereit, ugyanis ezek mindenféle újításnak, így a kölcsönzéseknek is jobban ellenállnak. A kölcsönhatások produktumai többnyire az azonos areához tartozó nyelvek tipológiai vonásaiban is testet öltenek/ölthetnek. Mások szerint areális hatásokról beszélhetünk akkor is, ha a nyelvi rendszer kevésbé strukturált részrendszereiben következnek be a kölcsönhatások révén hasonló vonásokat előidéző változások. A tágabb értelmezés szerint a nyelvi rendszer kevésbé jól strukturált elemeire gyakorolt külső hatások a hosszabb ideig egymásra ható nyelvek viszonylatában leginkább a frazeológia, a szövegszerkesztés, a stílus, a lexikai állomány közös vonásaiban érhetőek tetten. A szóképzleti állomány részeként szokás számon tartani a tulajdonneveket, azon belül is a toponimákat és a személyneveket. Az utóbbi szemléletet képviselte Benkő Loránd (vö. BENKŐ 1988; 192).

Az idők homályába vesző nyelvi kölcsönhatások közül azokat, amelyek a nyelvcsere után az átvevő nyelvben a mélyréteg részévé válnak, a *szubsztrátum* fogalmával szokás illetni. Ilyenkor azt feltételezzük, hogy a korábban kihalt nyelvből származó elemek az azt kiszorító nyelvbe integrálódva maradnak fenn. Valójában tehát a nyelvcsereán átesett nép nyelve nem tűnik el nyomtalanul, hanem bizonyos elemei mintegy beolvadnak – más szóval: integrálódnak – a másik beszélőközösség nyelvébe.

Noha a tulajdonnevek mindig is tekintélyes súllyal estek latba az areális hatások bemutatásakor, korábról olyasféle, a magyar nyelvterületet érintő névföldrajzi kutatásokról nincs tudomásom, amelyek a névállományban gyakori családnevek téri tagozódásának tanulmányozására alapozva foglalkoztak volna a kérdéskörrel. Másokkal egyezően Benkő Loránd is csak példalózásként említi a Fekete-tengerbe ömlő folyók azonos töetimonját – *Duna, Dnyeszter, Dnyeper, Donyec, Don* – az indoeurópai, közelebről talán iráni vagy kelta szubsztrátumhatás lenyomataként (vö. BENKŐ 1988; 188). Lényegileg Hadrovics László is ugyanezt teszi, amikor a szlávsnak az ómagyar nyelvre gyakorolt hatását a közszókön túl máig fennmaradt földrajzi nevekkel – *Visegrad, Paloznak, Tapolca, (Nagy)kanizsa* – illusztrálja (HADROVICS 1989; 12).

Az alábbiakban a magyar családnévállomány két nagyon gyakori elemének vizsgálatával – *Tót* és *Német* – arra kívánok kísérletet tenni, hogy azok szubsztrátum voltát nyelvföldrajzi tények alapján (is) igazoljam. Ehhez előljáróban

hangsúlyozni kell, hogy amikor a szóban forgó nevek közszei alapján az átadása-átvétele megtörtént, nyelvünkben még nem voltak családnévek.

1.2. *A kutatás előzményei és az adatbázisok főbb jellemzői.* A Magyar családnévtan munkálatai 2009-ben kezdődtek. Ekkor kaptam engedélyt a magyar hatóságoktól a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala által elektronikusan tárolt családnévállomány kutatására. Az adatállomány az állandó lakcímmel rendelkező lakónépesség családnéveit helyhez köthetően tartalmazta. Az adatbázis strukturálása, előkódolása után vehette kezdetét a több mint tízmillió adathalmazt tartalmazó korpusz vallatóra fogása. Időközben az 1720-as országos összeírás korábról foghíjasan rendelkezésemre álló, merevlemezen tárolt anyagát is teljessé tettem. Ez utóbbi mintegy 179 000 korabeli adóköteles személy család- és keresztnévét tartalmazza. E helyütt területi korlátok miatt a két adatbázis részletes bemutatásától kényszerűen eltekintek. Az alábbiakban be kell érünk a vázlatossággal, illetőleg azzal, hogy korábbi munkáimhoz irányítom az olvasót (VÖRÖS 2012; 13–15, 2013; 13–47, 2014; 15–31).

Az 1720-as összeírás a Magyar Királyság területére terjedt ki. A korabeli összeírási elvekből következőleg az akkortájt mintegy hárommillióra becsült ország népességének (vö. ACSÁDY 1896, DÁVID 1957) mindössze 5,95%-ára látunk rá. A keresztnéveket a közigazgatásilag konszolidált vármegyékben döntően latinul jegyezték föl, de a közigazgatásilag éppen konszolidálódó régiókban és a határörvidékeken a román, délszláv és északkeleti szláv nemzetiségek által lakott térségekben az anyanyelvű becéző alakok sem ritkák. Szórványosan „szabályos” magyar, illetőleg becenévi alakok is előfordulnak. A családnéveket viszont abban az alakjukban találjuk az íveken, ahogy azokat a conscriptorok az informátoraitól (mai terminussal élve: adatközlőiktől) hallották. Egységes helyesírási rendszer hiányában a családnévek rögzítésekor minden összeíró a saját iskolázottságának gyakorlatát követte. Ennek következtében egy-egy névnek hallatlanul sok írásképváltozatát hagyták ránk az 1720-as Conscriptio Regnicolaris tékáinak lapjai. A korpusz a dolog természetéből fakadóan nem egyenletesen oszlik el a 18. század eleji Magyarország különböző régiói között. Példának okáért Vas megye területén 14 416 adóköteles személy nevét jegyezték föl. Ez a teljes korpusz 8,07%-a. Ezzel szemben Békés megyéből mindössze 669 adóköteles személyt találtak a conscriptorok (0,37%). Önmagukért beszélő számokat kapunk, ha a korabeli adatok földrajzi eloszlását rávetítjük a trianoni utódállamok területére (lásd az 1. számú táblázatot). Láthatjuk, hogy a legtöbb korabeli név a mai Magyarországhoz tartozó vidékekre esik. Viszonylag kis mennyiségű adat maradt fenn a manapság Szerbiához tartozó Vajdaságból.

Mivel az Erdélyi Fejedelemség területére nem terjedt ki az összeírás, ezért a mai Romániából csak a Partiumnak az akkor a Magyar Királysághoz tartozó részére látunk rá.

	Ország	Névviselők száma	Százalékos részesedés
1.	Ausztria	13 600 fő	7,61%
2.	Horvátország	1 365 fő	0,76%
3.	Lengyelország	463 fő	0,26%
4.	Magyarország	67 906 fő	38,02%
5.	Románia	17 657 fő	9,88%
6.	Szerbia	2 757 fő	1,54%
7.	Szlovákia	65 868 fő	36,87%
8.	Szlovénia	2 435 fő	1,36%
9.	Ukrajna	6 553 fő	3,67%
10.	Ukrajna és Románia ¹	25 fő	0,01%
	Teljes mennyiség	178 629 fő	100%

1. táblázat. Az 1720-as összeírás adatai a trianoni utódállamok területére vetítve

A több mint tízmilliós 2009-es korpusz a teljes magyarországi családnévállományt tartalmazza. Minden családnév az állami lakcímnnyilvántartás alapján lokalizálható.

A projekt két időszelét 289 év választja el egymástól. Ez a tény lehetővé teszi, hogy ne csak az állapotokat tudjuk leírni, hanem némileg a folyamatokat is nyomon tudjuk követni, valamint az ún. visszakövetkeztetési módszerrel bizonyos korlátok között a változásokat is modellezhessük.

2. A továbbiakban két gyakori családnévünk téri eloszlása alapján próbálunk két, magyar nyelvbe integrálódott lexikai egység – mint szubsztrátum – alapján következtetéseket levonni. Ezek a szubsztrátumok nyomokat hagytak nyelvünkben a honfoglalás előtt a Kárpát-medence területén használt másik

¹ Az „Ukrajna és Románia” kategória felvételére azért volt szükség, mert a hajdan Máramaros megyéhez tartozó Lonka manapság két különböző településsel azonosítható: a Kárpátaljához tartozó Luhhal (ukránul: Лух) és a Románia területén található Lunca la Tisával. A trianoni döntés következtében ugyanis a hajdani települést a manapság államhatárnak számító Tisza szeli ketté. Megjegyzendő, hogy a hajdani Lonka nagyobbik része mostanság Kárpátalján található.

két nyelvből, noha ez utóbbiak hódítás által vagy éppen békés módon átadták helyüket más beszélőközösségek nyelvének/nyelveinek. Az utánuk jövő nyelvek pedig egyes elemeiket az integráció révén már sajátjukként vitték tovább. A nyelvcsere által eltűnő ősi nyelv szubsztrátumai természetesen több hódító nyelvbe is átkerülhettek, sőt láncszerű átvételek is lehetségesek, megteremtve az adott elem vagy jelenség nyelveken átívelő kontinuitását. Esetünkben ezt példázzák a *német/Német* és a *tót/Tót* mint népre, népcsoportra utaló kölcsönszók, majd később ezekből alkotott családnevek. Forrásnyelvi jelentésükről minden etimológiai szótár meglehetősen egyöntetűen állítja, hogy 'idegen' értelemben voltak használatosak. Nem tudni pontosan, hogy a magyarba átkerült kölcsönszavak jelentésváltozása mikor következett be. Mindazonáltal meglátásom szerint feltételezhető, jóllehet kellő nyelvi háttéranyag hiányában korántsem állítható biztosan – bár gyanítható –, hogy a szóban forgó néprnévi etimonok eleinte nyelvünkben is 'idegen' jelentésben voltak használatosak. A jelentésváltozást ugyanúgy kell elképzelnünk, ahogy azt egyéb lexikai elemek esetében tesszük. A 'nép'/'idegen' jelentésű szavak csak fokozatosan válhattak a magyarban etnonimákká. Mindezt abból a megfontolásból kiindulva tehetjük, hogy a belső megnevezésre szolgáló néprnévek, ha azokat külső megnevezésként használjuk, az esetek nem elhanyagolható részében pejoratív tartalmat kapnak, lásd *cselák* 'cseh', *krobót* 'horvát', *polyák* 'lengyel', *talján* 'olasz', *ruszki* 'orosz' stb. (vö. HADROVICS 1992; 167). Arra vonatkozóan végképp nincsenek adataink, hogy az átvételt követően miféle stílusértékben használtuk a *németet* és a *tótot*. Ugyanakkor hely- és személynévi szerepű kora ómagyar kori tömeges adatolhatóságuk ugyancsak azt jelzi, hogy negatív jelentéstartalmuk semmiképpen sem lehetett meghatározó. Gyaníthatjuk tehát, hogy a szóban forgó két közszó fentebb jelzett jelentésváltozása már az átvétel után, tehát a magyar nyelvben mehetett végbe. Egyébiránt közvetetten Benkő Loránd gondolatmenete is ezt támasztja alá, amikor a *tót* közszó ómagyar kori használatával kapcsolatban így fogalmaz: „a nagyszámú helynévanyag túlnyomó részében a *tót* nem személynévi szerepben áll, hanem néprnév, és hogy e néprnév a Kárpát-medencében mindenütt lakó szlávtságot jelöli, közelebbi népi hovatartozás nélkül. Ez mintegy kizárásos alapon is így van: mint láttuk, s még a következőkben tárgyalt néprnévekből is kiténik, a külön, egyedi néven nevezett szlávok eredetileg a Kárpát-medencén kívüli vagy legfőljebb csak később ide települt szlávtság egyes csoportjaira utalnak, az előbbiekkal szemben viszont a *tót* a maga sajátosan magyar lexikai vonatkozásaival legalábbis a korábbi időkben általában a hazai, illetőleg akkor hazainak tartott szlávok megnevezője volt” (BENKŐ 1998; 67).

Természetesen az sem zárható ki, hogy a forrásnyelvi folyamatokkal párhuzamosan, sőt azoktól nem is teljesen függetlenül következhetett be a szóban forgó közszavak jelentésváltozása.

2.1. A *Tót* napjainkban Magyarországon a harmadik leggyakoribb családnév (217 888 fő, 2,14%). Hozzávetőlegesen minden negyvenhatodik-negyvenhetedik honfitársunkat így szólítjuk. Az 1720-as időszakban ugyan csupán minden hatvannyolcadik-hatvankilencedik adóköteles személyt tartották számon beszélőközösségében ezen a néven (2608 fő, 1,46%), a gyakorisági rangsorban még így is a negyedik helyet foglalta el (vö. VÖRÖS 2014; 29, 112–115).

A közszó germán eredetű. Rekonstruált jelentése: 'nép'; mások szerint az óiráni **tūathra* visszavezetve: 'nép; ország'. A hajdani Kárpát-medencében a gepidákra vonatkozhatott.² Minden bizonnyal belső megnevezésként (is) használhatták. Etimológiailag összefüggésbe hozható a latin *Teutonival* 'egy bizonyos germán nép', az ófelnémet *thiottal* 'nép' (szabályos hangváltozással lett belőle a német *deutsch*), a gót *þiudaval* 'ua.', az ólitván és lett *tautř*-tal 'ua.', valamint az angol *dutchsal*. Ez utóbbinak a jelentése: 'hollandok', tkp. a hajdani száli frankokra használták (vö. BENKŐ 1998; 68, EWUng, KISS L. 1963; 194, TESz., ZAIC 2006; 752). Tulajdonképpen a R. olasz 'német' jelentésű *todescót* is indokolt a szemantikai megfelelések között említeni.

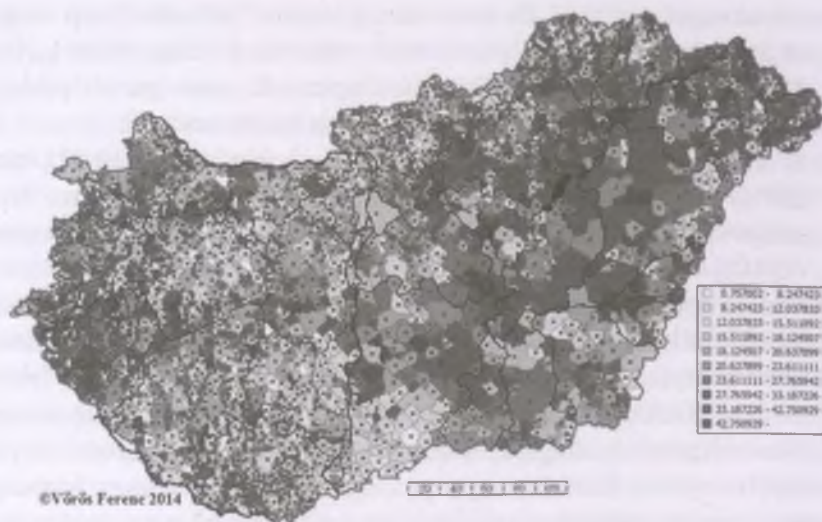
2.2. A *Német* az 1720-as összeírás adóköteles személyei között 921 adatával (0,52%) a tizenegyedik leggyakoribb családnév volt. Napjainkban a 96 684 névgazdája alapján (0,95%) a tizedik legfrekvenciáltabb lexikai típusnak számít (vö. VÖRÖS 2014; 29, 236–239).

Közszoji alapját valamelyik, eddig közelebből meg nem nevezett szláv dialektusból vettük át. A kézikönyvek egybehangzó állítása szerint a szó rekonstruált jelentése a környező szláv nyelvek mindegyikében 'idegen, nem szláv' lehetett (vö. EWUng, HAJDÚ 2010; 347, TESz, ZAIC 2006; 506). Hogy kora ómagyar kori jövevényszóval van dolgunk, arra a szó hangtörténeti háttere is utal. Ugyanis forrásnyelvi *c*-jét az átvételkor azért pótoltuk *t*-vel (összl. *нѣтъць* [nyěmc] > m. *német*), mert nyelvünkben a kérdéses hang még nem lehetett a fonémarendszerünk tagja (vö. E. ABÁFFY 2003; 108, BENKŐ 1988; 198). Csupán bizonyos fonotaktikai helyzetekben fordulhatott elő *c*, igaz, akár geminátaként is

² Bizonyára nemcsak a véletlenek összjátéka, hogy a Kr. u. 4–5. század közötti Gepida Királyság nyugati határvonalát észak–déli irányban a Duna folyása mentén szokás meghúzni. A gepidák fennhatósága tehát nyugati irányban hajdan a Kárpát-medencének arra a térségére is kiterjedt, ahol az 1720-as, illetőleg a jelenkori térképlapok tanúsága szerint a *Tót* családnév a legsűrűbben adatolható (lásd alább az 1. ábra, illetve a *Kis magyar családnévatalasz* erre vonatkozó térképlapjait: VÖRÖS 2014; 112–115).

(vö. E. ABAFFY 2003; 108). Hajdú Mihály szerint az etnonimát a magyarok a korábnál szűkebb jelentésben vehették át (HAJDÚ 2010; 347), és csupán a germán eredetű népesség egy csoportjára használhatták. Mindazonáltal kiindulási alpnak a közszó magyarba integrálódásának időszakára vonatkozóan – tekintettel a *Német* alább bemutatandó nyelvöldrajzára – itt is az 'idegen' jelentést feltételezem.

2.3. A 18. század eleji történeti földrajzi elterjedtségét vizsgálva megállapítható, hogy a *Tót* a korabeli magyar nyelvterület minden részén fellelhető (lásd VÖRÖS 2014; 114–115)³, igaz, nem egyenletes eloszlásban. Ami azonban a történeti réteg térképeinek együttes tanulmányozásakor rögvest szembeötlő, hogy a magyarpárú hajdani nyelvhatárt csak szórványosan lépi át. Témánkhoz ugyan nem tartozik szorosán, de figyelemre méltóak a török pusztítás Békés megyei, valamint a Duna–Tisza közti nyomai. Ez utóbbi földrajzi térségben mutatózó hiátus részben a 2009-es állapotok szerint is jól körvonalazódik (lásd az 1. ábrát, illetve VÖRÖS 2014; 112).

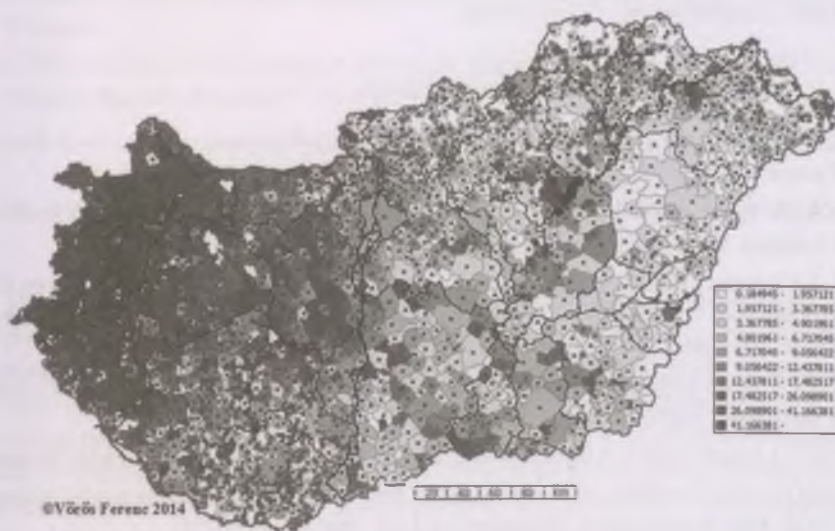

1. ábra. A *Tót* lexikai típusának földrajzi eloszlása (településenkénti bontásban). A 2009. január 1-jei eszmei állapot szerint

2.4. A történeti réteg földrajzi elhelyezkedése a *Német* esetében is jelzi, hogy ugyan a lexikai típus az egész nyelvterületen fellelhető, ám korántsem egyenletes eloszlásban. Jelenléte a Duna folyásától nyugatra eső régiókban

³ Kellő tér hiányában áthidaló megoldásként a közelmúltban a Kalligram Kiadónál megjelent *Kis magyar családnévatalasz* térképlapjaihoz irányítom az olvasót.

meghatározóbb, mint attól keletebbre (lásd VÖRÖS 2014; 238–239). A jelenkori rétegben még markánsabban rajzolódik ki a családnév dunántúli jellege (lásd a 2. ábrát, illetve VÖRÖS 2014; 236–237). Ez összhangban van azzal, amit a Kárpát-medencében a Dunától nyugatra talált szláv népesség honfoglalás kori földrajzi elhelyezkedéséről gondolunk. Egyébiránt újabban a szlavisták azt feltételezik, hogy a Dunántúlon az itteni szláv népesség egy olyan dialektust használhatott, amely nem a manapság velünk érintkező déli szlávok által beszélt nyelvekkel, hanem leginkább a bolgárszlávval hozható közelebbi rokonságba (ZOLTÁN 2004; 674).

2. ábra. A Német lexikai típusának földrajzi eloszlása
(településenkénti bontásban).

A 2009. január 1-jei eszmei állapot szerint

2.5. Konklúzió. Az 1. és 2. ábra térképlapjainak egymás mellé állítása után arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a *Német*, illetőleg a *Tót* lexikai típusának nyelvföldrajzi megoszlása – leszámítva a *Tót* délnyugat-dunántúli kisebb góciát – nagy vonalakban mintegy kiegészíti egymást. Ez alapján talán nem tűnik merészségnek arra következtetni, hogy a két családnév a téri eloszlása alapján akár a közszói etimonok átvételének földrajzi behatárolása is megtörténhet. Ha ez így van, akkor a szóban forgó szubsztrátumok régi korok nyelvi kövületeiként a családnévállomány nyelvföldrajzi sajátosságai által főbb vonalaiban megszüntetve megőrizték a magyarba integrálódott kölcsönszavak átadásának helyét.

Adatbázisok és források

- ConsReg (1720) = Conscriptio Regnicolaris 1720. N79. MOL., 3131–3149, 3154. doboz.
Digitalizált változat online elérhetősége: http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/az-1720_evi-orszagosszeiras (Utolsó letöltés: 2014. 11. 6.)
- MCsTt. (2009) = Magyar családnevek térképtára. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.
- MMCsA. (2009) = Mai magyar családnevek adatbázisa (2009). Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.
- OrszÖsszír. (1720/2012) = Az 1720. évi országos összeírás. Elektronikusan tárolt adatbázis. Kutatásvezető: Vörös Ferenc.

Irodalom

- E. ÁBAFFY Erzsébet (2003): Az ősmagyar kor hangtörténete. = Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.): Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 106–128.
- ACSÁDY Ignác (1896): Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest
- BALÁZS János (1983): Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. = Balázs János (szerk.): Areális nyelvészeti tanulmányok. Tankönyvkiadó, Budapest, 7–112.
- BALÁZS János (1989): A latin a Duna-tájon. = Balázs János (szerk.): Nyelvünk a Duna-tájon. Tankönyvkiadó, Budapest, 95–140.
- BENKŐ Loránd (1988): A történeti nyelvtudomány alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest
- BENKŐ Loránd (1998): A szlávok népnevei Anonymusnál és ómagyar nyelvi hátterük. = Uő: Név és történelem. Akadémiai Kiadó, Budapest, 58–75.
- DÁVID Zoltán (1957): Az 1715–20. évi összeírás. = A történeti statisztika forrásai. Szerk. Kovacsics József. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 145–199.
- EWUng = Benkő Loránd (főszerk.) (1993–1995): Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2. Akadémiai, Budapest. 3. Register. 1997.
- GREGOR Ferenc (1989): Magyar–szlovák nyelvi kapcsolatok. = Balázs János (szerk.): Nyelvünk a Duna-tájon. Tankönyvkiadó, Budapest, 141–195.
- HADROVICS László (1989): A magyar nyelv közép-kelet-európai szellemi rokonsága. = Balázs János (szerk.): Nyelvünk a Duna-tájon. Tankönyvkiadó, Budapest, 7–46.
- HADROVICS László (1992): Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Akadémiai Kiadó, Budapest
- HAJDÚ Mihály (2010): Családnevek enciklopédiája. Tinta Kiadó, Budapest
- KISS Lajos (1963): A szláv népnév és rokonsága. = Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Szerk.: Ligeti Lajos és Pais Dezső közreműködésével Benkő Loránd. (Nyelvtudományi Értekezések 40. sz.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 193–200.

- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) (1967–1976): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3. Akadémiai, Budapest. 4. Mutató. 1984.
- VÖRÖS Ferenc (2012): Nyelvjárásról, névföldrajzról, művelődés- és nyelvtörténetről a térinformatika korában. = A nyelvföldrajztól a névföldrajzig III. Nyelvjárás – néprajz – művelődéstörténet. Újabb mutató a magyar családnévátlasz térképlapjaiból. Szerk. Vörös Ferenc. University Press, Szombathely, 13–60.
- VÖRÖS Ferenc (2013): Mutató az 1720-as országos összeírás névföldrajzából. University Press, Szombathely
- VÖRÖS Ferenc (2014): Kis magyar családnévátlasz. Kalligram Kiadó, Pozsony
- ZAIC Gábor (főszerk.) (2006): Magyar szavak és todalékok eredete. Tinta Kiadó, Budapest
- ZOLTÁN András (2004): A magyar nyelv régi szláv jövevényszavai és a szláv nyelvtörténet. Kisebbségkutatás 13/4. 671–674.

AN AREAL PERSPECTIVE OF THE WORK ON THE HUNGARIAN ATLAS OF FAMILY NAMES

The paper takes an areal perspective into the linguistic geography background of adopting the ethnonyms *tót* and *német* through the study of the process of borrowing two common loan items of the Hungarian family name stock, *Tót* and *Német*. The maps of two specific time scales, the national census of 1720 as well as of 2009 completed with the current maps of the database will provide information on the geographic distribution of the two family names of *Tót* and *Német*. In this way, the semantic problem area of lending and borrowing the two substrata borrowed from two distinct source languages will be drawn attention to. Due to time constraints, the complete set of the cartograms necessary for the analysis will not be presented, however, a further study of the maps in a recent publication by Kalligram Publishing Company titled 'The small atlas of Hungarian family names' will be recommended.

Keywords: areal linguistics, substratum, Sprachbund (convergence area), gepid and slavic loanwords, geographical information science, language geography, language geography fossils, family name *Tót*, family name *Német*.

O RADOVIMA NA MAĐARSKOM ATLASU PREZIMENA IZ AREALNOG ASPEKTA

Težnja ove studije jeste da iz arealnog aspekta pruži uvid u lingvističko-geografsku pozadinu preuzimanja etnonima *tot* i *netet*, i to putem dva frekventna elementa mađarskog fonda prezimena, *Tot* i *Nemet*. Ispitivanje prostornog raslojavanja prezimena *Tot* i *Nemet* vršeno je na osnovu dva vremenska preseka, na osnovu opšteg popisa stanovništva iz

1721., odnosno, pomoću kartografskih podataka savremene baze podataka is 2009. Na taj način napravljen je pokušaj da se usmeri pažnja i na semantičku problematiku predavanja i preuzimanja supstrata koji može da se svede na dva različita izvorna jezika. Usled nedostatka prostora, ovde nisu prikazani svi kartogrami potrebni za analizu.

Ključne reči: arealna lingvistika, supstrat, *Sprachbund* (jezički savez), gepidske i slovenske pozajmljenice, prostorna informatika, lingvistička geografija, lingvističko-geografski fosili, prezime *Tot*, prezime *Nemet*.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2014. 11. 14.

Közlésre elfogadva: 2014. 11. 22.

LÁNCZ IRÉN

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
lancz@nscable.net

A NYELVSZEMLÉLET ÉS A GRAMMATIKÁK EURÓPAI MINTÁI A MAGYAR NYELVÉSZETBEN

European Models of Language Attitude and Grammars
in Hungarian Linguistics

Evropski modeli shvatanja jezika i gramatika
u mađarskoj lingvistici

A magyar kultúra és a magyar nyelv fejlődésében az írásbeliség kezdeteitől fogva érvényesült egy európai modell. Az európai nyelvi modell a nyelv minden szintjén érvényesült. Első nyelvtanainknak a latin nyelv grammatikái voltak mintái, később a vulgáris nyelvek nyelvtanai is mintaként szolgáltak. Az első helyesírással kapcsolatos magyar műnek is vannak külföldi mintái. A későbbi századokban született nyelvreírásokban is és a nyelvről való gondolkodásban is felfedezhető a nyugat-európai hatás. A nyelvtanírók, a nyelvbölcsélet művelői, a történeti-összehasonlító munkák szerzői külföldi tanulmányaik során kerültek kapcsolatba a nyelvészeti hagyományokat megalapozó tudósokkal és munkáikkal. A 20. századtól kezdődően különböző elméletekre alapozva születnek meg a modern nyelvészet korszerű munkái.

Kulcsszavak: latin nyelvtan, latin–magyar nyelvtan, nyelvbölcsélet, helyesírás, nyelvművelés, történeti nyelvészet, nyelvhasználat, újgrammatikusok, nyelvelméletek.

Nyelvünk, irodalmunk és kultúránk fejlődésében az írásbeliség kezdeteitől érvényesült egy „európai modell”, Faludy Ferenc koráig elsősorban a latin nyelv és műveltség hatása – olvashatjuk Balázs János a *Magyar deákosság* című könyvének fűlszövegében. Amikor a vulgáris nyelvek is a tanulmányozás tárgyai lettek, és elkészültek első nyelvtanai, ezek mutattak példát a magyar nyelv leírásához. Az európai nyelvi modell a nyelv különböző szintjein érvényesült,

a hangok vizsgálatát és csoportosítását, a betűk kialakítását, a mondattal, a stílussal kapcsolatos megállapításokat, a nyelv kiművelésének gondolatait a nyelvünkkel foglalkozó magyar tudósok az európai nyelvtanokból és egyéb forrásokból vették át. Tehát a tudományosság tekintetében előjáró nyelvekben létrejött nyelvleírási módok lettek mintái nyelvünk leírásának. A külföldi forrású nyelvszemlélet mindenkor befolyásolta a nyelvről való gondolkodást, és hatással volt a nyelvleírás mintáinak alakulására. A szemléletben bekövetkezett változások nyomon követhetők a nyelvtudomány történetében is. Ezek közül a minták közül mutatok be néhányat vázlatosan, kitérve a magyar nyelvtudomány történetének és a grammatikairás történetének több fontos mozzanatára.

A magyar nyelvű tudományosság kezdetekor a latin nyelv által közvetített és hagyományozódott műveltségnek volt fontos szerepe, a magyar írástudók számára is a latin jelentette a műveltség forrását. A tudományos eszmélődés kezdetekor és még később is nagy hatásuk volt az ókori római grammatikáknak, melyek alapját a görög filozófusok, később filológusok és nyelvtanírók rakták le. A nyelv rendszerezésének módját tehát a görögöktől vették át a rómaiak. Donatus és Priscianus nyomán jártak a középkori grammatikusok is.

Donatusnak két grammatikája a 4. századból, az *Ars minor* és az *Ars maior* tökéletes gyűjteménye volt a latin nyelv szabályainak. Priscianus grammatikája 500 táján keletkezett, és két részt tartalmaz, alaktant és mondattant. Az ő nyelvtanai „századokon át a latin nyelvtudás kútforrásai, a grammatikaoktatás alapjai, sőt mintát adtak a vulgáris nyelvek leendő grammatikáinak” – írja Szathmári István régi nyelvtanainkat bemutató könyvében (SZATHMÁRI 1968; 57).

A középkori magyar grammatikai műveltséggel kapcsolatban írja Balázs János, hogy van olyan jel, mely arra utal, hogy Priscianus grammatikája már Szent István korában eljutott a magyarokhoz (BALÁZS 1987; 122). Ismernie kellett annak, aki „művészi értékű latin szövegek írására törekedett” (BALÁZS 1987; 124). A középkorban a nyelvtanírók és nyelvfilozófusok Donatus és Priscianus grammatikáját magyarázták, és kivonatolták őket, Priscianus grammatikáját újraértelmezték. A szófajok és a mondat két fő részének meghatározásában Priscianus művében az ókori filozófiai és logikai megalapozottság figyelhető meg. A középkorban a szófajtant világosabbá tették, a toldalékok természetét és funkcióját is másként magyarázták.

1240 táján újabb kezdeményezések történtek a grammatikairásban. Azt kezdik hirdetni, hogy a grammatikának általános szabályokat kell megadnia. Ekkortájt kezdődik az általános grammatikák kora. Az általános grammatikák szabályozó szerepét hangsúlyozták, és azzal érveltek, hogy az emberi nyelv

egyetemes, univerzális jellegű, és a nyelv leírásakor eltekintettek az egyes nyelvektől. A latin nyelvből indultak ki, ez a nyelv egyetemes jellegűnek számított.

A 16. században kialakult egy olyan nyelvtantípus, melyben a latin részt valamelyik vulgáris nyelv grammatikájának megfelelő szakaszai követik. Sylvester Jánosnak, első nyelvtaníróknak latin–magyar nyelvtana is ezt a típust képviseli. Az első grammatikák a latin és a görög, és kisebb részben a héber nyelvтанirodalom példáját követték, és az írott nyelv normáját vették figyelembe (BALÁZS 1987; 280).

Az anyanyelv kiművelését és irodalmi rangra emelését fontosnak tartották a középkorban. Nyelvünkkel kapcsolatban ezt a feladatot először Pesti Gábor fogalmazta meg latin nyelven 1536-ban Aiszóposz-fordításának latin nyelvű előszavában (BALÁZS 1987; 292). A humanista tudósok jól tudták, hogy a nyelv irodalmi rangra emelése nem lehetséges normatív grammatika megalakítása nélkül. A görög és a római grammatikusok is úgy látják, hogy a grammatika feladata a helyes szóbeli és írásbeli kifejezés szabályainak leírása. A normát a legjobb írók, költők és szónokok nyelvhasználata alapján határozták meg. Sylvester János is átvette ezt a gondolatot, és megfogalmazza az 1539-ben Sárvárott megjelent latin–magyar nyelvtana bevezetőjében, hogy a nyelv kiművelésében fontos szerepet játszik a nyelvtan.

Sylvester Krakkóban ismerkedett meg a német humanista Hegendorf Kristóf kis grammatikájával, a *Rudimentával* (Rvdimenta Grammaices Donati), mely Donatus nyelvtana alapján készült és 1527-ben jelent meg Krakkóban. A *Rudimentát* német, lengyel és magyar bejegyzések egészítik ki, a magyar részt Sylvester készítette (BALÁZS 1987; 318). A krakkói grammatika nyolc szófajt határoz meg, mert ennyiről tud a görög grammatika, s ezt szolgálja követék a római nyelvtanírók is. „[S] bár a latinban nem volt névelő, mégis tekintélyi okokból ragaszkodtak ahhoz, hogy az ő nyelvtanaikban is pontosan ennyi szófaj szerepeljen. Ezért iktatták be a névelő helyébe, illetőleg ennek pótlására az indulatszót, latin nevén *interiectiót*, hogy a hagyományos szám meglegyen” (BALÁZS 1987; 324). Ennyi szófajt kellett meghatározni Sylvesternek is, mert nem térhetett el e mintától. A latinban meghatározott igemódok és igeidők számán sem változtathatott, pedig tudhatta, hogy a magyarban nincs annyi múlt idő, mint a latinban, és azt is tudhatta, hogy a magyarban sokkal több eset van, mint a mintát adó latinban. Sylvesternek köszönhetően a kis krakkói nyelvtanban kirajzolódnak a magyar normatív nyelvtan körvonalai (BALÁZS 1987; 328).

Az 1539-ben megjelent latin–magyar nyelvтанát, a *Grammatica Hungarolatinát* Sylvester is, mint az ókori grammatikák, a grammatika meghatározásával kezdte. Szerinte is a grammatika „a helyes beszédnek és írásnak a

legjobb költők és prózaírók tekintélyére támaszkodó művészete” (BALÁZS 1958; 192). (Az ókori görög grammatikáírók, köztük Dionüsziosz Thrax is a klasszikus költők és írók nyelvhasználata alapján határozta meg a követendő nyelvi mintát, elhanyagolva a mindennapi beszédet.) A grammatika latin részének forrásai között említik Donatus két nyelvтанát és Priscianus, valamint Melanchthon és Moibanus nyelvтанát, és számolnak a magyar humanisták által kialakított latinnyelv-tanítás hatásával is (SZATHMÁRI 1968; 88). A magyar részben is Donatus nyelvтанát követte Sylvester a nyelvтан részeinek felosztásában és a feldolgozás módszerében, de héber grammatikákból is merített. Balázs János a magyar rész forrásai között Donatust, Hegendorfot, Reuchlint és Erasmust említi (BALÁZS 1958; 234–245).

Sylvester latin–magyar nyelvтанának a korabeli hagyományoknak megfelelően négy része van, az ortográfia, a prozódia, az etimológia és a szintaxis, azaz a helyesírás, a prozódia, a szótan és a mondatan. Sylvester a legkisebb elemből indul ki, mint a görög, majd latin nyelvтанok. És egyebekben is követi a latin grammatikát. Ebben a nyelvтанban is nyolc beszédrészt (szófajt) sorol fel, és nem szabadul meg a nemek kategóriájától (kettőt ismer fel, a hímnemet és a nőnemet). Balázs János írja, hogy Sylvester örömmel fedez fel a latinnal (és a héberrel) egyező tulajdonságot, mert „nyelvünk fejlettségének jelét látja” bennük. „Nyilván abból indult ki, hogy anyanyelvünk csak annyiban tekinthető igazán rangosnak, ha mindazokkal a sajátságokkal dicsekedhet, amelyek a klasszikus nyelveket jellemzik. Arra persze nem gondolt, hogy nyelvünk vagy bármely más nyelv olyan tulajdonságai révén is dicséretet érdemel, amelyek gazdag kifejezőkészségéről tanúskodnak, de amelyek az említett nyelvekben nincsenek meg. Sok időnek kellett még eltelnie ahhoz, hogy a grammatikusok meg a nyelvbölcselek ezt felismerjék” (BALÁZS 1987; 357–358). Sylvester Erasmustól is tanult, ezt a névelővel kapcsolatos megjegyzései alapján állapítja meg monográfiája. Az esetrendszer tárgyalásánál ebben a grammatikában is a latin a mintája, de felismerte, hogy a magyarban nem mindig azzal az esettel élünk, mint a latin. S bár kötötte a minta, voltak helytálló megjegyzései is nyelvünk grammatikájával kapcsolatban, olyan tulajdonságokat is lejegyzett, melyek nincsenek meg a latinban. Például, hogy különbség van a vonzatok tekintetében, hogy a számnév után a névszó egyes számban van stb. Donatus nyelvтанa alapján a névszói összetételeknek négy fajtáját különböztette meg.

Dévai Bíró Mátyás volt az első magyar helyesírás szerzője. Helyesírási művének, az 1549-ben Krakkóban megjelent *Ortographia Vngaricának* is voltak mintái. Az *Ortographia* szerkezete – Turóczi-Trostler József szerint – megegyezik a 16. század eleji német helyesírási művek szerkezetével. Balázs

János viszont kikutatta, hogy Dévai ortográfiája egyezéseket mutat a lengyel Zaborowski latinul írt helyesírásával is (BALÁZS 1987; 343). Dévai mellékjeles betűinek (*r* és *z*, melyek fölött pont van) forrása Husz János helyesírási rendszere. A magánhangzók lejegyzésére öt betűt használt, mint amennyi a latinban van, de javasol betűjeleket a latinból hiányzó magánhangzók jelölésére is. „Az *á* jelölését Dévai föltehetőleg a lengyel ortográfiából tanulta” (BALÁZS 1987; 346). A mássalhangzók betűinek kialakításakor részben a latin helyesírást, részben Husz helyesírási rendszerét veszi alapul.

Szenczi Molnár Albertnak 1610-ben Hanauban megjelent idegeneknek szánt latinul írt nyelvtana, az első teljes magyar nyelvtanunk, a *Novae Grammaticae Ungaricae... Libri duo* is latin grammatika alapján készült, ám „nyelvünk grammatikai rendszerét állítja előtérbe” (BALÁZS 1987; 528). Forrásaként Ramus Pierre de la Ramée latin nyelvtanát jelölte meg, és forrása lehetett Ramus francia nyelvtana is, ugyanis egész életművével hatott Szenczi Molnárra. „Ramus logikáját vallotta eszményképének” – írja Szathmári (SZATHMÁRI 1968; 176).

Geleji Katona Istvánnak az 1645-ben kiadott *Magyar gramatikatska* című nyelvtana magyar anyanyelvűek számára készült nyelvművelő mű. Célja a fiatalok tanítása és „az írásban és szólásban mutatkozó” hibák (SZATHMÁRI 1968; 239) javítása. A nyelvtan a *Titkok Titka* című Szentháromság-tagadók ellen írt vallásos elmélkedéseit tartalmazó több mint ezeroldalas munkájához csatolva jelent meg. Geleji Katona nyelvművelő szándékában minden bizonynyal indíttatást jelenthetett „a n é m e t n y e l v m ű v e l é s n e k, valamint a német tudósok efféle műveinek a példája” (SZATHMÁRI 1968; 240).

Az idegen hatás nemcsak a nyelvtanírásban követhető nyomon. A történeti nyelvészet megalapítójának, Révai Miklósnak is voltak európai mintái. Melich János állapította meg, hogy Révai Marcus Terentius Varro hatására fogadta el, hogy a nyelvhasználat kérdésében a régi nyelv a döntő. 1803-ban jelent meg a négyrészesre tervezett nyelvtanának, az *Elaboratior Grammatica Hvngaricának* első két része latin nyelvű, és a nyelvtanírás kezdeteinek hagyományait követi.

Verseghy Ferenc egészen másként gondolkodott a nyelvről, mint Révai. Verseghy az élő nyelvhasználatot, a korabeli nyelvszokást tartotta döntőnek, nem pedig a régi magyar nyelvet. Verseghy Herder organikus történelemszemléletére épített, amelynek lényege, hogy a nyelv fejlődik, a társadalommal együtt változik. Verseghy szerint nyelvünk a reformáció idején élte ifjúkorát, és az ő korában lépett a férfikorba, ezért nem lehet mérvadó a régi nyelv. Révai is elfogadta a herderi szemléletet, csak hogy szerinte nyelvünk érett férfikora a 16–17. században volt. Révai és Verseghy munkái jól mutatják, hogy a 18. században változás történik a nyelvszemléletben: „egyre világosabbá vált, hogy nyelvünk és egész

művelődésünk korszerűsítésében az európai nyelvi modell modernebb változatait, a fejlett nagy nyugati nyelveket is tekintetbe kell vennünk” (BALÁZS 1980; 22). A szemléletváltásból következően már nem a latin nyelven írt művekre alapoznak, akik a magyar nyelv és általában a nyelv kérdéseivel foglalkoztak.

A nyelvbölcselettel foglalkozó magyar tudósoknak is voltak példaképei, akiknek gondolataira építették saját nyelvbölcseletüket. A nyugat-európai filozófusok és nyelvészek közül például a már említett Johann Gottfried Herder, továbbá Johann Severin Vater, Daniel Jenisch és mások hatást gyakoroltak a magyar nyelvbölcselet alakulására. Szemere Pál Vater nézeteit követve fejtette ki, mi a feladata az egyetemes nyelvtannak. A tökéletes nyelv kérdésével többen foglalkoztak. D. Jenischnek 1796-ban Berlinben megjelent *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens* című pályaműve nagy visszhangot keltett Magyarországon is. Először Kis János hivatkozott rá 1806-ban, Kazinczy nagy lelkesedéssel tanulmányozta, Kölcsey pedig elkészítette rövid magyar kivonatát. „Reformkori nyelvújítóink törekvéseinek nem kismértékben e német pályamű adott eszmei tartalmat” (BALÁZS 1980; 69). „Jenisch 14 nyelvet vizsgált (a görög, latin, olasz, spanyol, portugál, francia, angol, német, holland, dán és svéd, lengyel, orosz, litván nyelvet), kifejtette, mi a tökéletes nyelv eszménye, és meghatározta, hogy melyik nyelv felel meg Európa legnevezetesebb nyelvei közül az eszménynek. [...] A német szerző megerősítette az eszménnyel kapcsolatos magyar elképzeléseket. Jenisch nyelvészeti szemlélete szerint az eszményi nyelv 1) gazdag (intenzív), 2) energiával van tele (belső erő, tömörség van benne a kifejezésre), 3) világos (kiművelt a szókészletben, az alak- és mondatban, a szavak jelentése határozott) és 4) jól hangzó. E szempontokat figyelembe véve szerinte a görög az eszményi nyelv, főképp a latinnal szemben, és a francia a némethez viszonyítva. A belső erő kérdésében Jenisch a német esztétikai irodalom szempontjait követte, Winckelmann, Lessing, Herder, Schiller, sőt Goethe is hangsúlyozza az *energeia-elv* fontosságát” (LÁNCZ 2010; 18). Ezek a német filozófusok és írók közvetve Kazinczyra is hatottak.

Johann Christoph Adelungra több magyar tudós támaszkodott, közöttük említhetjük például Verseggy Ferencet, Czuczor Gergelyt, Fogarasi Jánost és Gyarmathi Sámuel. Adelung „a történeti szempont érvényesítését hangsúlyozta a nyelvészeti kutatásokban” (MÁTÉ 2003; 310).

A 19. század nyelvészei közül Riedl Szende „műveiben ugyanazokat az elveket követte, amelyeknek alapjait Grimm rakta le. Szerinte nálunk Grimm nyelvtana és szótára gyakorolta a legnagyobb befolyást. Német példaképének legfőbb érdeméért azt a törekvését tekintette, amely a történeti alapokon

nyugvó, okszerűen felépülő történeti grammatika módszertani megalapozására és megalkotására irányult” (BALÁZS 1987; 576). Grimmre Hunfalvy Pál is hivatkozott, amikor bírálta a Czuczor–Fogarasi-szótár etimologizálását. Riedl Szende a *Magyar hangtanban* megnevezi forrásait: többek között August Fridrich Pott, Franz Bopp, Heymann Steinthal és Wilhelm von Humboldt nevét említi. Riedlre August Schleicher nyelvtörténeti szemlélete is hatással volt. A német nyelvész halála alkalmából írott emlékbeszédében említette meg, hogy az ő hatására ismerkedett meg Humboldtnak az *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachlautes* című munkájával. Schleicher – Darwin elméletére építve – a nyelvet természeti organizmushoz hasonlította, szemlélete szerint „a nyelv is keletkezik, fejlődik és elhal, mint a fajok” (LÁNCZ 1987; 36). A nyelvtudományt pedig a természettudományok körébe sorolja. Riedl is így vélekedik. Schleicher naturalista szemléletét mások is követték, és például Ponori Thewrewk Emil és Brassai Sámuel is a természettudományok között látja a nyelvtudomány helyét. Hunfalvy viszont másmilyen mintát követett, „elismerte ugyan a természettudományos módszerek alkalmazásával elért eredményeket, de nem vette át teljes egészében a természettudományos nyelvészet nyelvkoncepcióját” (LÁNCZ 1987; 77), és a nyelvészetet nem sorolta a természettudományok közé.

A magyar tudományos közvélemény lelkesedéssel fogadta Max Müller tanait is. Simonyi Zsigmond korai nyelvfelfogása megegyezett az oxfordi tudós nézeteivel, tudományos pályájának kibontakozásával azonban szakít vele, és más véleményeket fogalmaz meg. Simonyi Lipcsében tanult, és Georg Curtius és August Leskien előadásait látogatta. Így került kapcsolatba az újgrammatikusok tanításaival. Kovács Ferenc írja: „Ilyen tudományos iskolázottság következtében Simonyi az új irány lelkes híve lett, és minden alkalmat felhasználott annak ismertetésére, népszerűsítésére. Egyetemi előadásaiban ő foglalkozott első ízben a nyelvtudomány átfogó, elvi kérdéseivel, szemináriumában lelkes tanítványai bevonásával, igényes vitákkal igyekezett tisztázni, illetőleg tisztáztatni az akkor virágjában volt újgrammatikus iskola szemléletét, az iskola felvetette új elvek és módszerek minden lényeges vonását” (KOVÁCS 1969; 217).

A 20. században a nyelvről való gondolkodást és ebből következően a nyelv leírását két jelentős elmélet határozta meg: Ferdinand de Saussure nyelvelmélete, mely elméleti alapja lett több európai strukturalista iskolának, és Noam Chomsky generatív nyelvelmélete, mely döntően befolyásolta a grammatikai szemléletét.

Saussure nyelvelméletének alapjai beépültek Bárczi Gézának a *Bevezetés a nyelvtudományba* című tankönyvébe (1953-ban jelent meg). Bekerült a tankönyv-

be az a saussure-i tétel, hogy a nyelv jelrendszer, „jelrendszerek egész hálózata”, továbbá, hogy a nyelvi jel konvencionális, a jeleket asszociációk kötik a képzetekhez, a jelek tehát tárgyképzeteket szimbolizálnak (LÁNCZ 1994; 354.). Bárzi Saussure gondolatmenetét követve taglalta a langue és a parole kérdéseit, és foglalkozott a szinkroniával és a diakroniával is, de a módszerek tekintetében nem ért egyet az elméletalkotóval. Álláspontja, hogy a szinkrón jelenségeket nem érthetjük meg történeti háttérük ismerete nélkül. A *Magyar hangtörténet*ben is így vélekedik, mondván, hogy nyelvtörténet nélkül nincs igazi nyelvismeret. Saussure egy-egy gondolatának átvétele azonban nem jelenti azt, hogy a *Bevezetéssel* szemléletváltás történt a magyar nyelvészetben. Erre jóval később került sor. Az 50-es évek elején volt, aki tévesnek tartotta a nyelv rendszerszerűségével kapcsolatos tételt, de a 60-as években már a hagyományos nyelvészet képviselői is feladatként tekintik nyelvünk rendszerszerűségének bemutatását.

A strukturalizmus módszerei közül a disztribúciót Antal László mutatta be a *Formális nyelvi elemzés* című könyvében és használta fel eredményesen a *magyar esetrendszer* című munkájában.

A 60-as években a generatív nyelvelmélettel új irányzat született a nyelvészetben. Több évtizeden át uralkodó irányzat volt, s bár más szemléleten alapuló elméletek és grammatikák is születtek, és hatásuk is volt, tulajdonképpen valamennyi marginálisnak számított. A minta Chomsky elmélete lett. A generatív nyelvelméletnek a 80-as években kidolgozott Kormányzás és kötés elméletére (más néven Elvek és paraméterek elméletére) épül a *Strukturális magyar nyelvtan Mondattana* (1992).

Egyéb elméletek/grammatikák is felkeltették a magyar nyelvészek figyelmét, ismertették őket, és megkísérelték alkalmazni őket nyelvünk leírására. Ezek egy része lexikalista elmélet, mert központi szerepet tulajdonít a szónak. A mondattani elméletek közül a lexikalista elméletek közé tartozik például a funkcionális grammatika, a lexikai-funkcionális grammatika, a fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan, az általánosított frázisstruktúra-nyelvtan és az általánosított argumentumszerkezet-grammatika. Ezek a grammatikák az angol nyelvből kiindulva készültek, de mivel a magyar nyelv sok mindenben eltér az angoltól, e modellek egy része csak módosítással alkalmazható nyelvünk leírására.

A korábbi századokban a nyelvtanírók és a nyelvbölcselettel is foglalkozó tudósok külföldön tanultak, többen több helyen is, és ott ismerték meg a latin grammatikákat, később a vulgáris nyelvek grammatikáit is, ott ismerkedtek meg koruk jelentős egyéniségeivel/nyelvészeivel és/vagy azok munkáival. Tőlük tanulták meg, hogyan kell látniuk általában a nyelv és nyelvünk jellem-

zőit. A 20. század elméletei külföldi tanulmányutak nélkül is hozzáférhetők. A magyar nyelvtudományban, kisebb-nagyobb késéssel ugyan, de mindig érez-
tették hatásukat az európai nyelvészet tradíciói. A múlt század második felétől
pedig jórészt az Amerikában született elméletek szabnak irányt a nyelvészeti
gondolkodásnak.

Irodalom

- BALÁZS János (1958): Sylvester János és kora. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp.
- BALÁZS János (1980): Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell.
Magvető Könyvkiadó, Bp.
- BALÁZS János (1987): Hermész nyomában. A magyar nyelvbölcselet alapkérdései.
Magvető Könyvkiadó, Bp.
- ÉDER Zoltán (1972): Révai Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KOVÁCS Ferenc (1969): Simonyi Zsigmond nyelvelmélete. Magyar Nyelvőr, 3. sz.
- LÁNCZ Irén (1987) Az új ortológia korának általános nyelvészeti nézetei. A Magyar
Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- LÁNCZ Irén (1994): Általános nyelvészeti kérdések Bárczi Géza munkáiban. Híd, 5–6.
- LÁNCZ Irén (2010): Kazinczy Ferenc európai mintái. Hungarológiai Közlemények, 2.
11–20.
- MÁTÉ Jakab (2003): A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század ele-
jéig. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- SZATHMÁRI István (1968): Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk.
Akadémiai Kiadó, Bp.

EUROPEAN MODELS OF LANGUAGE ATTITUDE AND GRAMMARS IN HUNGARIAN LINGUISTICS

The development of Hungarian culture and language has been influenced by European models right from the beginnings of literacy. The European language model prevailed at all levels of the language. Grammars of the Latin language served as patterns for our first grammars; later on grammars of vulgar languages also served as examples. The first Hungarian work on orthography also had foreign models. In later centuries West-European influence can also be detected in language descriptions and ways of thinking about language. Writers of grammar, scholars of language philosophy and authors of historical-comparative studies came into contact during their studies abroad with scholars and their works which laid the foundations of linguistic traditions. Beginning with the 20th century contemporary works written in modern linguistics are based on various theories.

Keywords: Latin grammar, Latin-Hungarian grammar, language philosophy, orthography, language cultivation, historical linguistics, comparison of languages, neogrammarians, linguistic theories.

EVROPSKI MODELI SHVATANJA JEZIKA I GRAMATIKA U MAĐARSKOJ LINGVISTICI

Razvoj mađarskog jezika, književnosti i kulture od početaka pismenosti određivao je evropski model, koji je imao i uticaj na sve nivoe jezika: način opisa i način grupisanja fonema, konstatacije u vezi rečenica i stila. Mišljenja o jezičkoj kulturi mađarski naučnici koji su se bavili jezikom preuzimali su iz evropskih gramatika i iz drugih evropskih izvora. Shvatanje jezika koji potiče iz evropskih izvora svagda je uticalo na lingvistički pogled i određivalo je opis mađarskog jezika. Tokom više vekova latinski jezik i latinska kultura su imali uticaj na mišljenje o mađarskom jeziku. Primeri i modeli prvih mađarskih gramatika su bile gramatike latinskog jezika. Izvori latinsko-mađarske gramatike Janoša Silvestera su bile gramatike Donatusa i Priscianusa. U 17. veku primere su dale gramatike vulgarnih jezika. Izvori mađarske gramatike na latinskom jeziku Alberta Senci Molnar su bili, pored latinske gramatike i gramatika francuskog jezika, na shvatanje jezika Ištvana Geleji Katona uticali su nemački naučnici, ortografija Mačása Devai Biro je imala više evropskih primera. I u sledećim vekovima se mogu otkriti uticaji zapadnoevropskih shvatanja o jeziku. Pisci mađarskih gramatika, naučnici koji su se bavili filozofijom jezika, lingvisti komparativisti su tokom inostranih studija upoznali naučnike koji su zasnovali lingvističke tradicije, upoznali su i njihove značajne radove, kao i njihove poglede na jezik, koje su ugradili u svoje radove. Od 20. veka lingvistički radovi imaju teorijske osnove koje su izgrađene uglavnom na engleskom govornom području.

Ključne reči: latinski jezik, latinska gramatika, latinsko-mađarska gramatika, gramatike vulgarnih jezika, filozofija jezika, ortografija, jezička kultura, istorija jezika, uporedna lingvistika, teorije jezika.

RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
rajsli@stcable.net

NYELVI SOKSZÍNŰSÉG MELIUS
HERBÁRIUMÁNAK ÉS LIPPAY POSONI KERTJÉNEK
NÖVÉNYPEGNEVEZÉSEIBEN

Linguistic Medley of the Plant Names in Melius's *Herbarium*
and Lippay's *Garden of Poson*

Jezička raznolikost u imenovanju biljaka u Meliusovom
Herbariju i Lipajovoj Pošonskoj bašti

Az ókori klasszikusok természettudományi munkáinak felfedezése után számos európai nyomdából kerül ki ún. Linné előtti botanikai mű. E művek alapproblémája a növények megnevezésének, a nomenklatúrának a kérdése, amely ekkoriban az egyes európai nyelvekben igen heterogén természetű: az alapréteget képező népi nevek ráépülnek a jövevényelemek, majd a gyorsan szaporodó szakkönyvek tudatos névalkotásai. A 16–17. században európai mintára a füveskönyvek, herbáriumok, orvosi és kertészkönyvek sora jelenik meg magyarul is. E könyveknek van egy sajátos többnyelvű prezentációs módszere: általában a latin a kiinduló nyelv, ami az azonosítás alapját képezi, ez a görög nyelvi megfelelővel egészül ki, majd a közismert magyar névalak, a tájnyelvi formák, s gyakran más nyelvi (német, olasz, szláv) ekvivalensek következnek. A növények korabeli bemutatásának szerkesztője a szinonimika és az összevetés módszere: az új növényt mindig a jól ismert, előzőleg már bemutatott fogalomhoz hasonlítják a szerzők.

A dolgozat Melius Juhász Péter *Herbárium* és Lippay János *Posoni kert* című művének növénymegnevezéseiben veszi számba a nyelvek kontaktusát, a nomenklatúrában való együttélését; ezen túl pedig a kor tudománytörténeti eseményeire és a botanikai szaknyelv metanyelvi jelenségeire is figyelmet fordít.

Kulcsszavak: nyelvtörténet, nyelvi kölcsönhatás, növénynevek, latinizmus, Lippay János, Melius Juhász Péter.

A növényi nómenklatúra kialakulásának rövid története

A magyar növénynevek története mintegy ezeresztendős, hiszen már az ómagyar kori szórványemlékek – főként a glosszák, szójegyzékek – tartalmazzák a korai növénynevek morfológiai, jelentéstani sajátosságait. A népi növényismeret és gyógyászat már meglehetősen fejlett lehetett, amikor az erdélyi Lencsés György 1577-ben megírta orvosi könyvét, amely számos gyógynövény nevét tartalmazza. A 16. század második felétől kezdve megjelennek a nyomtatott növénytani munkák is: Melius Juhász Péter *Herbárium*a (1578) mintegy 1200 magyar növénynévvel, majd Carolus Clusius és Beythe István közös munkája (1584), az első kétnyelvű (latin–magyar) növénynévszótár közel 400 korabeli magyar növénynévvel. A kisebb lélegzetű orvosbotanikai kiadványok után új korszakot jelez Lippay János 1664 és 1667 között három kötetben megjelent *Posoni kert* című műve, amely megalapozta a magyar kertészeti irodalmat, s a korabeli magyar növénynevek legfontosabb forrásműve is egyben. A magyar növénytani nómenklatúra alakulásában a Linné által 1753-ban bevezetett kétszavas nevezéktan volt a választóvonal. Ezt magyarul elsőként 1783-ban Benkő József mutatja be a pozsonyi *Magyar könyv-ház* című folyóiratban. Felsorolása 2400 növénynevet tartalmaz, részben a szerző saját alkotásait. A szakma ismerői őt tartják a magyar botanikai nómenklatúra megalkotójának. A régi – főleg népi neveket felölelő – gyűjtemények közül meg kell még említeni Csapó József (1775), Veszelszki Antal (1798), valamint Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály (1807) füveskönyvét. A 19. század fordulóján Kitaibel Pálnak, a magyar tudományos botanika megteremtőjének a gyűjteménye, növényleírása jelenti a Kárpát-medence flórájának legteljesebb ismertetését, amire a későbbi művek is építeni tudtak.

A füves- vagy füvészkönyv a *Néprajzi Lexikon* meghatározása szerint a „vadon termő és kertekben termesztett növények rendszeres leírását, orvosi hasznát és táplálkozási felhasználhatóságát tartalmazó kézíratos vagy nyomtatott könyv. A füvészkönyvek bizonyos mértékben tükrözik a korabeli paraszti növényismeretet, másrészt többszörös áttétellel, főúri – nemesi – polgári közvetítéssel hatottak a parasztek általános mezőgazdasági és kertészkedési tudatára, valamint a népi gyógyászatra is” (ORTUTAY főszerk. 1977–1982; 546).

Az első európai füveskönyvek a reneszánsz és a reformáció idején jelentek meg. Először az ókori görög és római klasszikusok művei láttak napvilágot, majd 1510-ben jelent meg Walahfrid Strabo bencés apát mintegy hétszáz évvel korábban írt műve, a *Hortulus*. Ezt követően sorra jelentek meg a szebb-

nél szebb illusztrációkkal ellátott füveskönyvek, amelyek a magyar füves- és orvosló könyvek szerzőinek is forrásként szolgáltak. A magyar nyelvű füveskönyvek megszületésére az európai munkákon kívül az is nagy hatással volt, hogy haladó gondolkodású, európai műveltségű főurak (pl. Nádasdy Tamás, Battyány Boldizsár) támogatásának köszönhetően az ország több pontján (pl. Sárváron, Németújváron, Kolozsváron) folyhatott pezsgő tudományos élet a 16. században, mégpedig itáliai és német egyetemeken végzett orvosdoktorok, orvos-botanikusok, illetve gyógyszerészek közreműködésével. A munkában olyan Európa-szerte ismert orvos-botanikus is részt vett, mint a belga Carolus Clusius. Mindezek mellett a főúri, majd később a polgári botanikus kertek létesülése és a magas fokon álló kertészkedés is segítette a botanikai szakirodalom erősödését (SZABÓ 1979; 27).

A növénynevekről

A magyar növényszókincs rendkívül nagyszámú és sokféle forrású névvel rendelkezik; a nevek morfológiai rendszere sokrétű, de egyazon név szinonimaállománya táji változatokban is bővelkedik. Az ősi eredetű lexikai elemekre ráépültek azok a jövevényelemek, amelyek magukkal a növényekkel együtt érkeztek, majd megszaporodtak a tudományosnak tekintett latin átvételek; ugyanakkor folyamatosan jelen volt a népi és népetimológiás szóalkotás, amelyet később az egyéni névalkotások, újítások színezték (vö. RAJSLI 2010; 22). A 16–17. században meglehetősen nagy tarkaságot látunk a kialakulóban levő terminológiában: a latinon kívül a görög még gyakran megjelenik, a német nyelvterület hatása is erős, ugyanakkor az új növények (a korabeli elnevezés szerint „exoták”) származásuk, eredetük révén egyéb nyelvű megnevezéseket is „behoznak” a könyvekbe (PRISZTER 1993; 562). Lippay ezt a jelenséget a következőképpen fogalmazza meg: „*Apium Lusitanicum*, Zeller. Ezt a’ füvet és gyökeret úgy köll neveznünk, az mint a’ Németek nevezik; mivel nem régen Származott Magyar Országban, s-még ez ideig más néven nem találtatik”¹ (II/70).²

¹ A hasonmás mellékjeles betűit (ü, ö), illetve a variánsokat (f, z, ezek kombinációja) átírtuk.

² A *Posoni kert* első része Nagyszombatban, a második Bécsben jelent meg 1664-ben. A harmadik könyvet Lippay halála után, 1667-ben adták ki Bécsben. A második kiadás 1753-ban jelent meg Győrben Streibig János Gergely könyvnyomtató költségén. A tanulmányban az 1960-ban kiadott hasonmás-kiadást használtuk. Mivel a jelen kiadás egybekötve adja a három könyvet, a római számok a kötetek tagolódását (I. = Virágoskert; II. = Veteményeskert; III. = Gyümölcsöskert), az arab számok pedig az oldalszámot jelzik.

A két vizsgált kiadványról, szerzőről

Melius Juhász Péter műve az első magyar nyelvű természettudományi kézikönyv. A szerző egyháztudós, író, botanikus, a magyarországi reformáció nagy hatású egyénisége volt. Szabó Attila írja róla: „Megjelenése a népi növényismeret mélyen gyökerező hagyományát fejlesztette írásos emlékké, friss könyvhajtássá az európai szellem oltalmában és támaszával” (SZABÓ 1979; 5). E műben jelentkezik először a tudatosság igényével a nemzetközi tudományos műnyelv magyarítása, amit Melius saját nyelvújító munkájával teremt meg. A *Herbárium* előképe, mintái és európai kapcsolatai között meg kell említeni Theophrasztosz és Dioszkoridész³ művét, akiknek a rendszerét Melius is alkalmazza, valamint átveszi tőlük a leírást helyettesítő komparatív módszert is. Melius *Herbárium*ának nincs teljes hasonmás kiadása, betűhív átiratát⁴ használtuk fel, valamint a közölt hasonmás oldalak alapján tájékozódunk a nevek tipográfiai sajátosságairól.

Lippay *Posoni kertjének* viszont a teljes reprint kiadása elérhető és feldolgozható, így a nevek vizuális elhelyezése, hierarchiája teljes egészében értelmezhetővé vált. A pozsonyi születésű jezsuita szerzetes könyvében jól tudta ötvözni a kertművelés akkori tudományos vívmányait az „együgyű” parasztemberekétől ellesett – sok generáción át kikristályosodott – népi tudással (RAJSLI 2009; 143). Így azután műveiben érdekes módon ötvöződik a tudásnak sokféle szintje, hiszen Lippay nyitott, érdeklődő tudós emberként fordul a múlt nagy mestereinek tanításához (pl. Cato műveihez, de idézi az ifjú Pliniust is); ám a szakma korabeli európai művelőinek a véleménye is érdekli; pl. a német Laurenberg munkásságát (*Horticultura*, 1632) többször említi, ugyanakkor megfelelő kritikával közelít minden elmélethez, szereti azokat saját maga ellenőrizni, a gyakorlatban kipróbálni.

Többnyelvű megnevezések

Melius könyvében a fejezetkezdő latin főcím alatt latin–magyar–német hármas tagolású a növénynevek elrendezése. Általában megjelenik a görög név is, itt a szerző szövegszerűen jelzi, hogy melyik a görög név, mert az a latin ábécé szerint át van írva. Melius kortársaként a német Otto Brunsfeld, Hieronymus Bock és Leonard Fuchs volt nagy hatással a magyar botanikára,

³ A növényeket megjelenésük, gazdasági hasznuk, illetve egyéb megkülönböztető jegyük szerint csoportosította. Melius gyakran hivatkozik rá a *Herbárium*ban.

⁴ Melius Péter: *Herbárium*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel sajtó alá rendezte Szabó Attila. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979

mind a névanyag, mind pedig a leírás tekintetében, ezért a *Herbárium* szerzője a növények minden fellelhető korabeli névváltozatát felsorakoztatja. Helyenként a névadás motivációja is bekerül a kötetbe: „Gentiana Görögül és Deákul neue, az az, Gentius Király füve, mert Gentius Király lelte legelőszer hasznát” (185). Mint azt már hangsúlyoztuk, Meliusnál a görög megfeleltetés fontos szerepet töltött be, gyakran magyarázatot is fűzött egy-egy névhez: „A másik rozmarin, görögül Libanotis Stephanomatiki, azaz koszorónak való, akiből koszorót kötnek. Effélét hoznak Lengyelországból sokat” (267).

Lippay nagyfokú tudatosságáról tanúskodik a fűszernövények bevezetésének szövege: „Elsőben, Deák néven nevezem az Bötük rendi szerént, a’ mint lehet: hogy a’ kíknek kedvek tartya, másutt-is föl-kereshessék ezeket; az-után Magyarúl, az mint neveket meg-tudhattam. Mert chak nem minden tartományában Magyar Országnak, külömb néven nevezik efféle füveket, és virágokat. Az mint hogy a’ Dunán-innen sokat külömben, a’ Dunán-túl-is másképpen: az Székelyek, még annál-is külömben. Azért én, úgy nevezem őket, mint az Dunán-innen szokták közönségessen, nevezni. Noha sokaknak neveket Magyarúl ki nem mondhatni: hanem az mint más nyelveken-is nevezik, úgy köll neveznünk” (II/36–37).

Lippaynál a betűtípus is illeszkedik a német névhez, gót betűs szedéssel emelkedik ki a szövegből: „Korontári répát, kit a’ Németek Wasser Küben⁵ vizi repának hínak” (II/155); „*Amaranthus tricolor*, Németül, Papagen Federle az az, Publicán tolla: kinek az levele, három féle színnel pípeskedik, zöld, vörös, sárga” (I/78). Lippay könyvében nincsenek címek, a szerző új bekezdéssel jelzi a növény bemutatását. Az egytagú latin név kurzívval van szedve, s az utána következő újabb latin, magyar és más nyelvű nevek tetszés szerinti elrendezést mutatnak. Tájékozott botanikusként Lippay törekszik a latin kifejezéseket hiánytalanul felsorakoztatni; pl.: „*Lepidium*, avagy Nasturtium némellyeknél, Sásafű, vagy a’ mint a’ Németek híják, Kres” (II/110). Amikor a német megnevezésen van a hangsúly, akkor az következik a latin után: „*Sambucus Rosea*, kit az Németek Schneeballenek, az az, hó laptá; mert sok apró fehér virághi, mint az jó kora laptá gömbölyüen öszve-nölnek” (I/109). Lippaynál leggyakrabban a kétnyelvű: a latin és magyar megnevezés, viszont óriási hangsúlyt fektet a táji változatokra, a nép között a mindennapi használatban előforduló nevek feljegyzésére; pl.: „*Asparagus*, Spárga, vagy Nyúl árnyék” (II/80); „*Aquilegia*, Harangvirág, avagy gelezta fű” (I/74).

Számos esetben feltehetően éppen Lippay fordítja le a növénynevet valamely idegen nyelvből: „*Ornithogalum* Görög szó annyit téssen, mint tyúk,

⁵ A német szavak gót betűs jelölésétől nyomdatechnikai okok miatt eltekintettünk.

avagy madár téj” (I/73); „*Juca Indica*, vagy *Junca Gloriosa*, Dücsösséges, vagy dicsekedő káka” (I/105); „azért híják őket *Comosus Ramosus*, az az üstökös, és ágas *Hiacinthus*” (I/54). Művelődéstörténeti különlegességek is kiolvashatók a *Posoni kert* szövegéből: „Vannak a Posoni kertben fejeir Liliumok, kiknek kétszáz s több Virágja-is vagyon, Constantinapoli, kit a’ Törökök Zultán Zambacsnak neveznek” (I/62).

A ma turbánliliomnak nevezett (*Lilium Martagon*) virágfajtánál a némettel való összevetés mutatja a magyar hivatalos névadás útját, eredetét: „*Martagon*, az az, vissza fordult virágu Lilium, az Németek Török Turbantnak, vagy süvegre tekert patyolatnak nevezik” (I/63). Itt a *turbán* szó jelentését szinonimával világítja meg. A mai kardvirág (*Gladiolus*) korabeli magyar elnevezése is figyelemre méltó, egyrészt a fegyverféltre való utalás okán, de a leírás, majd a hasonlatba beépített szinonima egyaránt különös: „*Gladiolus*, fegyver Lilium, az levelének formájáról hivatattik annak, a’ki olyan, mint az két élű dákosocská” (I/64).

Ritkán fordul elő, hogy a latin után csupán a német nyelvben elterjedt név magyar fordítása jelenik meg; számos helyen Lippay ezzel a fordítással máig érvényes nevet ad a növénynek; pl.: „*Lychnis Bizantina vel Calcedonica*. Az Németek Jerusalemi virágnak, avagy égő szerelemnek híják” (I/91) – itt az *égőszerlem* tömör név jelzős szerkezetből szintetizálódott. Más esetben Lippay fordítása nem honosodik meg: „*Lychnis coronaria*, kit az Németek Böldog Aszony avagy Mennyei Rózsácskának neveznek” (I/92) – itt később a bársonyos kakukkszegfű név állandósul. Lippay esetenként zárójeles megjegyzésben utal a latin megfelelőre: „Elsőben *Csuda fát* (kit a’ Deákok *Ricinus*-nak neveznek) ültetnek” (II/223).

Szláv nyelvi hatást mutat több növénynév kialakulása. Ebben a korszakban a *zászpa* nevet (*Veratrum*) párhuzamosan használták a *hunyor* névvel, ezt Lippay (sikertelenül) az *altatófű* formával próbálta magyarítani. A *zászpa* bizonytalan eredetű szó, talán a szláv *zaspati* ’elalszik’ igével kapcsolható össze (l. TESz.), amit erősít a *hunyor* névváriáns jelentése is: a növényt altatásra használhatták (CSEH–HORÁK 2011; 50).

Kikövetkeztethető, hogy Lippay jól ismerhette Calepinus szótárát, ugyanakkor előszeretettel emelte be szövegébe a népi elnevezések egyidejű táji változatait is. Szinonimái így a nyelvjárási változatosságot (pl. Belén, avagy Bolondító fű, Méh fű, vagy méreg nyomó fű), valamint az idegen nyelvi hatást is mutatják: „Puszpáng fa, vagy Kruspán amint némellyek nevezik” (I/34) – a *puszpáng* névváriánsaként feltüntetett *kruspán* szót Lippay feltehetően a palóc nyelvjárásokból ismerhette; a szlovák *krušpan* és a németből átvett magyar *puszpáng* azonos etimológiájú szavak.

Lippaynál tehát szlovák nyelvi hatás is érvényesül, főként az északi nyelv-járásokon keresztül. Gyakori utazásai során a népi elnevezéseket is felkutatja, lejegyzi, majd ezekhez hozzáteszi a környező népeknél használatos nevet is: „A Málna, avagy mint a Thótok nevezik, Málna: a fáját néhutt [néhol] a Magyarok, szederjin-nek, a Deákok, Rubus Idaeusnak nevezik” (III/227). Nála jelenik meg a *citrom* – *lemonya* párhuzamos használata is: „Citromból liktriomot, egy-néhány félét csinálhatni” (III/296); egy oldallal lejjebb: „Igy csinálhatcz narancs, és lemonia heját-is bé” (III/297). A TESz. adatai szerint a *lemonya* szó 1525 körül jelenik meg a magyar nyelvben. Latin eredetű, végső forrása perzsa vándorszó lehetett. A magyarba később a bécsi német alak is bekerült (1783): *'tzitront, lemónit áruló ember'* jelentésben. A *lemonya* forma elavult, a 18. század végéig már csak szórványos. A *limonádé* úgyszintén vándorszó. Az ugyancsak latin eredetű *citrom* szó 1538-ból adatható (citrinalma: *Malum citrium*), latin eredetű, a *citrum* szó botanikai műszóként került be az európai műszókészletbe; pl. német *Zitrone*, angol *citron*. Az *n* végű alak valószínűleg a németből való. A két szó nagyjából egy időben került a magyarba, a növénytan a *citrom* szót preferálta, Lippaynál egymás mellett él a két elnevezés, Meliusnál *Malus Citria*, Citrom és Citrinatöppffel hármassal elrendezésben jelenik meg a növényleírás, magyar szöveggörnyezetben csak a *citrom* formát használja.

Melius kapcsolatban állhatott a sárvári Nádasdy udvarban tevékenykedő Szegedi Körös Gáspár (*Fraxinus*) doktorral, ugyanakkor a sárvári birtokon országos hírű kert volt, ahol primöröket (zöldségfélét, gyümölcsöt stb.) és gyógynövényeket termesztettek. Az olasz növénynevek ismerete is feltehetően *Fraxinus Gáspár* doktornak tulajdonítható, aki gyakorta utazott külföldi tanulmányútra. Az olasz nyelvi kapcsolatot jelzi a *pomagránát* szó megjelenése. A TESz. adatai szerint a szó 1470 körül jelent meg, az olasz *pomogranato* a latin *pomum granatum* 'magvas alma' folytatása. Az olasz eredetet a kultúrtörténet is megerősíti, a növény a mediterrán vidékről, Itáliából került hozzánk. A magyar *gránátalma* ugyane szó részfordítása, amely latin vagy német mintára készült (l. *poma granata* és *Granatapfel*). Meliusnál a címben a szónak egy változata, a *pomagrana* forma jelenik meg (a *Malus Punica* és a *Granatöppfel* között), a szövegben viszont az ismertebb *pomagránát* alakváltozatot használja.

Didaktikai módszerek: szinonimika és összevetés

A szinonimia alkalmazása különösen sokszor előfordul az idegen szavak, kifejezések magyarázatakor: „ha megfőzed az útifüvet [...] ennek a decoctomában, azaz főtt levében igyad a levele porát” (M⁶ 188). Itt a szerző a tanítás szán-

⁶ Melius nevének és vizsgált művének rövidítése.

dékával adja meg a *decoctum* 'főzet' szó magyar megfelelőjét. Melius még az idegen eredetű mértékegységek mellett is közli a szavak jelentését; pl.: „ebbe hányj egy uncia, azaz nyolc arany vagy negyvennyolc pénz nyomónyi mamortikát” (M 188).

A korabeli botanikai művek bevált gyakorlata volt, hogy a szerzők az egyes növények leírását, morfológiai sajátosságai, tulajdonságaiak részletezését egy rokon növényhez hasonlítva írták le. Ez az összevető módszer Meliusnál és Lippaynál egyaránt megjelenik: „*Scorzonera*, avagy *Viperina*, az az Mérges kígyó fű. Ez a fű igen hasonló a virághiában az Bak szakálhoz” (II/169).

Kuriózusként említhetjük meg, hogy Lippaynál a török növénynév is megjelenik: „*Corona Imperialis*, Törökül Tusai, Tale, Magyarul Császári koronának nevezhetjük” (I/57); „Az Hyacinthusok közzé számlálják a *Pézma* virágot, kit némellyek Botroidesnek hínak Deakúl, Törökül Dipkadi vagy Muscati, hogy olyan kedves szaga van, mint a *Pézmának*, avagy *Ambrának*” (I/54). Mindennek magyarázatául szolgálhat, hogy Lippay az egyik fejezet bevezetőjében leírja, honnan, mely országokból telepítettek virágokat az esztergomi érsek kertjébe: „kiket Ersek Urunk ő Nagysága, elsöben bé hozott Magyar Országban, az maga Posoni kertében; úgy mint Indiából, Spanyór Országból, Belgiumból, Olasz Országból, Német Országból, Török Országból, etc. kiket mind ez ideig Magyar Ország, a mi üdönkbe nem ösmért, s-nem-is látott. Azért ne csudálkozzék senki, ha igaz Magyar nevét nem tudhattuk: hanem, más idegen nyelven kell neveznünk” (I/47).

Idegen nyelvi elemek nemcsak a növénynevekben találhatók, hanem a növény eredetének magyarázatakor, sajátosságainak leírásakor is. A vizsgált időszakban latinul használnak számos konyhai műszót, gyógyszerészeti kelleket: pl. *liktárium* (variánsa az *elektuárium*), *succus*, *konfektum*, *öszvetimporál*, *miskulancia* stb.

Tudatosság – metanyelvi megjegyzések

Lippay nyelvi tudatosságát jelzi, amikor megjegyzést tesz a „köznép” körében használatos szóalokról: „Nem szólok itten a *Veteményeknek*, gyökereknek, avagy gyümölcsöknek nád-mézbe, czukorba, avagy mézbe bé-csinálásokról: kiket *Liktáriumoknak*, és *Konfektumoknak*, avagy a mint az együgyű Magyarok, *konfrejtnek* nevezik” (II/204–205).

Lippay a latin név megtartását jelzi ott, ahol nincsen magyar megfelelő: „*Coriander*. Némellyek Bors fünek nevezik, de nem helyessen; hanem mi, csak *Coriandernek* nevezük közönségessen” (II/92). Megjegyezhetjük, hogy

a *Coriandrum sativum* magyar megfelelője Priszter könyvében is *koriander* ~ *koriánder* (PRISZTER 1998; 148). Melius inkább a gyógynövény hatásosságára tesz megjegyzést, gyakori zárómondata: „Próbált dolog.”

A következő részletben Meliusnál két gyakori latin szót találunk: „A levele succusát, vizét fülbe ha bocsátod, fülfájást gyógyít. De a succusát mézzel öszvetimporálad előszer, úgy tölts[d]⁷ a fülbe” (284). Itt a szerző a *sucus*⁸ szót magyarázza, értelmezi olvasója számára: jelentései ’nedv, lé’; ’orvosságcepp(ek)’. A *timporál* ige jelentése ’kever, elegyít’, s mint ahogyan a szövegből látszik, a latin ige beépülésének fokát mutatja az is, hogy magyar toldalékot kapott. Más példák: „Rosmaringos borral, és conservaval-is” (II/55). A *konzerva* szó jelentése itt ’füvekből készített orvosság’.

Lippaynál külön bekezdésbe kerülnek az olvasónak szóló megjegyzések, utasítások, tanácsok: pl. „NB. A’ki télbe, kinn akaria a’ kertbe hadni az Rosmaringot”... (II/54). Elvértve szólást is használ, ezeket általában magyarázza: „De azt értsed, caeteris paribus, azaz ha a’ több vetéshez-való eszközök-is eggyeznek” (II/19), illetve körülírja: „Az Bölcseségnek, és természetnek bokros határában el-rejtett dolgoknak vadászi, a’ Philosophusok, azt szokták nagy bölcsen mondani: Objecta movent sensus; az Erzekenségeket, semmi inkább fel nem indíttya, és gerjeszti, mint a’ mi leg-gyakrabban előttök forog” (Előszó – b).

Tudománytörténeti vonatkozások

Ismeretes Melius Péter és Szikszai Fabricius (Kovács) Balázs személyes kapcsolata; Szikszai ugyanis 1564-ben kolozsvári tanárként már dolgozott latin–magyar szójegyzékén⁹, és a tudomány terjesztésének és anyanyelvű művelésének az igénye vezette, amikor a fogalomkörök szerint rendezett anyagba a reáliák is bekerültek. Mindazt beemelte anyagába, amire megítélése szerint a korabeli oktatónak szüksége volt. Meliusnak és Szikszainak az a törekvése, hogy ne csak latinul, hanem anyanyelvükön is tanulhassák a környezetet fogalma-

⁷ A Szabó Attila által készített betűhív átirásban az értelmi zavart okozó szöveg helyeken (szögletes zárójelben) pótlást találunk.

⁸ A latin eredetű szavak értelmezését két forrásból merítettük: 1. Párizs–Pápai Ferenc: *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum* (Szeben, 1782. Hasonmás kiadása: Universitas Könyvkiadó, Bp., 1995) című szótárából, illetve 2. Györkösy Alajos: *Latin–Magyar Szótárából* (Akadémiai Kiadó, Bp., 1986).

⁹ *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-ungaricum*. Debrecini, 1590. (Később számos kiadást ért meg.)

it a tanulók, majd Apáczai Csere János munkásságában teljesedik ki. Szikszai mellett Melius más idegen nyelvű forrásokra is hivatkozik.

Lippay János a *Posoni kert* több szöveghelyén utal Szenczi Molnár Albert szótárára.¹⁰ Ismerte tehát a késő reneszánsz kori protestáns művelődés kiemelkedő alakjának műveit, jóllehet minden alkalommal keményen bírálja is; pl. „*Anemone*, kit balgatagúl, és tudatlanúl, Molnár az ő Dictionariumjában Magyarúl *Pipacs*nak nevez. Holott tudgya minden paraszt ember-is, micsoda az *Pipacs*” (I/65). Utal Szenczi Molnár fordítási nehézségeire is: „*Ranunculus*, kit Magyarúl más nevét nem találván Molnar, abba hadgya, *Deák szó*, annyit térszen, mint Békácska, az gyökerétül hívatatit annak, az kik sokan egy főbül egy csoportban [csoportban] föggenek alá, kik gömbölyüek, kik hosszúcskák, mint az retkecskék” (I/71).

Lippay jó érzékkel megtartja az újonnan megismert növények idegen, de már így bejáródott nevét, illetve azok nevét, amelyeknek még nem alakult ki egységes magyar elnevezésük: „Sőt ha Magyar néven akarnám némellyeket nevezni, reá sem értenék arra, a' kit én akarok nevezni. Ugy-mint, ha én Archicsókát Magyarúl igyekezném nevezni, (kinek neve *Cinara*, vagy *Cardus*) azt Molnár az ő Dictionariumjában, *Bogács-kórónak* nevezí. Ki értené ezen az Archicsókát? hanem inkább olyan bogács-kórót, mely mi-nálunk-is az mezőben elég terem” (II/37). Ez a polemizáló hangnem, bíráló attitűd végigvonul a szöveg egészén. Különös szerzői attitűdöt rejt az a kiszólás, ahogyan egyes növényneveknél nem kíván belebocsátkozni a névváltozatok értékelésébe: „*Spinacia*, avagy *Spinata*, Spinác, kinek nevérül most itt nem disputálok haszontalanúl. Ez-is igen közönséges paréj Magyar-Országba, a' ki jól tud élni véle” (II/117). Számos esetben helyénvalóak Lippay megjegyzései, a *pasztinákot* például valóban nem tanácsos sárgarépának nevezni (II/152), de feltételezhetjük, hogy az indulatok háttérében a szakmai okok mellett szerepet játszottak a felekezeti szembenállás indítékai is, hiszen közismert volt a szerző érsek fivérének protestánsellenes magatartása.

Összegzés

A magyar növényi nomenklatúra számos ókori klasszikus előzményre és korabeli európai kutatásra épül. Melius Péter, aki kitűnően tudta ötvözni a népi növényismeret eredményeit a nagy görög elődök és a kortárs európai (német, olasz, angol stb.) botanikusok ismereteivel, jó alapot és gyakorlatot teremtett a később tevékenykedő Frankovith Gergely, Beythe András, Lippay János, Csapó József és mások számára. Mindkét vizsgált mű úttörő jellegű a maga szakte-

¹⁰ Dictionarium Latino-Ungaricum et Ungaro-Latinum. Nürnberg, 1604

rületén; tudományos igényű megjelenésük mellett ismeretterjesztő szándékkal jöttek létre, Melius és Lippay ugyanis minden olvasni tudó érdeklődőnek a figyelmébe ajánlja művét.

Irodalom

- CSEH Márta–HORÁK Kornél (2011): Magyar–szerb gyógynövényészótár. Mađarsko-srpski rečnik lekovitih biljaka. Lux Color Printing, Óbecse/Bečej
- ORTUTAY Gyula (1977–1982): Magyar néprajzi lexikon I–V. Akadémiai Kiadó, Bp.
- PRISZTER Szaniszló (1993): A tudatos magyar növénynévadás kezdete és kifejlődése. Magyar Nyelvőr. 4. 560–564.
- PRISZTER Szaniszló (1998): Növényneveink. Mezőgazda Kiadó, Bp.
- RAJSLI Ilona (2009): Egy 17. századi jezsuita tudós szerzői és nyelvi attitűdje (Lippay János Posoni kert című művéről). Hungarológiai Közlemények, 3. 140–154.
- RAJSLI Ilona (2010): A magyar növénynevek fejlődéstörténetéből. A tömörítő jellegű növénynevekről. Hungarológiai Közlemények, 2. 21–29.
- SZABÓ Attila (1979): Melius Péter Herbárium. (Bevezető tanulmány.) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

LINGUISTIC MEDLEY OF THE PLANT NAMES IN MELIUS'S *HERBÁRIUM* AND LIPPAY'S *GARDEN OF POSON*

After the discovery of the ancient classic works of natural science, several European printing houses issued works referred to as pre-Linnaean botanical literature. The basic problem with these works is the issue of the naming, that is, nomenclature of plants, which was highly heterogeneous in some European languages at the time; loan elements were built onto the basic, popular names, and then name creations came in the rapidly growing number of botanical books. Following European examples, a whole range of herbals, herbariums, medical and gardening books were published in Hungarian in the 16th–17th century. These books had a specific multilingual presentation method: generally, Latin was the initial language which formed the basis for identification, and then came the corresponding Greek name followed by the well-known Hungarian name, then the dialectal equivalents which were also frequently followed by equivalents in other languages (German, Italian, Slavic languages). Synonymy and comparison were an integral component of presenting plants: the new plant was always compared to a previously presented concept. The paper examines language contacts and coexistence in nomenclature in plant names in the works *Herbárium* by Melius Juhász Péter and Lippay's *Posoni kert*; furthermore, it also pays attention to events in the history of sciences and the meta-linguistic phenomena in botanical terminology.

Keywords: history of language, language interaction, plant names, Latinism, János Lippay, Péter Melius Juhász.

JEZIČKA RAZNOLIKOST U IMENOVANJU BILJAKA U MELIUSOVOM *HERBARIJU* I LIPAIJOVOJ *POŠONSKOJ BASTI*

Nakon otkrića prirodno-naučnih radova klasika iz Stare ere, evropske štamparije su krenule sa izdavanjem brojnih botaničkih dela pre Linea. Osnovni problem kod ovih izdanja je imenovanje biljaka, odnosno nomenklatura, koja je u to doba u pojedinim evropskim jezicima veoma heterogena: narodna imena čine osnovu i na njih se nadograđuju elementi preuzeti iz drugih jezika, zatim slede tendenciozna imenovanja u stručnim knjigama kojih ima sve više u to vreme. U 16–17. veku, prema evropskom primeru, objavljuju se mađarske knjige o travama, herbariji, knjige o medicini i botanici. Ove knjige imaju svojstvenu višejezičnu metodu prezentacije: obično je latinski jezik početna tačka, osnova za definiciju, koju dopunjuje odgovarajući grčki izraz, zatim sledi standardno ime na mađarskom, zatim dijalekti i ostali (nemački, italijanski, slovenski) ekvivalenti. Predstavljanje biljaka u to doba podrazumeva sinonimiju i metodu upoređivanja: autori porede novu biljku sa prethodno predstavljenim, dobro poznatim pojmom. Ovaj rad analizira kontakte među jezicima u imenovanju biljaka i njihov suživot u nomenklaturi u delima Petera Meliusa Juhasa *Herbarij* i Janoša Lipaija *Pošonska bašta*; sem toga, bavi se i događajima iz istorije nauke i metajezičnim elementima stručnog jezika botanike.

Ključne reči: istorija jezika, međusobni uticaj jezika, imena biljaka, latinizam, Janoš Lipai, Peter Juhas Melius.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2014. 11. 6.

Közlésre elfogadva: 2014. 11. 25.

TÖRÖK TAMÁS

Selye János Egyetem, Komárom,
Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
torokt@selyeuni.sk

MAGYAR DŰLŐNEVEK SZLOVÁK TÉRKÉPEKEN *A külterületi helynevek fordíthatóságáról*

Hungarian Field Names in Slovak Maps
On the translatability of place names in the countryside

Mađarska imena duži na slovačkim topografskim kartama
O mogućnostima prevođenja egzoterijalnih toponima

Írásomban a helynevek fordításának, fordíthatóságának kérdésével foglalkozom. A megvizsgált szlovák és magyar nyelvű térképeken szereplő mikrotoponimák összevetésével megpróbálok fényt deríteni a névpárok viszonyára, a fordítás folyamatára, illetve arra, hogy a történeti névanyaghoz képest milyen változások érzékelhetők a szlovák névváltozatokban. Érdeemesnek tartom megvizsgálni a szlovák nyelvű térképek fordítási sajátosságait, milyen átváltási műveletek a jellemzők, valamint rávilágítani az esetleges különbségekre, hasonlóságokra.

Kulcsszavak: földrajzi nevek, térképek, hivatalos nyelv, fordítástudomány.

A fordításról általában

A fordító a forrásnyelvi lexikai egységeket célnyelviekkel helyettesíti, átrendezi a mondat szerkezetét, megváltoztatja a szórendet, kihagy bizonyos elemeket, illetve új elemeket told be a célnyelvi mondatba. Ezeket a műveleteket (behelyettesítés, átrendezés, kihagyás, betoldás stb.) nevezzük átváltási műveleteknek (KLAUDY 2002b; 17).

Az átváltási műveleteket a művelet hatóköre szerint két fő típusba sorolhatjuk: 1. lexikai átváltási műveletek, melyek a mondat lexikai állományát érintik; 2. grammatikai átváltási műveletek, melyek a mondat szerkezetét érintik,

s elsősorban a nyelvek grammatikai rendszerének különbségei, illetve a szöveg-építési sajátosságok indokolják.

A névpárok vizsgálata

A különböző nyelvű térképek¹ névanyagának párhuzamba állításakor kirajzolódtak azok a fordítási jellegzetességek, melyek figyelembevételével 2 fő kategóriát sikerült kialakítanom: tükörfordítás és a szlovák név új motiváción alapul. Mivel a tükörfordítás műveletét tágabb értelemben vizsgálom, lehetőség nyílik az egyes átváltási műveletek árnyaltabb bemutatására.²

A vizsgált terület az Ipoly folyásának alsó szakasza. Ipolyságtól a folyó torkolatáig 13 település található: Ipolyság, Gyerk, Pereszlény, Ipolyvisk, Szete, Ipolyszakállos, Lontó, Ipolybél, Ipolypásztó, Ipolykiskeszi, Szalka, Leléd, Helemba. E területet keletről az Ipoly folyó, nyugatról az Ipolymenti-hátság és a Szekince-patak, délről a Duna határolja. Ipoly menti névanyagomban 754 történeti névvel foglalkoztam, melyből 337 (44,69%) került át a szlovák nyelvű térképekre.

A magyar helynevek közlésekor a PM-térképek írásgyakorlatát követem. Ahol csak élőnyelvi párja van a szlovák névnek, ezt feltüntettem [É], és a mai helyesírásnak megfelelően közlöm (pl. *Kopasz-erdő* [É]). Gyakran előfordult, hogy a magyar vagy a szlovák térkép kétféle változatban közli az adott helynevet. A változatokat kettősponttal elválasztva adom közre (pl. *Felső fenék* : *Felső Fenék*, *Horný Čarad* : *Horný Čarad*). Zárójelbe kerül az a változat, amelyre az adott átváltási művelet nem érvényes, pl. *Belső legelő* (: *Belső legelők*) → *Vnútorň pasienok*, *Gyümölcsös irtások* → (*Vyrúbany sad*) : *Klčoviny*. Számos esetben az egyébként magyar nyelvű névanyagot tartalmazó PM-térkép szlovák fordításokat is tartalmaz. Ha ez eltér a ZM-térképen szereplő fordítástól,

¹ Az első csehszlovák térképek (Pozemkoknižné mapy [Telekkönyvi térképek], PM) az 1920-as évek végén készültek. A legtöbb helyen utalás van a magyar térkép keletkezésének idejére, amelyet alapul használtak (pl. 1887/1927). Nem egy olyan térképlapot találtam, amelyen a következő feliratokkal utalnak a forrásul szolgáló monarchiabeli térképekre: „na základě...” vagy „prepis stavu podľa...” A legtöbb esetben ezek a térképek nem is fordították le a neveket. A ZM-térképek (Základné v. Katastrálne mapy [Alap- v. Kataszteri térképek]) az 1970-es évektől napjainkig datálódhatnak, ezek már csak szlovák bejegyzéseket tartalmaznak. Átveszik, néhány esetben módosítják a PM szlovák elnevezéseit.

² Ennél a vizsgálatnál a PM- (Pozemkoknižné mapy) és a ZM- (Katastrálne mapy) térképek szlovák névanyagát összevonva vizsgálom. Teszem ezt azért, mert nincs számottevő különbség a két térkép szlovák nyelvű bejegyzései között. Adott esetben természetesen feltüntettem az eltérő alakváltozatokat.

akkor / jellel elválasztva mindkét adatot feltüntettem (pl. *Pustatina Čarad* [PM] / *Čaradská pustatina* [ZM]). Ezek a változatok eltérő átváltási műveletek eredményei is lehetnek.

Tükörfordítás

Az átváltási műveletek vizsgálatakor megkülönböztettem a tükörfordítás folyamatát és annak eredményét, a tükörszót vagy tükörkifejezést. A tükörkifejezések között azokat a magyar–szlovák névpárokat vizsgáltam, amelyek közt nincs jelentésbeli különbség. Viszont további kategóriák kialakítására adott lehetőséget a névpárok közti megformáltságbeli különbség, esetenként az olyan jellegű átváltási műveletek, melyek minimálisan, de befolyásolták a jelentést.

A tükörfordítás folyamatát hasznosabbnak véltem nem mereven kezelni, vagyis minden további nélkül lehetnek bizonyos megformáltságbeli különbségek a létrejött szó és átadó nyelvi modellje közt. Sőt, nemcsak a megformáltságban, hanem még a motiváltságban is lehetnek bizonyos különbségek. Pl. nem állíthatjuk, hogy a *felhőkarcoló* nem a *skyscraper* tükörfordítása azért, mert az angol szóban az ég karcolásáról van szó, míg a magyarban a felhőéről.

A szóalkotó „ötletet merít”, „ihletet vesz” az idegen nyelvi szóból, érződik az idegen szó motivációjának és/vagy nyelvtani megformáltságának a hatása.

Az Alsó-Ipoly mentén 261 nevet vizsgáltam ebben a kategóriában, tehát elmondható, hogy a terület helyneveinek szlovák változatai 77,42%-ban tükörfordítással keletkeztek.

Tükörszavak (kalkok)

Azokat a névpárokat vizsgáltam ebben a csoportban, amelyek közt nemcsak jelentésbeli különbség nincs, de a grammatikai megformáltságbeli eltérések is elhanyagolhatók. A legtöbb esetben a nemek konkretizálódásáról beszélhetünk (pl. *Buzás völgy* → *Žitná dolina*).

Külön említést érdemelnek a *folyam*, *folyó*, *patak* földrajzi köznevek, amelyek a szlovák fordítások egy részében nem jelennek meg (pl. *Duna folyam* → *Dunaj*, *Ipoly folyó* : → *Ipeľ*). Ezeket a közneveket az adott magyar helynevekben értelmesszerű utótagként kezelhetjük, amelyek nem szerves részei a névnek. Tulajdonképpen térképészeti adatokról van szó, melyek az élőnyelvi alakban nem fordulnak elő. A magyar neveket ebben a formában mesterséges neveknek tekinthetjük. A fordító valószínűleg észlelte e nevek mesterséges voltát, ezért a célnyelvbe történő átváltáskor kiemelte a szerkezetből a tényle-

ges nevet. A szlovák fordítás kevésbé specifikus, tehát mintegy „tágabb jelentésű”. Fordításelméletileg a szlovák változatok implicitációs fordítási eljárás nyomán keletkeztek, egyfajta jelentéskihagyások. Fontos körülmény, hogy a fordító a valóságban használt elnevezéseket vette alapul. Mindebből az következik, hogy nem a grammatikai szerkezet megváltoz(tat)ásáról van szó, ezért soroltam őket a tükörszavak közé.

Az Alsó-Ipoly mentén 136 tükörkifejezést találtam a vizsgált névanyagban, ez a tükörfordítással keletkezett nevek 52,10%-a. Pl.: *Alsó dölő* → *Dolný hon*, *Alsó dülő* : *Alsó dülő* → *Nižný hon*, *Alsó rétek* → *Dolné lúky*, *Baglyas* → *Sovčie*, *Békás* → *Žabinec*, *Belső legelő* (: *Belső legelők*) → *Vnútorň pasienok*, *Bernecei út* → *Bernecká cesta*, *Biróföldek* → *Richtárske zeme*, *Boros rét* → *Vinné lúky*, *Buzás völgy* → *Žitná dolina*, *Csáradi tábla* → *Čaradský blok*, *Czaradpuszta* → *Pustatina*.

Formaváltás

Az alábbi névpárok (80/30,76%) esetében számottevő jelentésbeli különbség nincs, a fordítás folyamán azonban grammatikai formaváltás történt. Ez jelentéstani szempontból elhanyagolható, de a grammatikai megformáltságbeli különbség szembevetendő. Itt az eltérések abból adódnak, hogy a két nyelvnek nem mindig izomorf a szerkezete, illetve mások a hagyományos névformák. Pl. az *-alja* utótagúaknak a szlovákban a *pod* előljárósak felelnek meg. Ilyen értelemben véve nincs is köztük jelentéskülönbség, csak megformáltságbeli különbség.

Számos esetben előfordul, hogy számbeli eltérés van a magyar és a szlovák változat között. Ezeket azonban nem mindig együtt vizsgálom: külön csoportot alkotnak a csak számbeli eltéréseket mutató névpárok, míg a többi esetben más grammatikai megformáltságbeli különbség is van.

Számbeli eltérés

Az Ipoly mentén 22 esetben csupán számbeli eltérés van a magyar, illetve a szlovák változat között.

a) egyes szám → többes szám

15 olyan magyar–szlovák névpárt vizsgáltam, ahol az egyes számú magyar név szlovák párja többes számú: *Mahér rét* → *Mahérové lúky*, *Szúnyogos* → *Komárovce*, *Telek* → *Funduše*, *Uradalmi rét* → *Panské lúky*.

b) többes szám → egyes szám

7 fordítás esetében a többes számú magyar név egyes számú helynévként realizálódik a szlovákban: (*Belső legelő* :) *Belső legelők* → *Vnútorň*

pasienok, Csárad kertek → *Záhradný Čarad, Homokok és Homokok mellett* → *Piesok, Irtványok [É]* → *Irtván, Kopaszok* → *Plešina, Öreg lucernások* → *Staré ďatelinisko, Pallagok* → *Pallag*.

Magyar utótag → *szlovák előljáró*

Viszonyító funkciójú, irányt jelölő utótagot tartalmazó magyar helynév fordításakor előljárókat tartalmazó szlovák változatok keletkeztek. Az Ipoly mentén 39.

Összetett fordítási műveletről van szó, amely érinti a grammatikai szerkezetet és jelentéstani módosulásokat is eredményez.

A *felé* és a *do* megfelelése esetében csupán az a tipológiai különbség van, hogy a szlovák előljárónak a magyarban törvényszerűen névutó felel meg vagy rag. Jelentésanilag a pontos szlovák megfelelője „*smerom k...*” nehézkes, a földrajzi nevekben nem használatos.

a) *felé* → *do* (9)

Bél felé → *do Bieloviec, Ipolyságfelé* → *do Šah, Kis-Keszifelé* → *do Malých Kosih, Kis-Peszek felé* → *do Malého Peseku, Ság felé* → *do Šah, Szakállos felé* → *do Sakáloše : do Ipeľského Sokolca, Szalka felé* → *do Salky, Szetefelé* → *do Setichu : do Kubáňova, Tompafelé* → *do Tompy*

b) *felől* → *z* (3)

Esztergom felől → *z Ostrihomu, Szete felől* → *ze Setichu, Visk felől* → *z Vyškoviec n/Ipl'om*

c) *alatt* → *za* (2)

Aproszlás szőlők alatt → *Drobné diely za Vinicami : Drobné diely za vinicami, Nagyoszlás szőlők alatt* → *Vel'ké diely za Vinicami (: Vel'ké diely pod vinicami)*

d) *alja/alatt* → *pod* (12)

Gödörálja → *Pod jamou, Hegyálja* → *Pod Horou, Kert alja* → *Pod záhradami, Kertálja* → *Pod záhradmi, Máva alja* → *Pod Mavou, Négő alja* → *Pod Négöm, Part alja* → *Pod brehom, Pinczék alja* → *Pod pivnicami, Pusztákalja* → *Pod pustatinou, Somos alja* → *Pod Šomoše, Szekeresd alja* → *Pod Szekeresdom, Závóz alja* → *Pod závozom*

e) *eleje* → *pred* (2)

Mészög eleje → *Pred hlbunami, Pincek eleje* → *Pred pivnicami*

f) megett/mege → za (5)

Berekmegett → Za kružinami, Kertmege → Za záhradou, Kertmegett → Za záhradami, Sáncz mege → Za priekopou, Szőlők megett → Za vinicami

g) köze → medzi

Két út köze → Medzi cesty

h) fölött/föle → nad (3)

Szőlők fölött → Nad vinicou, Templom fölött → Nad kostolom, Viski út föle → Nad vyškovskou cestou

i) melléke/mellék → pri

Holt Ipoly melléke → Pri Mrtvom Ipli, Sármellék → Pri blate

A fentiek, illetve a hasonló típusok úgy tekinthetők, mint amelyek közt grammatikai és jelentéstani szinten vannak különbségek, de „névtani” szinten tulajdonképpen nincsenek. Mint nevek voltaképpen pontos megfelelői egymásnak, annak ellenére, hogy az érintett nyelvekben eltérő formában használatosak.

Magyar toldalék → szlovák előljáró

Az Ipoly mentén 19 név esetében a magyar toldalékok előjáróként realizálódnak a szlovák helynevekben, pontosabban a szlovák előljárós szerkezet magyar előzménye toldalékot tartalmazó helynév. A toldalék elsősorban rag, mely hasonló funkciót tölt be, mint az előző csoport helyneveiben az utótág (nevezetesen viszonyítást, irányjelölést).

a) -ra → do

Ipoly-Szakállosra → do Sakáloše

b) -ra → k

Nagy útra dűlő → Hon k Vel'kej ceste

c) -ra → nad

Szetei utra dűlő → Nad Kubáňovskou cestou

d) -ról/-ről → z/zo (ze) (13)

Alsó-Szemerédről → z Dolniech Semerovcov, Bajtáról → z Bajtavy, Bélről → z Bieloviec, Kis-Sallórol → zo Šalova : z Tekovských Šanužek, Páldról → z Paldu, Parkanról → z Parkanu, Párkányról → z Parkany, Pástórol → z Pastoviec, Százdról → ze Sazdic, Százdról → zo Sazdic,

Tergenye röl → *z Trgyně³*, *Tompáról* → *z Tompy* : *z Tupej*, *Zalabáról*
→ *ze Zalaby*

e) -nál/-nél → *pri/u* (3)

Litasnál → *Pri Litašovi* : *U Litaša* : *U Litašu*, *Temetőnél* → *Pri cintoríne*,
Zalabai útnál : *Zalabai utnál* → *Pri zalabskej ceste*

Megváltozik a név grammatikai szerkezete

Az eddig tárgyalt átváltási műveletek némelyikénél is valamilyen szinten változik a grammatikai szerkezet, de szinte elhanyagolható a név jelentésének módosulása. Az alábbi 26 (9,96%) átváltási művelet esetében a grammatikai szerkezet megváltozása maga után vonja a jelentésváltozást, pontosabban a név információtartalmának módosulását. Néhány alábbi adatnál előfordul a számbeli eltérés is, de mivel nem ez a domináns különbség, a célnyelvi és a forrásnyelvi adat között itt tárgyalom őket.

Implicitáció

Számos kétrészes magyar névből a fordítás során egyrészes szlovák név keletkezik. Az átváltási művelet során nem a jelentések összevonása következtében csökken a nevet alkotó elemek száma. Összevonásnál ugyanis a fordító egyetlen szóval is vissza tudja adni a két vagy több forrásnyelvi szó értelmét, tehát sem a jelentése, sem az információtartalma nem változik az eredeti kifejezésnek. Az alábbi helynevek esetében a kétrészes magyar névnek csak egyik névrésze kerül átváltásra.

Implicitációs művelettel az Ipoly mentén 21 szlovák név keletkezett.

Attól függően, hogy melyik funkcionális névrész került át a szlovák nyelvbe, két csoportot különíthetünk el.

a) az alapelem (vagy egy része) kerül a szlovák névbe (8)

Cseres oldal → *Stráž*, *Dunalápa* → *Bariny*, *Falu alatti rét* → *Lúky*,
Gyümölcsös irtások → *(Vyrúbany sad)* : *Klčoviny*, *Ipoly homoka* →
Pieskoviská, *Legelő pótlások* → *Dodatky*, *Magyalas és Egerdő* → *Les*,
Uradalmi tag → *Diely*

b) a megkülönböztető elem (vagy egy része) kerül a szlovák névbe (13)

Csádék körtvélyes → *Šariny*, *Gyepföldek* → *Pažit*, *Hangyásmajor*
→ *Handaš*, *Kenderföld* → *Konopisko*, *Kendervölgy* → *Konopisko* :

³ Cseh hatás.

Konopnisko, Kertallyi tábla → *Pod záhradmi* : *Pod záhradami, Kertmegi vető* → *Záhumenice, Mészög* → *Hlbiny, Patakra dülő* → *K potoku, Ság felöli vető* → *Od Siah, Sás dülő* → *Šariny, Szőlőhegy* : *Újhomokok* → *Vinice, Tompa felöli vető* → *Od Tupej*

A következő két név fordításakor (*Béli határnál* → *Pri bielovskom, Szuh út föle* → *Nad hradskou*) mind a megkülönböztető elem, mind az alapelem valamilyen módon átkerül a szlovák változatba. A célnyelvi változat a magyar név megkülönböztető elemét (vagy elemeinek egyik tagját) használja fel az alapelem funkciójának kifejezésére. Az adott funkció alaki kifejezőeszközei a forrásnyelvi változatban is megjelennek.

Két név esetében a lezajlott átváltási művelet annyiban különbözik a fent tárgyalttól, hogy nem egy-, hanem kétrészes név jön létre: *Nagyoszlás a Mahéron* → *Velké diely, Kis somo és nagy somorét szög* → *Šomova lúka*. Ráadásul a rétek esetében egy „összefoglaló” név keletkezik. A jelenség hasonlóságot mutat a jelentések összevonásával.

Ákár a tükörfelfejzések között is tárgyalhatnánk a következő két nevet (*Homokok aproslás* → *Piesky* : *drobné diely, Rajcsur Nagyoszlás* → *Výbeh* : *Velké diely*), hiszen leszámítva a számbeli eltéréseket, „tökéletes” megfelelésekről van szó. Mindkét esetben a fordító a két névrészt tartalmazó magyar helynevet úgy emeli át a szlovák nyelvbe, hogy az egyes névrészeket önálló földrajzi névként kezeli. Tehát míg a magyar név egy földrajzi alakulatot jelöl, addig a szlovák kettőt. Ez az egyébként abszurd dolog azért nem zavarhatta a fordítót, mivel – ismerve az adott katasztert – tudta, hogy van *Homok(ok)* és *Aproslás* dülönév a területen. Olyan mélyen azonban nem ismerte a névanyagot, hogy tudja, a fenti két név együttesen egy harmadik térszíninformát jelöl. Nem valószínű, hogy a fordító egy lokalizációs pont névváltozataiként közölte volna a szlovák alakokat, mivel a térképen az egyik esetben gondolatjel (*Piesky* – *drobné diely*), a másik esetben vessző (*Výbeh, Velké diely*) választotta el a neveket.

Explicitáció

Explicitációs eljárással az egy vagy két tagból álló helyneveket két- vagy többtagú helynévvé alakítja a fordító. Őt ilyen esettel találkoztam: *Bánságghi* → *Dom Bánságghiho, Felső kukoriczás* → *Horné kukuričné pole, Hosszuak* → *Dlhé vetvy* : *Dlhá vetiev, Indóház* → *Železničná zastávka, (Kígyósdomb)* : *Kígyós* → *Hadí vršok*.

Egyéb

Az ide sorolt 19 (7,27%) szlovák név az eddig tárgyalt átváltási műveletektől eltérő módon keletkezett. Néhány esetben ugyan megjelennek a már ismertetett eljárások, de új, jelentésmódosító megoldásokkal közösen.

Két névben a magyar ragnak szlovák előljáró felel meg (*Ipoly-Pásztói hattárra dülő* → *Hranični hon od Pastoviec*, *Kis-Keszi határra dülő* → *Hraničný hon od Malých Kosih*), csakhogy nem ugyanahhoz a névelemhez járulnak. Ebből kifolyólag eltérő jelentésű a szlovák név. Az ilyen jellegű átváltási műveletre nem a két nyelv grammatikai különbsége ad okot, hanem a lexikai kapcsolódási különbségek. A fordításelméleti szakirodalom jelentések áthelyezésének nevezi a jelenséget (KLAUDY 2002b; 113–116).

Az alábbi 12 helynév esetében a fordító a többtagú földrajzi neveket nem kezeli egységes egészként, a névelemek/névrészek önálló jelentései kerülnek át a szlovák nyelvbe. Ennek köszönhetően hozzávetőleges, körülírászerű megfelelések jönnek létre. Nem beszélhetünk azonban más motivációról az újonnan létrejött név esetében.

Gyümölcsös irtások → *Vyrúbany sad* : (*Klčoviny*), *Két út köze Visk felé* → *Vyškovské medzicestie*, *Kisberek* → *Kroviny*, *Belső félhold* → *Vnútorný značený hon*, *Külső félhold* → *Vonkajší značený hon*, *Külső hegy* → *Závršie*, *Partonvaló* → *Na vršku*, *Rózsások* → *Kvetnica*

Öt fordítás, pontosabban annak eredménye annyira specifikus, hogy nem hasonlít egyetlen eddig vizsgált csoportra sem, illetve több átváltási művelet is felfedezhető benne. Ezért külön mutatom be az egyes eseteket:

Gödriek → *Jamy* – A szlovák változatban eltűnik a viszonyítás funkciója.

Hegydülő → *Na vrchu* – A fordításból eltűnik a fajtajelölő névrész, az irányjelölő viszonyító funkciónak alaki kifejezőeszköze pedig a szlovák előljáró s a megfelelő rag.

Kiskút pást → *Pri studničke* – Eltűnik a fajtajelölő névrész, de a denotátumot továbbra is viszonyítást kifejező név jelöli. A szlovák *pri* előljáró magyar megfelelője a *-nál/-nél* rag.

Kis utyika → *Pri chodniku* – A két név közti meghatározó különbség nem a grammatikai szerkezet megváltozása (kétrészes → egyrészes), hanem egy új funkció – a viszonyítás – megjelenése.

Kutak → *Studničky* – Az új név jelentéstartalma kibővül. A szlovák kicsinyítő képző a denotátum méretére utal.

Átírás (transzkripció)

Az itt tárgyalt 25 (7,41%) helynevet kölcsönszónak is tekinthetnénk, ha feltételeznénk a „szlovák” változat élőnyelvi használatát. Vizsgálatomkor azonban a térképeken szereplő nevekből indultam ki. Egyelőre nincs adatom a szlovák nevek élőnyelvi használatára, az elkövetkezőkben tervezek ilyen irányú kutatásokat. Az alábbi esetekben pontosan az átírás a lényeg, mivel nem a névhasználati tényezők döntöttek az új térképek elkészítésekor, hanem a nevek szlovákra fordítása. Ott, ahol nem sikerült a szlovák „eredeti” megtalálni, és a lefordíthatósággal is gondok voltak, egyszerűen átírták szlovák helyesírással a neveket: *Bajcsik* → *Bajčik*, *Bakák* → *Bakák*, *Berek* → *Berek*, *Csárad* → *Čarad*, *Csiklós* → *Čikloš*, *Dóna patak* → *Dóna potok* : *Dóna*, *Dutkás* → *Dutkáš*, *Egeres* → *Egereš*, *Hustyanka* → *Huštanka*, *Irtás* → *Irtáš*, *Kocsárihegy* → *Kočáryhed*, *Kusztus* → *Kustuš*, *Mahér* → *Mahér*, *Matheisz* → *Matheis*, *Morotva* → *Morotva*, *Parassa* → *Parassa*, *Pleska* → *Plieška*, *Sódar* → *Šódar*, *Somosok* → *Somoše*, *Szilva* → *Silváš* : *Silvas*⁴, *Szengyi* → *Sendi*, *Tabán* → *Tabán*, *Tábla* → *Tabla*, *Tótmál* → *Tótmal*, *Tsárad* → *Čarad*.

Néhány név esetében valószínűsíthető, hogy szlovák/szláv névadás eredménye, illetve hogy köznévi előzménye szlovák/szláv közszóra vezethető vissza (pl. Ipoly mente: *Hustyanka* → *Huštanka*, *Pleska* → *Plieška*; Zoboralja: *Heréb* → **Hrib*). Mivel ebben az irányban még nem folytattam vizsgálatot, egyelőre az átírások közt vizsgálom őket.

A szlovák név új motiváción alapul

Az Alsó-Ipoly mentén 51 (15,13%) esetben az illető terület, tereptárgy stb. szlovák neve a magyartól függetlenül, eltérő motivációval keletkezett: *Agyigás és Szegényvölgy* → *Slovenský dvor*, *Alsó lehen* → *Dolný odpočinok*, *Bagók* → *Viničky*, *Bakláza* → *Pri močariskách*, *Belső földek* → *Pri dedine*, *Belső lehen* → *Vnútorň odpočinok*, *Bencze* → *Kolíška*, *Csádék körtvélyes* : *Telkek és körtvélyes* → *Pri železnici*,

Összegzés

Szlovákia magyarlakta területéről eddig általában az élő földrajzi névanyag gyűjtésével foglalkoztunk, mivel a korábbi tagosítás következtében kiveszés

⁴ Érdekes, hogy a magyar változat tőalakú, míg a „szlovák” megfelelőben képző található. Valószínű, hogy a név élőnyelvi alakja volt hatással a fordításra, mely manapság is *Silváš* formában használatos.

fenyegette. Ugyanilyen szükségesnek mutatkozik azonban a történeti, illetve a mai térképeken található névanyag feltárása is. Ehhez hasonlítva mérhető le a tudatos beavatkozás a mikrotoponímiába.

Jelen írásomban Alsó-Ipoly mente magyar helynevei fordításának, fordíthatóságának kérdése foglalkoztatott. A megvizsgált szlovák és magyar nyelvű térképeken szereplő mikrotoponímiák összevetésével megpróbáltam fényt deríteni a névpárok viszonyára, a fordítás folyamatára, illetve arra, hogy a történeti névanyaghoz képest milyen változások érzékelhetők a szlovák névváltozatokban.

Befejezőként elmondható, hogy a szlovák fordítások döntő többségét az elsődleges magyar név motiválta. Az Alsó-Ipoly mente helyneveinek csak töredékéről állítható, hogy a szlovák lett volna az elsődleges név (pl. *Hustyanka* → *Huštanka*, *Pleska* → *Plieška*). A fentiek is bizonyítják, hogy a szlovák névanyag szorosan kapcsolódik a magyarhoz, a tükörfordítások és az átírás mellett nagyrészt olyan grammatikai átváltási műveletek eredménye, melyek nem vagy csak minimális mértékben okoztak jelentésmódosulást. Az eltéréseket elsősorban a két nyelv grammatikai rendszerének különbségei, illetve a szóalkotási sajátosságok magyarázzák.

Átváltási műveletek az Alsó-Ipoly mentén

		Alsó-Ipoly mente	
		n	%
Tükörfordítás	Tükörszavak (kalk)	136 (52,10%)*	40,35%
	Formaváltás	80 (30,76%)*	23,73%
	Megváltozik a grammatikai szerkezet	26 (9,96%)*	7,71%
	Egyéb	19 (7,27%)*	5,63%
	Összesen	261	77,42%
Átírás (transzkripció)		25	7,41%
Új motiváció		51	15,13%
Összesen		337	100%

Megjegyzés: *A tükörfordításon belül

A névanyag változása tükrözi a változást kiváltó okot is. Ez esetünkben a hivatalos nyelv megváltozása. Az Alsó-Ipoly mentéről elmondhatjuk, hogy a változás főként a hivatalos nyelvet érintette, nem pedig a lakosságot. A szlovák

nyelvű lakosok aránya nem számottevő (Ipolytság városa kivétel, ahol a lakosság harmada szlovák nemzetiségűnek vallja magát, illetve Gyerek, ahol kb. 40% a szlovákok aránya), az itt élő emberek a magyar elnevezéseket használják.

Irodalom

- N. CSÁSZI Ildikó (2006): Zoboralja földrajzi neveinek névélettana. = Vörös Ferenc (szerk.): Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. MNYTK. 225. Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Bp.–Nyitra
- HÖNYI Ede (1970): Hogyan kerülnek a népi helymegjelölések és földrajzi nevek az államigazgatási térképekre. *NyudÉrt.* 70. 70–73.
- KIRÁLY Lajos (1970): A hivatalos névadó tevékenység hatása földrajzi neveink életére. *NyudÉrt.* 70. sz. 70–73.
- KISS Lajos (1986): Magyar–szlovák helységnév-magyarázatok. *Nyr.* 110. 489–499.
- KLAUDY Kinga (1999): Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány*, 2.
- KLAUDY Kinga (2002a): Bevezetés a fordítás elméletébe. *Scholastica*, Bp.
- KLAUDY Kinga (2002b): Bevezetés a fordítás gyakorlatába. *Scholastica*, Bp.
- KNIEZSA István (2003): Helynév- és családnévvizsgálatok. *Lucidus*, Bp.
- KONTRA Miklós (szerk.) (1991): Tanulmányok a határon túli kétnyelvűségről. A magyarságtudományi könyvtára, 11. Magyarságtudományi Intézet, Bp.
- KULCSÁR Aranka (2005): Helységnévi kódváltások az Új Szó című napilapban. = Lanstyák, I.–Menyhárt, J. (szerk.): Tanulmányok a kétnyelvűségről III. *Kalligram*, Pozsony.
- LANSTYÁK István (2000): A magyar nyelv Szlovákiában. *Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–Kalligram*, Bp.–Pozsony
- MAJTÁN Milan (1972): Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov. *Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied*, Bratislava
- MEZŐ András (1982): A magyar hivatalos helységnévvadás. *Akadémiai Kiadó*, Bp.
- SZABÓMIHÁLY Gizella (1998): A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellemzői (Cseh)Szlovákiában 1918–1998 között. = Filep, T. G.–Tóth, L. (szerk.): A (Cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. 1. köt. *Ister*, Bp., 132–197.
- TÖRÖK Tamás (2002): Zoboralja földrajzi nevei a történeti térképek tükrében. *Akadémiai Kiadó*, Bp.
- TÖRÖK Tamás (2002): Zoboralja történeti helyneveinek vizsgálata. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. 107–123.
- TÖRÖK Tamás (2005): Tipológiai vizsgálatok Ipoly mente helynevei körében. = Vörös, F. (szerk.): Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat. *MNYTK*.

224. sz. Magyar Nyelvtudományi Társaság–Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Bp.–Nyitra–Somorja, 153–160.

TÖRÖK Tamás (2009): O slovenských variantoch toponým ipeľského regiónu. Fórum Spoločenskovedná revue, 11. 5. 157–174.

VÖRÖS Ferenc (2004): Névpolitika a Felvidéken. = Glatz, F. (szerk.): A magyar nyelvű kultúra jelene és jövője. 1. köt. MTA Társadalomkutató Központ, Bp., 367–381.

VÖRÖS Ottó (2006): Regionalizmusok és archaizmusok szlovákiai magyar vízrajzi köznevekben. = Vörös, F. (szerk.): Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. MNyTK. 225. sz. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Bp.–Nyitra, 62–70.

VSOS.: Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 1977–1978. 1–3. Bratislava

HUNGARIAN FIELD NAMES IN SLOVAK MAPS

On the translatability of place names in the countryside

In my paper I am dealing with the issue of translating or translatability of place names. By comparing micro-toponymes in Slovak and Hungarian maps that I have examined, I am trying to shed light onto the relations between pairs of names, the process of translation, or rather to the changes that can be found in the Slovak name variants compared to the historical name corpus. I consider it worth to analyse the characteristics of the translations in the Slovak maps and the translation procedures used in them, and then highlight any differences or similarities.

Keywords: geographical names, maps, translation studies.

MAĐARSKA IMENA DUŽI NA SLOVAČKIM TOPOGRAFSKIM KARTAMA

O mogućnostima prevođenja egzoterijalnih toponima

Rad se bavi pitanjem prevođenja, odnosno mogućnošću prevođenja toponima. Uz pomoć poređenja mikrotoponima sa pregledanih karata na slovačkom i mađarskom jeziku, istražuju se relacije među jezičkim parovima, sam proces prevođenja, odnosno tip promena u slovačkim varijetetima imena u odnosu na oblike imena istorijskog korpusa. Šta su karakteristike prevedenih naziva na kartama slovačkog jezika, koje su prevodilačke tehnike tipične za njih, odnosno koje su eventualne razlike ili sličnosti uočljive kod njih, neka su od tematskih pitanja ovog rada.

Gljučne reči: geografska imena, topografske karte, službeni jezik, nauka o prevođenju.

FÁBICS TAMÁS

Magyar Posta Zrt.
Budapest
fabics.tamas@chello.hu

A G–H HANGOK VÁLTAKOZÁSA A SZLÁV DIALEKTUSOKBAN ÉS A MAGYARORSZÁGI FÖLDRAJZI NEVEKBEN

Alternations of g – h Sounds in Slav Dialects and
in Geographical Names in Hungary

Alteracija glasova g–h u slovenskim dijalektima
i u toponimima iz Mađarske

S. B. Bernštejn és V. I. Georgiev kutatók szerint az ősszláv nyelv viszonylagos egysége a Kr. u. 4. századig tehető fel, utána már csak kései ősszláv dialektusokról beszélhetünk. Az említett tudósok szerint ez a kései ősszláv periódus a 8–9. századig tartott. N. S. Trubeckoj kutató az ősszláv nyelv létének határát későbbre tolja ki; az utolsó közös szláv innovációhoz, a redukált magánhangzók (ъ, ь) kieséséhez, illetve vokalizációjához köti. Bármelyik feltevést is fogadjuk el, a magyarok 9. századi Kárpát-medencei honfoglalása a fentebb említett kései ősszláv dialektusok meglétének időszakára esett. Az egység felbomlásával magyarázható, hogy a kései ősszláv korban bekövetkező nyelvi változások nem egyforma eredményeket adnak az egyes ősszláv dialektusokban, dialektuscsoportokban és, természetesen, a belőlük kialakult nyelvekben sem. Az ősszláv nyelv rekonstrukciójában segítségünkre van az összehasonlító történeti nyelvtudomány. A kutatásokra igen jó alapot szolgáltatnak a különböző nyelvekbe átkerült korai szláv jövevényszavak, továbbá az ezeken a nyelvterületeken található földrajzi nevek. A rekonstrukcióban kiemelkedő a magyar nyelv jelentősége. A magyarság a Fekete-tenger melléki sztyeppéken ismerkedett meg először a szlávsságot képviselő keleti szláv törzsekkel, amelyeknek egy részét uralmuk alá is hajtották. A magyarok, további nyugat felé irányuló vándorlás után, a 9. században új hazára találtak a Kárpát-medencében. Itt jelentős számú szláv lakosságot találtak, akik számos szót és földrajzi nevet adtak át a honfoglalók nyelvébe. A magyar nyelvbe így bekerült nagy

mennyiségű földrajzi név segít feltérképezni a Kárpát-medencében beszélt kései ősszláv dialektusok nyelvi sajátosságait. Munkánkban egy olyan hangtani jelenséggel foglalkozunk, amely jellemzően megvan a szláv dialektusokban, és megfigyelhető a magyarországi ősszláv eredetű földrajzi nevek körében is; ez a jelenség a *g–h* hangváltakozás. Feltesszük, hogy e jelenség ősszláv nyelvi hatásra figyelhető meg a mai magyarországi földrajzi nevek körében. A tanulmányban egy verziót támasztunk alá a jelenség kialakulására az ősszláv nyelvben és a mai magyarországi földrajzi nevek körében.

Kulcsszavak: szláv dialektusok, hangváltakozások, szláv jövevényszavak, földrajzi nevek, magyar nyelv.

S. B. Bernštejn és V. Georgiev kutatók szerint az ősszláv nyelv viszonylagos egysége a Kr. u. 4. századig tehető fel, utána már csak kései ősszláv dialektusokról beszélhetünk (BERNŠTEJN 1961; 51, GEORGIEV 1973; 15–16, H. TÓTH 1999; 60). Az említett tudósok szerint ez a kései ősszláv periódus a 8–9. századig tartott (BERNŠTEJN 1961; 51, GEORGIEV 1973; 15–16). N. S. Trubeckoj az ősszláv nyelv létének határát későbbre tolja ki; az utolsó közös szláv innovációhoz, a redukált magánhangzók (ѣ, ѝ) kieséséhez, illetve vokalizációjához köti.

Bármelyik feltevést is fogadjuk el, a magyarok 9. századi Kárpát-medencei honfoglalása a fentebb említett kései ősszláv dialektusok meglétének időszakára esett. Az egység felbomlásával magyarázható, hogy a kései ősszláv korban bekövetkező nyelvi változások nem egyforma eredményeket adnak az egyes ősszláv dialektusokban, dialektuscsoportokban és természetesen, a belőlük kialakult nyelvekben sem. Ilyen változások a fonetika területén, többek közt, az ősszláv **tj*, **dj*, **kt*+**ь*, **gt*+**ь* hangkapcsolatok sorsa (HOCK 1998, H. TÓTH 1999; 201).

Az ősszláv nyelv rekonstrukciójában segítségünkre van az összehasonlító történeti nyelvtudomány. A kutatásokra igen jó alapot szolgáltatnak a különböző nyelvekbe átkerült korai szláv jövevényszavak, továbbá az ezeken a nyelvtörleteken található földrajzi nevek.

Kiemelkedő a magyar nyelv jelentősége. A magyarság a Fekete-tenger melléki sztyeppéken ismerkedett meg először a szlávságot képviselő keleti szláv törzsekkel, amelyeknek egy részét uralmuk alá is hajtották (H. TÓTH 1999; 198, HOLLÓS 1996; 7, LÁSZLÓ 1961; 190, ROT 1973). A magyarok, további nyugat felé irányuló vándorlás után, a 9. században új hazára találtak a Kárpát-medencében, amelynek különböző területein a velük együtt érkezett szlávok is letelepedtek (KRISTÓ 2003; 116). A magyarok (és a velük együtt érkező népek) a Kárpát-medencében jelentős számú szláv lakosságot találtak. A szlávok elszórt telepekben éltek e tájon, amit indokolt a terület felszínrajza:

mocsarakkal, vízfolyásokkal, erdőkkel, hegyekkel való tagoltsága, továbbá az is, hogy nem csupán szláv nyelvű népek éltek itt.

Mint fentebb említettük, a magyarok 9. századi honfoglalásakor már kései ősszláv nyelvjárásokról beszélhetünk, amelyekből bonyolult folyamatok után kialakultak a mai szláv nyelvek, dialektusok. A földrajzi neveknek a magyar nyelvben meggyökeresedett alakjából következtetni lehet a Kárpát-medence területére kikövetkeztetett kései ősszláv dialektusok néhány nyelvi jegyére. A magyar nyelv igen jól megőrizte az átvett szláv földrajzi nevek eredeti hangalakját. E földrajzi nevek vizsgálata során kitűnik, hogy bizonyos elnevezések mai hangalakja a közös etimológia ellenére különbözik egymástól, amely különbözőségekből kirajzolódnak az egykor volt Kárpát-medencei kései ősszláv dialektusok jellemzői is.

A Kárpát-medencei szláv nyelv dialektusainak vizsgálata a földrajzi nevek alapján bonyolult, komplex feladat, hiszen a mai magyar nyelvi alak nem feltétlenül konzerválta változatlanul az átvett szláv formákat; az adott név az átvétel után is változhatott. A legnagyobb gond az időbeli elhelyezéssel van: források hiányában nem állapítható meg a földrajzi név átvételének ideje, így ez pontatlanságra adhat okot. Mindamellet az ilyen földrajzi nevek igen jó lehetőséget kínálnak a kései ősszláv dialektusok hangtani vizsgálatára, hiszen konkrét adatokból indulhatnak ki a kutatások.

Ebben a munkában egy hangtani jelenséget vizsgálunk, amely a mostani szláv nyelvekben, dialektusokban és a magyarországi földrajzi nevekben egyaránt fellelhető.

A szláv nyelvcsaládban megfigyelhető egyik jellemző hangtani jelenség, hogy az egyes közös etimonnal rendelkező ősszláv szavakban *g* hang található a déli szláv dialektusok többségében, továbbá a lengyel és az alsósorb nyelvben, valamint a középső és az északi orosz nyelvjárásokban – az összes többi szláv nyelvben és dialektusban ugyanezen a helyen *h* hangzik (BERNŠTEJN 1961; 293–297). Például: ószlv. *zopa*, ukr. *zopa* [*hora*], fehéror. *zapa* [*yara*], cseh *hora*, szlk. *hora*, fszorb. *hora*...

A szláv nyelvcsaládban megfigyelt *g–h* ($g > h$ vagy $g < h$) hangváltozás időpontja és iránya ez idáig nem megnyugtatóan tisztázott.

Šachmatov és Durnovo tudósok kutatási eredményei szerint a délorosz dialektusokban már a 10. században nem hangzott a *g* hang. Ezt a feltevést írásos emlékek elemzése alapján támasztják alá (BERNŠTEJN 1961; 296, DURNOVO 1924; 44). Más kutatók is azt mondják, hogy a $g > h$ hangváltozás az ősszláv nyelvben következett be (BERNŠTEJN 1961; 294, ČERNICH 1954; 145–146). Ha iránynak a szlavisztikában elterjedtebb $g > h$ hangváltozást

tesszük fel, a jelenség földrajzi elterjedése miatt megalapozottan valószínűsíthető az iráni hatás (ABAEV 1965; 49, 51, 135).

A $g > h$ hangváltozásban érintett szláv dialektusok a következők: egyes délorosz, ukrán, fehérorosz, szlovák, cseh, felsőszorb, egyes szlovén dialektusok (H. TÓTH 1999; 54, STIEBER 1979; 89–90), a ča-horvát dialektuscsoport egyes részei (BERNŠTEJN 1961: 293).

A történészek kutatási eredményei alapján, iráni hatást az ősszlávban csak Krisztus születése előtt a szkíta törzsekkel történt érintkezés idejében tételezhetünk fel. A Kárpát-medence területén letelepült szkíták a Fekete-tenger partvidékéről a mai Poltava és Kijev környékére vándorolt szkíta nomád törzsekhez tartoztak; az első hullám Kr. előtt 600 körül, a második hullám pedig 550 körül érkezett a medence területére keleti irányból. A Kárpát-medencében talált régészeti leletanyag segítségével a szkíták jelenléte három évszázadon át jól kimutatható, a korabeli feljegyzéseket elemezve szintén erre a következtetésre juthatunk. A kutatók megállapítása szerint a medencébe érkezett szkíták rátelepedtek az itt talált népekre, nem irtották ki vagy üzték el azokat. A Kárpát-medencei szkíták egyes csoportjai kimutathatóak a Dunától keletre, a Dunántúl a Balatontól északra fekvő részén, továbbá a mai Ausztria keleti és Szlovákia déli részén (FERENCZY 1958; 55–59, HARMATTA 1941).

Feltesszük, hogy az eddig tárgyalt $g-h$ hangváltakozás az iráni nyelvcsoporthoz tartozó szkíták nyelvének hatására alakult ki az ősszláv dialektusokban. Ebben az esetben a magyarok Kárpát-medencei honfoglalása idején beszélt kései ősszláv dialektusokban már megvolt a szóban forgó hangváltakozás.

A $g-h$ hangváltakozás megfigyelhető a közös szláv etimonnal rendelkező magyarországi földrajzi nevek körében is. A nyelvészek kutatási eredményei alapján megállapítható, hogy a magyar nyelvben nem jött létre az adott hangváltozás. Ezek szerint feltehetjük, hogy a földrajzi nevek átvétele a magyar nyelvbe különböző Kárpát-medencei szláv dialektusokból történt, melyek – egyebek mellett – a g és h hangváltozás eredményeivel különböztek egymástól.

E jelenség a következő mostani szláv dialektusokhoz közelíti a Kárpát-medencében a 9. században talált kései ősszláv dialektusokat:

1. csoport – h hang megléte: cseh, szlovák, felsőszorb, egyes szlovén, ukrán, fehérorosz nyelvjárások, a ča-horvát dialektusok egy része.
2. csoport – g hang megléte: az összes többi mostani szláv nyelvjárás (BERNŠTEJN 1961; 292–297, H. TÓTH 1999; 54).

Feltehetjük, hogy a $g-h$ hangváltakozás a Kárpát-medencében beszélt kései ősszláv dialektusokban létrejöhetett betelepülés eredményeként, amely-

nek keretében a különböző kései ősszláv dialektusok beszélői betelepedtek a medencébe. A történészek, a régészek és a nyelvészek kutatási eredményeit egybevetve valószínűbb azonban, hogy az említett hangváltakozás a Kárpát-medence területén jött létre az ősszláv dialektusokban a szkíták iráni csoportba tartozó nyelvének a hatására. A fentebb ismertetett eredmények szerint szkíta hatás a Kr. születése előtti időkben érte az ősszláv nyelvet (FERENCZY 1958; 55–59, HARMATTA 1941), amikor a korai ősszláv periódus tartott. Mivel a Kr. születése előtt bekövetkezett szkíta nyelvi hatás nem egyforma eredményeket adott az ősszláv nyelvben, feltesszük, hogy már a korai ősszláv nyelv sem volt egységes a Kárpát-medence területén; már ez a korai nyelvállapot is dialektusokra, dialektuscsoportokra oszlott.

Az alábbiakban egy felsorolás következik a közös eredetű *g* és *h* hangot tartalmazó mai magyarországi földrajzi nevekről, amelyekről feltesszük, hogy valamelyik kései ősszláv dialektusból eredeztethetőek. Megjegyzendő, hogy a mai Magyarország határain kívül további példákat találhatunk; ezeknek bemutatására azonban e cikk keretein belül nincs hely.

A mai Magyarország területén fellelhető földrajzi neveket a Központi Statisztikai Hivatal hivatalos helységnévtárából¹ meritettük. Amely toponíma nem az imént említett mű alapján került vizsgálódásaink látókörébe, ott megadjuk a forrásművet.

Természetesen e felsorolás nem törekedhet teljességre, szintén e cikk szűkös keretei miatt.

A g hangot tartalmazó mai magyarországi földrajzi nevek

- Alsó**bogát**puszta (külterület, Segesd, Somogy megye), Felső**bogát**puszta (külterület, Segesd, Somogy megye), Nyír**bogát** (helység, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), **Bogád**, **Bögádmindszent** (helységek, Baranya megye)
 - a) < pannonszláv **bogat*- 'gazdag' < korai ősszláv **bog* 'Isten'
 - b) < pannonszláv, korai ősszláv **bog* 'Isten'
- **Bogonhátidülő** (külterület, Tahitótfalu, Pest megye), **Bogdása** (helység, Baranya megye), **Bogoma** (Pécsely közelében)², Dunab**ogdány** (helység, Pest megye), Nyír**ogdány** (helység, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) < pannonszláv, korai ősszláv **bog* 'Isten'

¹ A Magyar Népköztársaság helységnévtára 1973. Budapest, 1973

² Balaton térkép

- **Dorogma** (PÓCZOS 2001; 33), **Dorog** (helység, Komárom-Esztergom megye), **Dorogháza** (helység, Nógrád megye), **Nagydorog** (helység, Tolna megye), **Kisdorog** (helység, Tolna megye), **Hajdúdorog** (helység, Hajdú-Bihar megye), **Tiszadorogma** (helység, Borsod-Abaúj-Zemplén megye) < kései ősszláv keleti dialektus **dorog* (> or. doroga 'út') 'út' < korai ősszláv **dǎrg*
- **Drág** (PÓCZOS 2005; 85), **Drágszél** (helység, Bács-Kiskun megye), **Drágán** (PÓCZOS 2005; 85), **Drág** (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 1997; 42), **Dragosz-Csernúc** 'az aszuági uradalom határában említett tó' (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 1997; 45), **Dragonya** (PÓCZOS 2005; 85) < pannonszláv **drag* 'út' < korai ősszláv **dǎrgb*
- **Gárdony** (helység, Fejér megye), **Drávagárdony** (helység, Somogy megye), **Nógrád** < pannonszláv, korai ősszláv **gārd* 'vár, város, körülkerített hely'
- **Galvács** (helység, Borsod-Abaúj-Zemplén megye) < pannonszláv **galva* 'fej' < korai ősszláv **gǎlva*
- **Garabonc** (helység, Zala megye)
 - a) < pannonszláv **grab* 'gyertyánfa' < korai ősszláv **gǎrb*
 - b) < kései ősszláv keleti dialektus **gorob* / **garab* 'gyertyánfa' < korai ősszláv **gǎrb*
 - c) < magyar *garabonciás*
- **Garáb** (helység, Nógrád megye)
 - a) < pannonszláv **grab* 'gyertyánfa' < korai ősszláv **gǎrb*
 - b) < kései ősszláv keleti dialektus **gorob* / **garab* 'gyertyánfa' < korai ősszláv **gǎrb*
- **Garadna** (helység, Borsod-Abaúj-Zemplén megye)
 - a) < kései ősszláv keleti dialektuscsoport **gorod* / **garad* (> orosz *zopod*) 'város, körülkerített hely, vár' < korai ősszláv **gārd*
 - b) < pannonszláv **grad* 'város, körülkerített hely, vár' < korai ősszláv **gārd*
- **Garbolc** (helység, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), **Grábóc** (helység, Tolna megye) < pannonszláv **garb* 'gyertyánfa' < korai ősszláv **gǎrb*
- **Gorica** (helység, Baranya megye) < pannonszláv, korai ősszláv **gore* 'hegy'

A h hangot tartalmazó mai magyarországi földrajzi nevek

- **Haraduk** (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 1997; 37)
 - a) < kései ősszláv keleti dialektuscsoport **horod* / **harad* (**gorod* / **garad*) 'város, körülkerített hely, vár' < korai ősszláv **gārd*
 - b) < pannonszláv **hrad* 'város, körülkerített hely, vár' < korai ősszláv **gārd*
- **Harnócpuszt**a (külterület, Sajóhidvég, Borsod-Abaúj-Zemplén megye), **Harnóc** (PÓCZOS 2001; 39), **Harica**-oldal³, **Harica** bányatelep (Kondó) < pannonszláv **harn-* 'határ' < korai ősszláv **gārn*
- **Hort** (helység, Heves megye), **Hortobágy** (helység, Hajdú-Bihar megye), **Horka**-tető (Zagyvaszentjakab határában, Heves megye), **Mérahorka** 'Méra és Noé határában említett hely' (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 1996), **Harkány** (helység, Baranya megye) < pannonszláv **hor-* 'fel' < korai ősszláv **gor*
- **Hosztót** (helység, Veszprém megye), **Husztót** (helység, Baranya megye), **Hosztán** (Nagyhalász határában, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) < pannonszláv **host* 'vendég'⁴ < korai ősszláv **gost*
- Felső-**Hrabina** (Vácegres határában, Pest megye), **Hrabina**-hegy (Sülysáp határában, Pest megye), **Hrabic** (Revistye határában említett patak) (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 1997; 60) **Hrabo** (Hollóháza külterületén erdő, patak) (KOVÁTS 1998; 72) < pannonszláv **hrab* 'gyertyánfa' < korai ősszláv **gārb*
- Me(d)zi**hradna** 'Kubin határában említett patak' (HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 1997; 37), **Radostyán** [1219: *Hradestyan*] (helység, Borsod-Abaúj-Zemplén megye) < pannonszláv **hrad* 'város, körülkerített hely, vár' < korai ősszláv **gārd*

Irodalom

ABAEV (1965) – Абаев, В. И. (1965): Скифо-европейские изоглоссы. Москва

BERNŠTEJN (1961) – Бернштейн, С. Б. (1961): Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва

³ Bükk hegység turisztatérképe

⁴ Korai átvételre utal a magyar helységnevekben található *-ot* végződés. Szláv *-ovec* > ómagy. *-ot*. 9. század előtti átvételnél lehetséges. Vö.: legkorábbi szláv jövevényszavak.

- ČERNICH (1954) – Черных, П. Я. (1954): Историческая грамматика русского языка. Москва
- DURNOVO 1924 – Дурново, Н. (1924): Очерк истории русского языка. Москва
- FERENCZY Endre (1958): A magyar föld népeinek története a honfoglalásig. Budapest
- GEORGIEV (1973) – Георгиев, Вл. Три периода развития праславянского языка. Славянская филология XII, София
- HARMATTA János (1941): Forrástanulmányok Herodotos Skythika-jához. Budapest
- HOCK, Wolfgang (1998): Das Urslavische. Einführung in die slavischen Sprachen. Ed. Peter Rehder. Darmstadt
- HOFFMANN István–RÁCZ Anita–TÓTH Valéria (1996): Ómagyar kori helynévfel-
dolgozások. Debrecen
- HOFFMANN István–RÁCZ Anita–TÓTH Valéria (1997): Helynévtörténeti adatok a
korai ómagyar korból I. (Abaúj-Csongrád vármegye). Debrecen
- HOLLÓS Attila (1996): Az orosz szókincs magyar elemei. Budapest
- H. TÓTH Imre (1999): Rövid összehasonlító szláv nyelvtan, I. rész. Szeged
- LÁSZLÓ Gyula (1961): Östörténetünk legkorábbi szakaszai. Budapest
- KOVÁTS Dániel (1998): Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes hely-
névtárában. Szerkesztette Kováts Dániel. Sátoraljaújhely
- KRISTÓ Gyula (2003): Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest
- PÓCZOS Rita (2001): Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek
nyelvészeti elemzése. Debrecen
- PÓCZOS Rita (2005): Korai magyar helynévszótár. Debrecen
- ROT (1973) – Рот, А. М. Венгерско-восточнославянские языковые контакты.
Будапешт
- STIEBER, Zdzisław (1979): Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich,
Warszawa

ALTERNATIONS OF G – H SOUNDS IN SLAV DIALECTS AND IN GEOGRAPHICAL NAMES IN HUNGARY

It can be assumed in the opinion of researchers S. B. Bernštejn and Vl. Georgiev that the relative unity of the Proto-Slavic language lasted until the 4th century A. D.; after that time we can only speak of late Proto-Slavic dialects. According to the above mentioned scholars this late Proto-Slavic period lasted until the 8th – 9th century. N. S. Trubeckoj researcher extends the existence of the Proto-Slavic language to a later period; he associates it with the last common Slavic innovation, the loss of the reduced vowels (ъ, ь) or vocalization. Whichever assumption we accept, the Magyar conquest in the Carpathian basin in the 9th century took place at the time of the above mentioned late

Proto-Slavic dialects. The fact that linguistic changes which occurred in the late Proto-Slavic period did not yield the same results in the various Slavic dialects and dialect groups, and consequently, in the languages which have developed from them, can be explained by the break-up of the Slavic unity. In reconstructing the Proto-Slavic language we can be aided by comparative historical linguistics. Early Slavic loan words in various languages, as well as geographical names found in these linguistic regions provide a good basis for the research. Hungarian language provides a significant importance in this reconstruction. The great number of geographical names that the Hungarians took over from the Slavs help in the mapping of the characteristics of the late Proto-Slavic dialects spoken in the Carpathian Basin. In our work we are dealing with a phonetic phenomenon which is characteristic of the Slavic dialects, and can also be detected among the geographic names of Proto-Slavic origin in Hungary: this phenomenon is the alternation of *g* – *h* sounds. We assume that this phenomenon observed in the present Hungarian geographical names were the result of the influence of Proto-Slavic dialects. In our study we support a version for the development of the phenomenon in the Proto-Slavic language and also in today's geographic names in Hungary.

Keywords: Slavic dialects, sound alternations, Slavic loan words, geographical names, Hungarian language.

ALTERACIJA GLASOVA G–H U SLOVENSKIM DIJALEKTIMA I U TOPONIMIMA IZ MAĐARSKE

Prema S. B. Bernštajnu i VI. Georgijevu, pretpostavljeno jedinstvo praslovenskog jezika trajalo je do 4. veka naše ere, a nakon toga može da se govori samo o kasnim praslovenskim dijalektima. Prema navedenim naučnicima, kasni praslovenski period je trajao do 8. tj. 9. veka. N. S. Trubeckoj granicu postojanja praslovenskog jezika pomiče u kasniji period, vezujući je za poslednju zajedničku slovensku inovaciju, za ispadanje, odnosno vokalizaciju redukovanih samoglasnika (ъ, ь). Bilo koju pretpostavku prihvatili, doseljenje Mađara u Karpatsku niziju u 9. veku upravo se desio u gorespomenutom periodu, kada su kasni praslovenski dijalekti još postojali. I upravo prestanak njihovog jedinstva može da objasni pojavu prema kojoj jezičke promene u kasnom praslovenskom periodu nisu dale iste rezultate u pojedinim praslovenskim dijalektima i dijalekatskim grupama, a naravno ni u jezicima koji su nastali iz njih. U rekonstrukciji praslovenskog jezika može da nam pomogne istorijsko-komparativna lingvistika. Osim toga, istraživanjima mogu da pruže veoma dobru osnovu još i rane slovenske pozajmljenice u različitim jezicima, kao i geografska imena koja se mogu pronaći na ovim jezičkim područjima. U rekonstrukciji istaknut značaj ima mađarski jezik. Veliki broj geografskih imena koja su dospela u mađarski jezik može da pomogne u beleženju jezičkih karakteristika kasnih praslovenskih dijalekata koji su se govorili u Karpatskoj niziji. Ovde se bavimo fonetskom pojavom koja je karakteristično prisutna

u slovenskim dijalektima, a može da se iskaže i u toponimima praslovenskog porekla u Mađarskoj. To je pojava alternacije glasova g–h. Hipoteza nam je da je ova pojava, upravo usled praslovenskog jezičkog uticaja, prisutna u današnjim mađarskim geografskim imenima. Studija potvrđuje jednu verziju interpretacije u odnosu na nastanak ove pojave u praslovenskom jeziku i u okviru današnjih geografskih imena u Mađarskoj.

Ključne reči: slovenski dijalekti, glasovne alternacije, slovenske pozajmljenice, geografska imena, mađarski jezik.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2014. 10. 25.

Közlésre elfogadva: 2014. 11. 20.

PRESINSZKY KÁROLY

Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra
Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
kpresinszky@ukf.sk

A MAGYAR–SZLOVÁK KÉTNyelvűséghez KAPCSOLÓDÓ HALLGATÓI ATTITÜDÖK

Students' Attitudes to Hungarian – Slovak Bilingualism

Stavovi studenata vezani za madarsko-slovačku dvojezičnost

Kisebbségi helyzetben az anyanyelv és az államnyelv kontaktusából eredő nyelvi jellemzők objektív bemutatásában, tudatosításában sajátos szerepe van az iskolának, az anyanyelvoktatásnak. A nyelvekhez, nyelvváltozatokhoz és a kétnyelvűséghez kapcsolódó vélekedések, attitűdök formálásában fontos szerepük van a magyartanároknak, hiszen a felnövekvő generációk nyelvszemléletét alakítják. Fontos, hogy a nyelvi attitűdök jelentőségével tisztában legyenek azok az egyetemi hallgatók is, akik magyartanári pályára készülnek. Az egyetemi oktatás sikerességéhez mindenképp azt szükséges felmérni, hogy a kezdő magyar szakos hallgatók nyelvszemléletét mennyire befolyásolják a nyelvi tévhitekből eredő attitűdök, hogy azokat az egyetemi oktatás során szakmai érvekkel lehessen cáfolni. A tanulmány egy folyamatos vizsgálaton alapszik. A Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen az elsőéves magyar szakos hallgatók körében nyelvi attitűdkutatásokat végzek, melyek egyik fontos része a magyar–szlovák kétnyelvűséghez kapcsolódó vélekedések feltárása. Az elmúlt néhány tanév ilyen vizsgálódásainak eredményeit közlöm. Bemutatom, hogy miként vélekednek a magyar szakot kezdő hallgatók a magyar és a szlovák nyelvről, azok sajátosságairól, kontaktusáról, valamint a kétnyelvű nyelvhasználat és a kódváltás jellemzőiről. A bemutatott eredményekkel rámutatok a szubjektív nyelvi adatok tanulságaira.

Kulcsszavak: nyelvi attitűdök, nyelvi tévhitek, magyar–szlovák kétnyelvűség, egyetemi oktatás.

A magyar és a szlovák nyelvhez, valamint a magyar–szlovák kétnyelvűséghez kapcsolódó attitűdök kialakításában és formálásában fontos szerepe van

az anyanyelvoktatásnak, a magyartanároknak, valamint azoknak az egyetemi hallgatóknak is, akik magyartanári pályára készülnek. Az egyetemi oktatás sikerességéhez mindenekelőtt azt szükséges felmérni, hogy a kezdő magyar szakos hallgatók nyelvszemléletét mennyire befolyásolják a nyelvi tévhitkekből eredő attitűdök, hogy azokat az egyetemi oktatás során szakmai érvekkel lehessen cáfolni. Tanulmányomban bemutatom, hogy a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen miként vélekednek a magyar szakot kezdő elsőéves hallgatók a magyar és a szlovák nyelvről, valamint a kétnyelvű nyelvhasználat és a kódváltás jellemzőiről. Mindezek előtt azonban pár mondatban összefoglalom a szakirodalmi előzményeket, a szlovákiai magyar attitűdvizsgálatok tanulságait.

Kárpát-medencei hatósugarú vizsgálatokba bekapcsolódva a szlovákiai magyarok nyelvi attitűdjeit nagyobb mintán LANSTYÁK István (2000) kutatta. A vizsgálatban alkalmazott kérdőív az egyes nyelvhasználati szintereken használt nyelvekre, nyelvváltozatokra, néhány nyelvi változó társadalmi eloszlására, valamint az adatközlők nyelvi attitűdjeire is vonatkozott. A mintában több volt az erős magyar identitással rendelkező személy, így nem véletlen, hogy a vizsgálat során gyakori volt a kétnyelvű nyelvhasználatot jellemző sajátosságok negatív megítélése, megbélyegzése.

A zoboralji Kolon fiatal generációjának kétnyelvűséggel, nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdjeit kutatta SÁNDOR Anna (2000, 2001). A vizsgálatba bevont magyar középiskolások többsége a szlovák nyelvhez negatívan, saját anyanyelvjárásához pozitívan viszonyult. Az attitűdre hatással volt a családi háttér és a nyelvi környezet. A nem anyanyelvű iskolában és a vegyes házasságokban az adatközlők többségénél a magyar nyelvhez való negatív viszonyulás elég erős, s ez az attitűd a nyelvcsere és nyelvváltás rohamos fölgyorsulását idézi elő.

Pozsonyi, szenci, somorjai és féli alapiskolák, illetőleg gimnáziumok pedagógusainak nyelvi attitűdjeit vizsgálta KOŽÍK Diana (2004). A pedagógusok nyelvi attitűdjeinek megismerése a tanulmány alapján több szempontból is fontos. Elengedhetetlen a pedagógusok nyelvváltozatok iránti nyitott, pozitív attitűdje, mert ezáltal alakítható ki a felnövekvő generációban a szégyenérzettől mentes, kreatív nyelvhasználat. A pedagógusoknak társadalmi pozíciójukból adódóan mintát kellene adni az anyanyelvhez való harmonikus tudati és érzelmi kapcsolatban. A vizsgálatban részt vevő pedagógusok nyelvváltozatokhoz való viszonyulása racionális. Fontos, megőrzendő értéknek tartják a vernakuláris nyelvváltozatot. Ugyanakkor a többségük egyetértett azzal, hogy az iskolában a köznyelv használata az elvárt, a nyelvjárási és kétnyelvűségi jelenségek használata pedig javítandó.

A csallóközi Nyékvárkony fiatal generációjának nyelvjárási és kontaktus-jelenségekkel kapcsolatos attitűdjeit vizsgálta MENYHÁRT József (2007). Az adatközlőként megszólított 115 tanuló többsége saját magyarnyelv-tudását gyengébbnek ítélte a magyarországi magyarokéhoz képest, ugyanakkor a direkt kölcsönszavakat, illetőleg azok használatát nyelvváltozatuk szerves részének tartotta.

Az előrehaladott nyelvcserhelyzetben lévő Nagyhind magyar és szlovák lakosságának nyelvi attitűdjeit jómagam hasonlítottam össze (PRESINSZKY 2007). A vizsgálat megállapította, hogy az ún. kontaktushipotézis (a különböző nemzetiségű csoportok együttélése vagy gyakoribb érintkezése javítja az egymásról kialakított képet) Nagyhinden a két csoport nyelvváltozatának kölcsönös megítélésére is vonatkozik. A szlovák többség pozitívan viszonyul a nyelvcserre előrehaladott fokán lévő magyar kisebbség nyelvéhez a községben. Ennek oka egyrészt a még magyarul beszélő idősebb nagyhindi lakosok tisztelete, másrészt pedig az, hogy a nagyhindi magyarok nagyon jól beszélnek a többség nyelvét. Konkrét nyelvhasználati konfliktusok megoldásakor azonban ezek a pozitív attitűdök nincsenek minden esetben a magyar nyelv használatának gyakoriságára kedvező hatással.

Mindezen megállapítások figyelembevételével az elsőéves nyitrai egyetemi hallgatóim körében érzelmi alapú pozitív attitűdöket vártam az anyanyelvről, a magyar nyelvről, a szlovák nyelvről semleges racionális érveket, a kétnyelvűségről és a kódváltásról pedig, mivel döntő többségük magyardomináns kétnyelvű, a szakirodalom alapján negatív, érzelmi alapú attitűdökre számítottam.

Két különálló kérdőíves vizsgálat eredményeinek segítségével tesztelem ezeket a hipotéziseket. Az egyik vizsgálat 2010-ben történt, melynek során egyetemi hallgatókat és magyar szakos pedagógusokat, összesen 104 adatközlő véleményét kutattam a nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, kétnyelvű nyelvhasználattal kapcsolatos nyelvi mítoszokról, tévhitekről. Az eredményeket a 16. Élőnyelvi Konferencián mutattam be (PRESINSZKY 2011). E vizsgálat azonban direkt, eldöntendő kérdések formájában vizsgálta a kétnyelvűségi tévhitekhez való viszonyulást, pl. *Egyetért-e Ön azzal, hogy a kétnyelvűek egyik nyelvüket sem beszélnek rendesen?* A kérdésre 3 lehetőséget adtam: igen, nem, részben, és indoklást is kértem.

Most, 2014 őszén az új elsőéves hallgatók körében kissé megváltoztattam a kérdések típusát, és nyitott, bővebb választ igénylő, kiegészítendő kérdéseket alkalmaztam, pl. *Mi a véleménye arról, aki keveri a magyar nyelvet a szlovákkal?* Kíváncsi voltam, hogy lesz-e eltérés a kétféle módszer között, illetőleg

milyen mértékben kerülnek felszínre a nyelvi mítoszok a válaszok szabad megfogalmazása során.

22 tanítói szakos, 23 ügyvitelszervező és 14 magyar szakos, elsőéves hallgatót kérdeztem meg. Az összes válaszadó magyar anyanyelvű és nemzetiségű. Nemek tekintetében több a lány és kevesebb a fiú (11 fiú és 48 lány). Adatközlőim nagy számban (28 hallgató) a Dunaszerdahelyi, a Komáromi (11 hallgató), a Galántai (8 hallgató) járásból valók, valamint 2-2 hallgató a Rimaszombati, Töketerebes, Vágsellyei, Lévai, Nagymihályi és a Szenci járásból származik.

Az első 4 kérdéssel az anyanyelv, a magyar nyelv, valamint az államnyelv, a szlovák nyelv megítélését vizsgáltam. Megkérdeztem, hogy mit jelent számukra az anyanyelv és a szlovák nyelv, mi tetszik számukra ebben a két nyelvben és mi nem.

Mit jelent Önnek az anyanyelv?

Az anyanyelv meghatározásában a pozitív attitűdök és az érzelmi összetevők domináltak. A legtöbb hallgató számára az anyanyelv egyet jelent a következő fogalmakkal: kötődés, származás, szülők, otthon, haza, nemzet, történelem. Néhány válaszból idéznék: *Az anyanyelv köt a hazához és a származásodhoz. Egy egész nemzet múltjával köt össze. Az anyanyelv: hozzám a legközelebb álló nyelv, az első szavaim nyelve és majd az utolsó is lesz egyben. Az anyanyelv mindent jelent számomra, hiszen már gyermekkoromtól ezt a nyelvet hallottam a szüleimtől. Ezen a nyelven hangzanak el a legszebb szavak, mondatok, melyek egy másik nyelven idegen érzéseket váltanak ki belőlem.* Néhányan racionális érvként a magyar nyelv jellegére utaltak, ám válaszaikban felbukkantak nyelvi mítoszok: *Érvényesülést jelent. Jó dolog, hogy a világ egyik legnehezebbnek tartott nyelvét beszélem, mivel a többi nyelvvel csak gondom van, és ha szlovák volnék, és a magyart szeretném megtanulni, esélyem se volna.*

Csupán 3 hallgató véleményét tekinthettem semlegesnek vagy enyhén negatívnak, miközben igyekeztek a kétnyelvű beszédhelyzetekre, az anyanyelv gyengébb hatókörére utalni: *Szabadságot, mivel otthon az anyanyelvemen beszélek, ezért szabadabban tudok kommunikálni, nem kell feszélyezve éreznem magam, hogy valamit elrontok. Viszont más környezetbe bekerülve, egy szlovák közegben már kissé bátortalanabban szólnak meg azok az emberek, akiknél javarészt az anyanyelvük dominál.*

A korábbi, mítoszokat kutató vizsgálatom során is az adatközlők több mint fele egyetértett azzal a megállapítással, hogy minden embert különösen bensőséges viszony fűz az anyanyelvéhez. A legnagyobb arányban azt a megállapítást

támogatták, hogy minden ember az anyanyelvén tud a legjobban gondolkodni, fogalmazni, ismereteket szerezni.

Mit jelent Önnek a szlovák nyelv?

A szlovák nyelvről arányosan oszlottak meg a pozitív és negatív vélemények. Azonban az érzelmileg néha erősebben telített véleményekben is megfogalmazódott a sok szlovákiai magyar szerint racionális, ám mindenképpen tévhitnek tekinthető vélekedés, hogy a szlovák nyelv az érvényesülést jelenti: *Igazán megvallva nem nagyon szeretem a szlovák nyelvet, de illőnek tartom, hogy megtanuljam, ha már itt élek. Egy nyelv, amire bizonyos szinten szükségünk van, hogy társadalmi szempontból meghatározott tagjai legyünk mi is a nemzetnek. Gyűlölöm, de ha érvényesülni szeretnék itthon, akkor meg kell tanulnom, ezért is jöttem szlovák közegbe. Ritkán, de akadt azért olyan vélemény is, melyben racionális érvek jelentek meg: A szlovák nyelv meghatározó szerepet játszik életünkben, hiszen Szlovákiában élünk, azonban semmiképp sem elhanyagolható az a tény, hogy a nemzetiségünk magyar, tehát a szlovák nyelv mindig is másodlagos lesz számunkra.*

Mi tetszik Önnek a magyar nyelvben, és mi nem?

A magyar nyelvben a legtöbb hallgatónak a gazdag szókincs, a szinonimaga gazdagság és a sok nyelvi ritkaság imponál: *Tetszik, hogy egy kifejezésre több szó is van, amely használható, így gazdagabb a szókincsünk. Tetszik a magánhangzók használata, legfőképp az ü, ű, ö, ő – mivel ez nagy ritkaság a világ nyelvei közt. Tetszik, hogy mennyire különbözik a többi nyelvtől és az is, hogy milyen sokszínű, többféleképpen tudjuk kifejezni a mondanivalónkat. Az tetszik benne, hogy egy ugyanolyan érzést vagy állapotot többféleképpen is ki tudunk fejezni. Tehát gazdag szókincsű nyelv.*

Nagyon sok hallgató megfogalmazta, hogy a magyar nyelvben nem tetszik számukra a helyesírás: *Nem tetszik, hogy sok az elkövethető helyesírási hiba. Vannak olyan szavak, melyeknek különleges írásmódja van, és máshogy ejtjük, máshogy írjuk, ezeket kicsit nehezebb megtanulni. Ez nem tetszik. A magyar nyelvben főként a helyesírási szabályok zavarnak. A racionális összetevők ritkán jelentek meg ezekben az attitűdökben: Megvan a saját szépsége minden nyelvnek. Ellenérvet nem tudok felsorolni a magyar nyelv ellen, mivel nem lehet semmit negatívnak mondani.*

Mi tetszik Önnek a szlovák nyelvben, és mi nem?

A szlovák nyelv jellegéről is arányosan alkottak negatív és pozitív véleményeket. Legtöbbször a ragozás az, ami nem tetszik a hallgatóknak, de megemlítik még a mondatalkotást, a szórendet és a nyelvjárásokat: *Nem tetszik a sok előljáró és a szóvégi betűcserék ilyen esetben, tehát a ragozás. A szlovák nyelvben nem tetszik semmi, a magyarhoz képest a szlovák nyelv, a mondatok összetétele bonyolultabb, mai napig nem értem a mondatokban szereplő szórendet. A szlovák nyelvben a végződés az, amik nem igazán tetszenek. Néha, ha egy szlovákkal beszélek, nem igazán értem meg, vagyis inkább nehezebben, mert úgy, mint a magyar nyelvben, attól függ, melyik részéről származik az országnak. Imponál viszont egyeseknek a szlovák nyelv dallamossága meg az, hogy segítségével más szláv nyelveket is könnyebben tanulhatnak: Tetszik, hogy ha valaki megtanulja, esetleg még megérteti magát még 1-2 nyelven is. Tetszik: van egy kis dallamossága a nyelvnek. Tetszik benne, hogy hasonlít a cseh nyelvhez, így megérttem azt is.*

Kit tart Ön kétnyelvűnek?

A további kérdéseim a kétnyelvűség meghatározására és a kódváltásos nyelvhasználatra irányultak. A kétnyelvűség meghatározásában a nyelvtudás mértéke jelenik meg a legtöbb válaszadónál: *Azt, aki mind a két nyelvét rendszeren elsajátította. Akkor kétnyelvű valaki, ha jól tudja mindkét nyelvét. Mi nem vagyunk kétnyelvűek, mert szlovákul nem igazán tudunk.* A hallgatók negyede szó szerint megfogalmazta a legismertebb vélekedést a kétnyelvűségről, nevezetesen: *Kétnyelvű az, aki két nyelvet tud anyanyelvi szinten használni.* A 2010-es vizsgálat során a kétnyelvűségi mítoszok közül akkori adatközlőim körében nagy támogatottságot élvezett a két nyelv anyanyelvi szintű ismeretének mítosza. Közel 60%-uk értett ezzel akkor egyet, azzal indokolván, hogy magas szinten kell két nyelvet tudni ahhoz, hogy kétnyelvűnek tekinthessük. A két vizsgálat, kétféle kérdéstípusának válaszai alapján különbséget fedezhetünk fel. Az eldöntendő kérdésre többen adnak igenlő választ, a kifejtő kérdéseknél pedig 50%-kal ritkábban jelenik meg az anyanyelvi szint feltétele a kétnyelvűség meghatározásában. Akik nem vagy csak részben értettek ezzel egyet, azok szerint a kétnyelvűséghez nem kell mindkét nyelven anyanyelvi szint, elég a használat gyakorisága. Hasonló vélekedésekkel, szintén nagy számban az újabb vizsgálat során is találkozhatunk: *Kétnyelvű ember az, aki gyerekkorától két nyelvet tanul és használ. Az a kétnyelvű, aki a hétköznapok során két nyelvet*

használ. Az a kétnyelvű, aki olyan közegben születik, ahol két nyelv használata, és ezeket el is sajátítja. Megjelenik még a vegyes házasság mint kétnyelvű nyelvi környezet is feltételként: *Ha egy gyermeknek magyar anyukája és szlovák apukája van, és mindkét szülő helyesen megtanítja, akkor kétnyelvű lesz.* Elvértve megjelentek olyan vélekedések is, melyek már a következő és egyben utolsó kérdéshez kapcsolódnak: *Olyan embert, akinek nem okoz problémát egyik nyelven sem megszólalni, és legfőképp az, hogy nem keveri a két nyelvet.*

Mi a véleményük arról, ha valaki keveri a magyar nyelvet a szlovákkal?

A kódváltás és a kódváltogatás feltűnő jelenség, ezért kértem a hallgatókat, hogy fejtsek ki róla a véleményüket. A kódváltással szemben gyakori volt a negatív attitűdök megfogalmazása, főként érzelmi összetevők alapján: *Valaki beszéljen vagy magyarul, vagy szlovákul. A kettőt keverni nem igazán szép dolog, mivel más-más kultúrák nyelvét keverjük. Még hallani is nagyon rossz, mikor belekeverünk pár szlovák szót a mondatainkba. A legtöbb esetben ilyenkor az emberek nem tanulják meg az egyik nyelvet sem rendesen. Zavar, ha ilyeneket hallok, és a saját szóhasználatomban minél inkább kerülöm. Azt gondolom, hogy ez nem tesz jót a nyelvnek, mivel vannak a szlovák szavaknak magyar megfelelői, így azokat kéne használni.* E vélekedések gyakrabban bukkantak fel, mint a korábbi vizsgálat során. 2010-ben ugyanis 4 nyelvérintkezési mítoszt vizsgáltam: a) Két vagy több nyelv keverése egyetlen beszélgetésen belül a beszélő részéről a nyelvi önkény kifejezése, az eredmény pedig zagyva beszéd. b) A két nyelv keverése a megbecsülés hiányát jelzi az érintett nyelvekkel szemben. c) A két nyelv keverése arra utal, hogy a beszélő nem ismeri jól az egyik vagy mindkét nyelvet. d) A két nyelv keverése a kisebbségi beszélőközösségekben nemtörődömségre vezethető vissza, a „mindegy, hogyan beszélek” felfogásra. Az akkori vizsgálatba bevont egyetemisták és magyartanárok nem vagy csak részben támogatták ezeket a mítoszokat. Indoklásaikban főként az önkényességet kifogásolták, mondván, hogy a szlovákiai magyarok nem szándékosan veszik át a szlovákból a szavakat. Kifogásolták továbbá a kontaktusváltozatok zagyva jelzővel való illetését, főként azzal az indoklással, hogy két nyelv keverése, ha olyan környezetben hangzik el, ahol értik mindkét nyelvet, nem lehet zagyva. Akik csak részben értenek egyet, azok számára inkább elfogadható a zagyva, mint az önkényes jelző. Legkevesbé támogatták akkori adatközlőim azt a mítoszt, mely szerint két nyelv keverése a megbecsülés hiányát jelzi a nyelvekkel szemben. Indoklásaikban azonban a legtöbben egy újabb mítoszt

teremtettek, illetőleg támogattak azzal, hogy a következőket vallották: két nyelv keverése inkább azt fejezi ki, hogy a beszélő mindkét nyelvet nagyra becsüli. Voltak azonban objektív indokok is, melyek szerint a nyelvek keverése és megbecsülése nem függ össze egymással, hanem inkább szokás, megszokás kérdése (vö. PRESINSZKY 2011; 188–189).

Két nyelv keverésének okaként a nyelvek ismeretének hiányát az adatközlők 26%-a tekintette. A többség azonban ezt a mítoszt nem támogatta. Érdekes tehát, hogy az eldöntendő kérdésre kevesebben adtak egyetértő választ, míg a kifejtő kérdéseknél gyakrabban megjelentek az említett kétnyelvűségi mítoszok. Ennek ellenére ritkábban, de pozitív attitűdökkel is találkoztam az újabb vizsgálat során, melyek a nyelvtanulás egyik lehetőségét látják a kódváltásban: *A nyelvtanulás egyik módja, természetes jelenség, helyzettől függ, haszon: két kultúrát is megismer valaki. Per pillanat én is keverem, de csak itt Nyitrán, hogy tanuljam, ragadjon rám valami tudás.*

Összegzésként és a hipotézis értékeléseként elmondható, hogy a vizsgált magyardomináns elsőéves nyitrai magyar szakos hallgatók érzelmi alapú pozitív attitűdöket adtak az anyanyelvről, a magyar nyelvről, a szlovák nyelvről inkább semleges, de nem a várt racionális érveket soroltak fel, a kétnyelvűségről és a kódváltásról pedig negatív, érzelmi alapú attitűdöket fogalmaztak meg. A kétnyelvűség meghatározásában az eldöntendő kérdéseknél, a kódváltásról szóló véleményalkotásnál pedig a kiegészítendő kérdések válaszaiban jelentek meg inkább a nyelvi tévhitek. Ezek eloszlata miatt úgy gondolom, van mit tenni a magyar szakra készülő egyetemi hallgatók körében is.

Irodalom

- KOŽÍK Diana (2004): A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. = Tanulmányok a kétnyelvűségről II. Szerk. Lanstyák István–Menyhárt József. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 93–124.
- LANSTYÁK István (2000): A magyar nyelv Szlovákiában. Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony
- MENYHÁRT József (2007): Nyelvjárási attitűdvizsgálatok Nyékvárkony községben (1999–2006). = V. Dialektológiai szimpozion, Szombathely, 2007. augusztus 22–24. Szerk. Guttmann Miklós–Molnár Zoltán. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. Szombathely, 168–176.
- PRESINSZKY Károly (2007): Attitűdvizsgálatok Nagyhinden. = V. Dialektológiai szimpozion, Szombathely, 2007. augusztus 22–24. Szerk. Guttmann Miklós–Molnár Zoltán. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII. Szombathely, 215–222.

PRESINSZKY Károly (2011): Nyelvi mítoszok vizsgálata szlovákiai magyartanárok és egyetemi hallgatók körében. = Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Szerk. Híres-László Kornélia–Karmacszi Zoltán–Márku Anita. Tinta Könyvkiadó–Hodinka Antal Intézet, Budapest–Beregszász, 198–206.

SÁNDOR Anna (2000): Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

SÁNDOR Anna (2001): A nyelvi attitűd kisebbségben. Magyar Nyelv, 87–95.

STUDENTS' ATTITUDES TO HUNGARIAN – SLOVAK BILINGUALISM

In the case of ethnic minorities, school and teaching of the mother tongue have a specific role in the objective presentation and raising of awareness of linguistic characteristics resulting from contacts between the mother tongue and the official language. Teachers of Hungarian language play an important role in forming an opinion or attitude about languages, language variants and bilingualism, since it is the teachers who shape the attitude to languages of growing up generations. It is of utmost importance that students who are to be teachers of Hungarian should be aware of the importance of the attitudes to languages. For university education to be successful, it is inevitable to assess how far the attitudes of the students are influenced by attitudes resulting from misconceptions about language, so that these false beliefs could be refuted by professional arguments during their studies. This study is based on a continuous research. The language attitude research was carried out among first year students of the Hungarian Department at the Constantine the Philosopher University in Nitra; an important part of it was intended to find out the students' opinion relating to Hungarian – Slovak bilingualism. I present here the results of my research covering the past couple of schoolyears. I show how first year students feel about both the Hungarian and Slovak language, the specificities and contacts of the two languages and the characteristics of bilingual language use and code-switching. I draw attention to the lessons learnt from the subjective language data.

Keywords: language attitudes, misconceptions about language, Hungarian – Slovak bilingualism, university education.

STAVOVI STUDENATA VEZANI ZA MAĐARSKO-SLOVAČKU DVOJEZIČNOST

Ova studija se zasniva na kontinuiranim istraživanjima. Autor na Univerzitetu za filozofe „Konstantin” u Njitrí vrši ispitivanja jezičkih stavova u krugu studenata prve godine studija mađarskog jezika, pri čemu se jedan bitan deo tih ispitivanja odnosi na

otkrivanje mišljenja vezanih za mađarsko-slovačku dvojezičnost. U studiji se prikazuju rezultati istraživanja sprovedenih u zadnjih nekoliko školskih godina. Prezentuje se na koji način razmišljaju studenti polaznici studija mađarskog jezika o mađarskom i slovačkom jeziku, o specifičnostima i kontaktima tih jezika, odnosno o karakteristikama bilingvalne upotrebe jezika i alternativnom menjanju kodova. Putem iznetih rezultata se ukazuje na pouke izvučene iz subjektivnih jezičkih podataka.

Ključne reči: jezički stavovi, pogrešni jezički stereotipi, mađarsko-slovačka dvojezičnost, univerzitetsko obrazovanje.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2014. 10. 30.

Közlésre elfogadva: 2014. 11. 25.

KARMACSI ZOLTÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Beregszász
kozi1526@gmail.com

UKRAJNAI ÉS SZLOVÁKIAI SZLÁV–MAGYAR ETNIKAILAG HETEROGÉN CSALÁDOKBAN NEVELKEDŐ GYERMEK NYELVHASZNÁLATÁNAK JELLEMZŐI¹

Characteristics of the Language Use of Children
Growing Up in Slavic – Hungarian Ethnically Heterogenous
Families in the Ukraine and Slovakia

Karakteristike upotrebe jezika dece koja rastu
u etnički heterogenim slovensko-mađarskim porodicama
iz Ukrajine i Slovačke

2013 novemberében és 2014 januárjában Nyitra, illetve Párkány környékén 4-4 olyan szlovák–magyar etnikailag vegyes házasságban készítettem hangfelvételt, amelyben óvodáskorú gyermek nevelkedik. Korábban e vizsgálatot már elvégeztem Ukrajna legnyugatibb megyéjének, Kárpátaljának magyarok által lakott területein is. Előadásomban a Nyitra és Párkány környéki szlovák–magyar, illetve a kárpátaljai ukrán–magyar etnikailag heterogén házasságokban élő, óvodáskorú gyermekek nyelvhasználatának jellemzőit mutatom be. A két területen felkeresett családok segítségével az etnikailag vegyes házasságok gyermekre gyakorolt hatását, azok közti különbségét/hasonlóságát stb. elemzem a szórvány és a tömbben élő magyarság helyzete szemszögéből a két független fiatal állam, Szlovákia és Ukrajna esetében.

Kulcsszavak: Szlovákia, Ukrajna, vegyes házasság, gyermekek nyelvhasználat.

¹ A vizsgálat szlovákiai része a Visegrádi Alap V4EaP Scholarship programjának 51300339. számú pályázata támogatásával készült.

Az etnikailag heterogén házasságokban rendszerint a szülők különböző anyanyelvűek, és a kommunikációjuk során az anyanyelvüket – vagy az anyanyelvüket is – használják. Ez esetben az ilyen családban nevelkedő gyermeket a nyelvi anyag szempontjából minőségileg más, s talán mennyiségileg is több hatás éri, mint az etnikailag homogén környezetben felnövekvőt. Az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermek az anyanyelv elsajátításakor a két nyelvi rendszer elkülönítésére, az ekvivalenciapárok elsajátítására, a különböző nyelvhasználati szinterek megfelelő nyelvének/nyelvváltozatának kiválasztására stb. is gondot fordít. Az etnikailag vegyes házasságokban a szülők anyanyelvhasználatának minőségi és mennyiségi mutatói, saját és házastársa anyanyelvéhez fűződő attitűdje stb. nagyban befolyásolják a gyermek nyelvi szocializációs folyamatának végkimenetelét.

A kutatásról

A családok kiválasztásánál a kisebbség területi létszamarányának szempontját tartottuk fontosnak, vagyis hogy milyen az arány a többségi és kisebbségi lakosok között. Ennek alapján két csoportot alakítottunk ki: a tömbben élő magyarokét és a szórványban élő magyarokét.

A családoknál a látogatás során irányított beszélgetést végeztem a gyerekekkel, ahol a kiindulási alap egy-egy mese, a gyermek hétköznapi tevékenysége, az óvodához és a játékhoz kapcsolódó élményei stb. voltak. A gyermekkel való beszélgetésben az Ukrán Oktatási Minisztérium által jóváhagyott óvodai szemléltető képsorokat használtam, amelyeken gyümölcsök, állatok, hétköznapi használati tárgyak, ruházat, zöldségek, madarak stb. láthatók.

A szülőkkel kérdőívet tölttettem ki, amelyben a szülők egykori és mai nyelvi környezetére, a többségi (szlovák/ukrán) és a kisebbségi (magyar) nyelvek ismeretére, nyelvhasználati gyakoriságukra, a családban a többségi és kisebbségi nyelvek használatára, a gyermek nyelvi szocializációjának intézményesített szakaszára, a szülők nyelvi attitűdjére kérdeztünk rá.

A négy szlovákiai és hét ukrainai kutatópont lakosságának számát és ezen belül a magyarok számát és arányát az 1. táblázatban láthatjuk. Az adatokat mindkét ország legutóbbi népszámlálási adatai alapján mutatom be. Ez Szlovákia esetében a 2011-es, míg Ukrajna esetében a 2001-es népszámlást jelenti.

Település	Lakossága	Ebből magyar	
		fő	%
Kolon	1570	780	49,68
Helemba	695	543	78,13
Párkány	10919	6624	60,66
Garamkövesd	1365	877	64,25
Munkács	81637	6975	8,5
Beregszász	26050	12779	49,1
Oroszvölgy	442	48	10,9
Visk	8142	3699	45,4
Macsola	675	545	80,7
Fancsika	2059	770	37,4
Oroszi	895	852	95,2

1. táblázat. A kutatópontok lakosságának száma és ezen belül a magyarság aránya

Nyelvi szocializáció

Kárpátalján a családban történő nyelvhasználat terén a szülők az egyik nyelv domináns mértékű használatával szoktak egymáshoz szólni. A két szülő anyanyelvének egyforma mértékű használatát mindösszesen háromszor említették a megkérdezettek. Érdekes, hogy a férfiak többször választották a csak ukránul/oroszul válaszlehetőséget, mint a nők. Felvidéken a házastársakhoz közel egyforma arányban szólnak mindkét nyelven, illetve enyhe dominancia figyelhető meg a szlovák nyelv használata javára (vö. a 2. táblázattal).

	Ukrajna		Szlovákia	
	férj	feleség	férj	feleség
Csak magyarul	2	3	1	
Többségében magyarul	5	4	1	2
Közel egyforma arányban mindkét nyelven	2	1	3	3
Többségében ukránul/oroszul/szlovákul	1	4	1	1
Csak ukránul/oroszul/szlovákul	4	2	2	2

2. táblázat. A házastársakkal történő kommunikáció nyelve

A megkérdezettek az anyanyelvük vagy házastársuk anyanyelvének domináns használatát főként a nyelvtudás meglétével/hiányával indokolták: „*mert csak magyarul tudok*” (Oroszi, nő, ukrán/magyar²); „*mert szlovák nemzetiségű a férjem, és nem beszél a magyar nyelvet*” (Helemba [Chl’aba], nő, magyar/magyar); „*mert magyarok vagyunk és ez a nyelv a domináns nyelv a családban*” (Párkány [Štúrovo] férfi, magyar/magyar).

Azok közül a szülők közül, akik mindkét nyelvet egyforma arányban használják házastársukhoz szólva, a kárpátaljaiak a már kialakult szokással, illetve kényelemmel indokolták válaszukat, míg a felvidéki szülők nem kívánták, vagy nem tudták megindokolni: (csak magyarul) „*Így szoktuk meg*” (Beregszász, férfi, ukrán/ukrán); (mindkét nyelven) „*Mert így nekünk kényelmes*” (Visk, nő, ukrán/ukrán).

Kárpátalján a házastársak nyelvválasztása kiegyensúlyozottabb, hiszen egy minimális magyar nyelvi dominancia mellett közel azonosan válaszolnak mindkét nyelven, illetve ukrán és/vagy orosz nyelv(ek)en is. Felvidéken a házastársak nyelvválasztása szintén kiegyensúlyozott, de enyhe szlovák nyelvi dominancia figyelhető meg. A kárpátaljai házastársak közel fele az egymás közötti beszédben egyforma arányban használja mind saját, mind pedig házastársa anyanyelvét, míg a másik fele inkább beszél saját anyanyelvén házastársához, mint házastársa anyanyelvén. Felvidéken a szlovák nemzetiségű és anyanyelvű házastársak többnyire anyanyelvükön beszélnek, míg a magyar nemzetiségű és anyanyelvű házastárs többnyire mindkét nyelvet használja, vagy gyakrabban használja házastársa nyelvét.

	Ukrajna		Szlovákia	
	férj	feleség	férj	feleség
Csak magyarul	2	3	1	1
Többségében magyarul	7	4	3	
Közel egyforma arányban mindkét nyelven	1	3	3	3
Többségében ukránul/orszul/szlovákul	2	2		3
Csak ukránul/orszul/szlovákul	2	2	1	1

3. táblázat. *A Milyen nyelven szokott gyermekével beszélni? kérdésre adott válaszok*

Kárpátalján a szülők gyermekükkel kizárólag vagy többségében magyarul beszélnek. A felvidéki szülők közel azonos arányban szólnak magyarul, szlo-

² A szülők nemzetisége és anyanyelve (nemzetiség/anyanyelv) önbevallásuk szerint van feltüntetve.

váku, illetve mindkét nyelven gyermekeikhez (vö. a 3. táblázattal). Itt érdemes kiemelni a helembai (Chl'aba) magyar/magyar nő válaszának indoklását, aki szerint „*mivel falunkban magyar anyanyelvű óvoda van, otthon próbálom fejleszteni nyelvtudásukat. És hogy férjem is értse beszélgetéseimet gyermekeinkkel*”. Vagyis magyar nemzetiségüként és anyanyelvüként egyrészt a szlovák nyelv fejlesztését tűzte ki célul, másrészt a férje nyelvtudáshiányával indokolja a gyermekekkel való szlovák nyelvű beszélgetést. Az Orosziban élő feleség a gyermekeivel való ukrán nyelvhasználatot először a gyermekek anyanyelvével magyarázza, majd hozzáteszi a gondolat zárásaként az ukránok által sokat emlegetett „államnyelv” és „az Ukrajnában élünk” eszmeiséget: „*A gyerekekkel én ukránul beszélek, azért, mert ezt tanulták meg anyanyelvként s ne felejtsek el, és azért, mert Ukrajnában élünk, ez a mi államnyelvünk*” (Oroszi, nő, ukrán/ukrán).

A gyermekek nyelvválasztása mindkét kutatási régióban igazodik szülei nyelvválasztásához.

A családban lezajló nyelvi szocializáció fontos aspektusa vagy aspektusai az óvoda és az iskola tannyelvének kiválasztása a gyermek intézményi beiratásakor, amely a továbbiakban a családi nyelvi szocializáció kiterjedése az intézményi/intézményesített nyelvi szocializációban. Ez nemcsak nyelvi alapon, hanem kulturálisan és identitásában is meghatározza a gyermek kialakuló világképét, értékítéletét, identitását.

Az óvoda esetében gyermekük számára a szülők többnyire a kisebbségi tannyelvű intézményt választották mindkét vizsgált régióban. Hogy miért éppen abba az óvodába írták gyermeküket, sok esetben hétköznapi dolgok döntöttek, mint például az alábbiakban: „*mert a községben csak magyar nyelvű működik*” (Oroszi, nő, ukrán/magyar); „*mert közelebb van az otthonunkhoz*” (Macsolá, férfi, magyar és ukrán/magyar); „*ahol lakunk csak magyar óvoda működik, de tökéletes oktatásban van részük gyermekeinknek*” (Helemba [Chl'aba], nő, magyar/magyar); „*v dedine je len madárská*” [A faluban csak magyar van] (Helemba [Chl'aba], férfi, szlovák/szlovák).

Persze vannak ennél tudatosabb nyelvi elképzeléssel felvértezett szülők, akik már az óvoda kiválasztásánál is figyelnek a gyermek számára nyelvi szempontból is a „legcélravezetőbbet”, a „leghasznosabbat” kiválasztani: „*Azért, hogy tudjon ukránul*” (Kovácsó, nő, magyar/magyar); (ukrán nyelvűbe) „*Hogy boldoguljon, mert én magyar iskolába jártam és nehéz volt*” (Beregszász, nő, magyar/magyar); (magyar nyelvűbe) „*Hogy anyanyelvükön beszéljenek és tanuljanak*” (Beregszász, nő, magyar és ukrán/magyar és ukrán); „*Magyar gyerekeknek magyar óvodában, iskolában van a helye. Az alapokat csak anya-*

nyelvén kaphatja meg az ember. Így teljes életet élhet, ha tudja majd, hová tartozik (Párkány [Štúrovo], férfi, magyar/magyar); „Magyar identitás erősítése érdekében” (Kolon [Kolínany], nő, magyar/magyar).

Az óvodai nevelés után 13 családban a szülők úgy gondolják, hogy gyermeküket többségi tannyelvű iskolába fogják beíratni. Ezek közül 8 gyermek kisebbségi tannyelvű óvodába járt. A szülők 7 gyermek esetében a magyar tannyelvű iskolát választják majd. Érdekes, hogy egy viski nő ukrán tannyelvű óvoda után adja magyar tannyelvű iskolába a gyermekét. S hogy miért? „Azért, mert ott dolgozom, s így könnyebb lesz mindkettőnknek” (Visk, nő, magyar/magyar).

Az iskola tannyelvének kiválasztásánál előtérbe kerülnek a többségi állam rejtett oktatási céljai, melyek a kisebbségi lakosok számára saját nyelvükön való továbbtanulást értéktelennek, zsákutcának tüntetik fel, mint amit az alábbi szülői válaszok is igazolnak: „Azért, mert Ukrajnában élünk” (Visk, nő, ukrán/ukrán); „Mert Szlovákiában élünk” (Helemba [Chl'aba], férfi, magyar/magyar); „Nagy hiba volt, hogy én nem ukrán iskolába jártam, mert nehéz volt boldogulni” (Beregszász, nő, magyar/magyar); „Hogy ebben az országban ne jelentsen számukra gondot a továbbiakban a beilleszkedés más iskolába. Saját tapasztalat, mennyire nehéz a tanulás, ha nem beszéled a nyelvet” (Helemba [Chl'aba], nő, magyar/magyar); (magyar iskolába) „az életben jobban fog érvényesülni és igazi teljes ember válhat belőle” (Párkány [Štúrovo], férfi, magyar/magyar).

Kárpátalja esetében a válaszok még a szovjet érában folytatott rejtett kisebbségi oktatáspolitikában gyökereznek. Azonban az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna 2007 óta számos olyan oktatáspolitikai döntést, törvényt, miniszteri rendeletet fogadott el, amelyek a kisebbségi oktatást egyre nehezebb helyzetbe sodorta, és ezen keresztül a kisebbségi lakosok magyar tannyelvű iskoláztatási kedvét egyre az ukrán tannyelvű iskolák irányába tolja el. Például ilyen az emelt szintű érettségi vizsga 2008-as bevezetése, vagy a 2008-ban kiadott 461. számú miniszteri rendelet stb. (vö. KARMACSI 2009b).

Kódváltás

Az etnikailag vegyes házasságokban a mindennapi kommunikációban két nyelv használatos, így nem meglepő, hogy a két nyelv között munkamegosztás van, s ebből kifolyólag az sem meglepő, hogy a gyermek nyelvhasználatának egyik jellemző vonása a kódváltás, bizonyos esetekben a kódkeverés. A kódváltás és kódkeverés jelenségének mértéke nagyban függ attól, hogy a szülők milyen nyelveket milyen szinten ismernek, illetve milyen megosztási

arányban használják ezeket a nyelveket a gyermekkel és az egymással történő kommunikációban.

Az alábbi idézetben is jól megfigyelhető a nyelvek közötti munkamegosztás, amely a gyermek szülőkkel való beszélgetésekor személyhez kötött kódválasztásban nyilvánul meg.

Viktor, 2003, Munkács (5;1)

ANYA: Nem.

VIKTOR: Nehéz.

ANYA: Úgy fölrepült. Könnyű.

БАТЬКО: *Хто там ще біля зебри?* [Ki van ott még a zebra mellett?]

VIKTOR: *Біля зебри?* [A zebra mellett?]

A garamkövesdi Vikica esetében a szlovák anyanyelvű anya szlovák nyelvű kérdésére először magyar válasz érkezik, de azután gyorsan korigálja a gyermek a nyelvi tévedését.

Vikica, 2010, Garamkövesd (3;5)

MATKA: *A toto je aké zvieratko?* [És ez milyen állat?]

AK: *Kutya, havinko.* [kutyuska]

Sőt, Vikica a magyar anyanyelvű apjával sem hajlandó magyar nyelven beszélni. Vagyis nem mindig figyelhető meg beszédében a szülők anyanyelvéhez való igazodás sem.

Vikica, 2010, Garamkövesd (3;5)

APA: Gyere, mondd el, mit látsz itt! Megmutatod nekem?

AK: *Nie.* [Nem.]

APA: Nem? És miért nem? Legózni akarsz?

AK: *Áno ja sama.* [Igen, én magam.]

APA: Egyedül?

AK: *Áno.* [Igen.]

TM1: És mit építesz?

Azonban a gyermek nemcsak a szülőkkel való kommunikációban képes a nyelvek közötti munkamegosztásra, hanem számukra idegen személyek esetében is.

Tányka, 2004, Fancsika (3;9)

TM2: *A ти з'їла?* [És te megetted?]

TÁNYKA: *Ho!* [Igen!] *З'їла перше сілько повно.* [Az előbb meg ettem ennyi sokat.]

TM1: Mi van itt a fán?

TÁNYKA: Papagáj.

Karin, 2008, Helemba (5;8)

TM1: És hogy játszol vele?

AK: Hogy mindig hívuk itet oszt úgy, osztan akkor meg hivdossuk.

TM2: *Poznáš toto zvieratko na obrázku?* [Ismered ezt az állatkát a képecskén?]

AK: *Liška.* [Róka.]

A felvidéki gyermekek interjúiban többször megfigyelhető – akárcsak a szülővel való kommunikációnál –, hogy elmarad a kommunikációs félhez való nyelvi igazodás, vagyis nem él a kódváltás lehetőségével.

Matus, 2009, Kolon (4;2)

TM1: Nézzed csak, ez micsoda?

AK: *To musíme dat' na nohe.* [Ezt lábra kell raknunk.]

TM1: Na, mi az ott?

AK: *Neviem, oranžové.* [Nem tudom, narancssárga.]

Márjánocska, 2004, Ruszka Dolina (3;9)

TM2: *Hy ťo тут є скажи мені?* [Na, mi van itt, mondd el nekem!]

MÁRJÁNOCSKA: *Яйце.* [Tojás.]

TM2: *А це?* [És ez?]

MÁRJÁNOCSKA: *Блюдя.* [Tál.]

TM1: Ez itt micsoda, nézd csak? Hát mi ez? Mit látsz a képen?

MÁRJÁNOCSKA: *Курця.* [Tyúk.]

Többször előfordul, hogy a gyermek beszédében a kódváltást nem a személy váltja ki, hanem sokkal inkább az esemény vagy a téma átélésének nyelve vezérli.

Sanyika, 2003, Beregszász (4;8)

TM1: Nézzed csak, ezt a mesét ismered?

SANYIKA: Nem.

TM1: Nézzed csak, lapozzuk végig, és utána.

TM2: *Червона шапочка.* [Piros sapkácska = Piroska és a farkas.]

SANYIKA: Ez Piroska.

Denisz, 2008, Kolon (5;9)

TM1: És mit szokott csinálni az a Shrek?

AK: Nekünk csak van róla *cédécsko.*

Interferenciajelenségek és kölcsönzések a gyermekek beszédében

Az interferenciajelenségek és szókölcönzések pontos meghatározásának és a közöttük lévő határvonalak éles meghúzásának a kérdése mai napig nem

egyértelmű. Ehhez hozzá kell még adnunk azt a tényt, hogy a 3–6 éves gyermek nyelvi fejlődése a felnőttekétől eltérő szinten van, illetve azt, hogy mai napig vitatott, hogy a kétnyelvű gyermekek nyelvi rendszere hogyan épül fel. Ezért az ő esetükben még több nehézségbe ütközünk a két jelenség szétválasztásakor. Jelen munka alapja a Lanstyák István (2006) *Nyelvből nyelvbe* című könyvében leírt rendszer, amely az imént felsorolt problémák miatt a gyermeknyelv vizsgálatoknál csak megszorításokkal alkalmazható.

A gyermekek beszédében számos típusú interferencia fordul elő. Először azokat nézzük meg, amikor a kommunikáció nyelvébe beépülő más nyelvű tömorféma a kommunikáció nyelvének toldalékmorfémáját veszi fel.

Dani, 2002, Munkács (5;10): Ой (.) а яблoкoкaт [almákat] szedi össze.

Tányka, 2004, Fancsika (3;9): öhö fűjókát, *та давала Кристинка* fűjókya [és Krisztinka adott fűjókát]. *Жолтико від неї взяв.* [Zsoltika meg elvette tőle.]

Dóra, 2002, Munkács (5;7): Про фурулуя? [A furulyáról?]

Az interferenciák egy újabb típusa az, amikor a két különböző nyelvű morféma egymás mellé kerülésekor az egyik morféma nem teljes alakjában jelenik meg:

Tányka, 2004, Fancsika (3;9): За цыкy. [A cica után.]

Az előbbihez hasonló típusa az interferenciáknak, amikor a tömorféma két különböző nyelvű tömorfémának az összemosódásából jön létre.

TM2: *Ho, яка тварина прыгає?* [Na, milyen állat ugrál?]

Sanyika, 2003, Beregszász (4;8): Бэка.

A fancsikai Tányka beszédében a szókölcsonzés számos példáját figyelhetjük meg. A gyermek magyar nyelvi környezetben magyar nyelvi hanglejtéssel használja a *bulacska* [zsemle] szót, amikor a főként magyar nyelven beszélő terepmunkásnak válaszol. Majd a hanganyag röviddel ezutáni részében a főként ukrán nyelven beszélő terepmunkás kérdésére már a *bulacska* szót ukrán nyelvi hanglejtéssel mondja ki.

Tányka, 2004, Fancsika (3;9)

TM1: Mit süttött?

TÁNYKA: Bulacskát.

...

TM2: *Танько ти сьогодні була в садик? Що там було їсти?* [Tányka, te voltál ma óvodába? Mit adtak enni?]

TÁNYKA: *Булочка.* [Zsemlét.]

TM2: *А що ще?* [És még mit?]

TÁNYKA: *Левеш.* [Levest.]

Újabb direkt kölcsönszó a „*leves*”, amely ukrán nyelvű környezetben ukrán hanglejtéssel kerül felhasználásra a „*cyn*” szó helyettesítőjeként (vö. KARMACSI 2009a; 69).

A felvidéki gyermekeknél a kölcsönzések főként magyar nyelvű szövegkörnyezetben fordultak elő.

Denisz, 2008, Kolon (5;9)

TM1: Na és ez itt benne?

AK: Öv.

AK: Sapka.

TM1: Sapka, de milyen sapka?

AK: *Siltovka*. [Baseballsapka vagy sültös sapka.]

Matus, 2009, Kolon (4;2)

TM1: Ez micsoda, szerinted?

AK: Szerintem dzsúz. [*džus* = gyümölcslé.]

Denis, 2008, Kolon (5;9)

TM1: Mibe szokta anya beletenni?

AK: Olyan, amibe vótak a lekvár.

TM1: Igen, az, mibe volt a lekvár?

AK: Olyan *pohárba*. [befőttésüvegbe]

Összefoglaló

Jelen vizsgálatban részt vevő családok esetében a gyermekekkel való kommunikációban egyiknél sem érvényesül az *egy szülő–egy nyelv* stratégiája, hanem a nyelvi szocializáció sokkal inkább a megszokáson, a szülők házastársa nyelvi ismeretének mértékén alapul. A nyelvtudás hiánya viszont nagyon sok esetben az egyik nyelv családi kommunikációban betöltött dominanciája felé tolja el a nyelvi szocializáció folyamatát.

Az óvoda tannyelvének kiválasztásánál a hétköznapi dolgok (pl. közelség) inkább a mérvadók, míg az iskola tannyelvének megválasztásánál már sokkal tudatosabban lépnek fel a szülők. A választást sok esetben a szülők személyes tapasztalata, illetve rejtett módon a kisebbségre gyakorolt társadalmi hatások befolyásolják. E téren mind a kárpátaljai, mind pedig a felvidéki szülők hasonlóan gondolkodnak.

Jelen vizsgálatok adataiból elmondható, hogy a kárpátaljai gyermekek többször alkalmazzák a szülőkkel a szülők anyanyelvén történő kommunikációt,

különös tekintettel a kisebbségi, magyar nyelvre nézve, míg Felvidéken ez már a szlovák nyelv dominanciája felé mutat. A kárpátaljai gyermekek beszédében többször találkozhatunk interferenciával, mondaton belüli kódváltással, míg a felvidéki gyerekek inkább a mondatok közötti kódváltást alkalmazzák gyakrabban. Utóbbiaknál szinte alig találkozni szlovák nyelvű beszédükben magyar nyelvi kölcsönelemekkel, míg a kárpátaljai gyermekek mind a magyarban ukrán nyelvű, mind pedig az ukránban magyar nyelvű kölcsönzéseket is alkalmaznak.

Azonban mindenképpen le kell szögezni, hogy az iménti megállapítások csak a vizsgálatban részt vevő családok esetében igazolhatók. A szélesebb körű következtetésekhez újabb vizsgálatok elvégzésére lesz szükség.

Irodalom

KARMACSI Zoltán (2009a): Nyelvhasználati jellegzetességek kárpátaljai kétnyelvű gyermekek beszédében. = Szerk. Karmacsi Zoltán és Márku Anita. Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet, Beregszász, 64–70.

KARMACSI Zoltán (2009b): Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv esetében. = Szerk. Borbély Anna, Vančoné Kremmer Ildikó, Hattyár Helga. Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. MTA Nyelvtudományi Intézet–Gamma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, 415–422.

LANSTYÁK István (2006): Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölsönzésről, kódváltásról és fordításról. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

SÁNDOR Anna (1999): A kisebbségi nyelv sorsa a vegyes házasságokban. Valóság, 8. 87–97.

VANČONÉ KREMMER Ildikó (2002): Magyar–szlovák kétnyelvű gyermekek beszédészlelése. = Szerk. Gyurgyík László és Kocsis Aranka. Társadalom – Tudomány. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 128–150.

VANČO Ildikó (2011): Magyar–szlovák kétnyelvű gyermekek szövegértési problémái. = Szerk. Szabó Mihály Gizella, Lanstyák István. Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 369–386.

<<http://portal.statistics.sk>> (2014. 10. 10.)

<<http://hu.sturovo.sk>> (2014. 9. 20.)

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Szlovákiai_magyarok#Oktat.C3.A1s> (2014. 10. 10.)

CHARACTERISTICS OF THE LANGUAGE USE OF CHILDREN GROWING UP IN SLAVIC – HUNGARIAN ETHNICALLY HETEROGENOUS FAMILIES IN THE UKRAINE AND SLOVAKIA

In November 2013 and in January 2014 I made audio recordings in 4 – 4 ethnically mixed Slovak-Hungarian families with children of pre-school age near Nyitra (Nitra) and Párkány (Štúrovo). Earlier I carried out the same research in the westernmost county of the Ukraine, in Sub-Carpathia, a region with Hungarian population. In my paper I present the characteristics of pre-school age children's language use growing up in ethnically heterogenous families: Slovak-Hungarian in the vicinity of Nyitra and Párkány, and Ukrainian-Hungarian in Sub-Carpathia. With the help of these families I analyzed the influence of ethnically mixed families on children, the differences or similarities between them, etc. from the perspective of local minority or local majority in the two new independent states, Slovakia and the Ukraine.

Keywords: Slovakia, the Ukraine, mixed marriage, children's language use.

KARAKTERISTIKE UPOTREBE JEZIKA DECE KOJA RASTU U ETNIČKI HETEROGENIM SLOVENSKO-MAĐARSKIM PORODICAMA IZ UKRAJINE I SLOVAČKE

Autor rada je u toku novembra 2013. i januara 2014. u okolini Njitre, odnosno Parkanja, pravio tonske snimke u 4-4 slovačko-mađarske etnički mešovite bračne zajednice u kojima raste dete predškolskog uzrasta. Ranije je ovakva istraživanja već sproveo i na teritorijama Zakarpatja koje su u najzapadnijoj županiji Ukrajine nastanjene Mađarima. U svom tekstu autor prikazuje karakteristike upotrebe jezika dece predškolskog uzrasta koja žive delom u etnički heterogenim slovačko-mađarskim porodicama u okolini Njitre i Parkanja, delom, pak, u ukrajinsko-mađarskim mešovitim porodicama u Zakarpatju. Uz pomoć ispitanih porodica sa ove dve teritorije autor analizira uticaj etnički mešoviti brakova na decu, razlike i sličnosti među njima itd., i to iz aspekta mađarskog stanovništva koje živi u dijaspori ili u bloku, kroz primer dve mlade i nezavisne države, Slovačke i Ukrajine.

Gljučne reči: Slovačka, Ukrajina, mešoviti brak, upotreba jezika kod dece, dvojezičnost.

ANDRIĆ EDIT

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
andrice@sbb.rs

A LÓ A MAGYAR ÉS A SZERB FRAZEOLÓGIÁBAN¹

The Horse in Hungarian and Serbian Phraseology

Konji u mađarskoj i srpskoj frazeologiji

A lónak a magyar nép mindig igen nagy jelentőséget tulajdonított. Van, aki hungarikumnak tartja, mert az élet legtöbb szegmentumában jelen volt maga a ló és a ló motívuma. Történelmünk a kezdetektől fogva összefonódott ezzel a nemes állattal, és a magyarokról mint lovas nemzetéről beszéltek és beszélnek még ma is. Ennélfogva a ló nagymértékben befolyásolta a magyarok mindennapi életét, hitvilágát, művészetét. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy a magyar frazeológiában hogyan volt és van jelen a ló képzete. Először egy 1862-ben megjelentetett közmondásgyűjteményben található lovas szólásokat vetek össze a mai szólásgyűjteményekben levőkkel, majd kikutatom, hogy a szerb szólások szintén ilyen gazdagok-e, s megpróbálom megtalálni az egyes magyar frazémák szerb ekvivalenseit. A dolgozathoz csatolt mellékletben ezeket a megfeleltetéseket mutatom be.

Kulcsszavak: magyar frazeológia, szerb frazeológia, lovas szólások, diakrónia.

A ló a legnemesebb állatok egyike. A források szerint mintegy hatezer éve van jelen az ember életében. Már az őskori barlangrajzokon előfordul, a még zsákmányként, élelemforrásként ábrázolt állat. A vadlovakat legelőször a szkíták vagy szittyák háziasították, s csakhamar a magyarok is befogadták őket. Háziasítása után a ló együtt formálódott, fejlődött az emberi társadalom alakulásával. Sokáig meghatározó szerepet játszott számos nép életében, idővel mind több szál kötötte az embert a lovakhoz.

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 178017. számú projektuma keretében készült.

Köztudott, hogy a magyarok lovas nomád nép volt, és a lovakat nagyra becsülték. Már kalandozásuk idején is nagy gonddal tenyésztették őket, mindig nagyobb lóállományt hajtottak magukkal, így a pihentebb lovakkal gyorsabban tudtak haladni. Mondhatjuk, hogy sorsukat meghatározta, történelmük alakulására nagymértékben hatott a lóval kialakított kapcsolatuk, sőt, a magyar könnyűlovasság, a huszárság megjelenésével hozzájárultak a világ hadtörténetének alakulásához is.

A lovak iránti szeretet mindmáig megmaradt, s a magyarokat még ma is lovas nemzetként tartják számon. Nem csoda tehát, hogy kultúrájának elválaszthatatlan részévé vált a ló. Számos mese, monda szereplője, sőt főszereplője is. A népköltészetben mindig nemes tulajdonságok megtestesítője volt, legtöbbször a kedvessel, a szeretett leánnyal együtt jelenik meg.

A népi hitvilágban is nagy szerepe volt egykor, egyfajta totemösként is tisztelték, a néphagyomány szerint a táltos és lova testvérek voltak, szellemi kapocs fűzte össze őket, sőt maga a ló is lehetett táltos. Az ősi magyar nép a fehér lovat szent állatnak tekintette.

A pásztorok és betyárok életében is nélkülözhetetlenné vált, hiszen a ló volt egyedüli társuk kinn a pusztán. A végvári vitézek élete sokszor lovuk kitartásán, bizalmán, gyorsaságán múlott. A ló tehát a mindennapi élet létfontosságú velejárója volt.

A mezőgazdasági munkálatok egykor elképzelhetetlenek voltak lovak nélkül. A modern gazdaság azonban mindinkább kiteszítja a lovakat a falvakból, a gépek feleslegessé teszik őket a mezőn, s a lovak szerepe, tisztelete idővel alábbhagyott.

A dolgozat célja

A magyar tehát a lovat szerető és ahhoz értő nemzet, a ló a nép kegyeltje volt eleganciája, munka- és teherbírása, teljesítménye miatt, de a szabadság szimbólumaként is tisztelték. Ezért nem meglepő, hogy gyakran előfordul az idiomatizmusokban is. Sok olyan szólást, közmondást ismerünk, amelynek vezérszavaként a ló szerepel.

Egy ilyen témához többféleképpen közelíthetünk, még az egynyelvű vizsgálódások során is. Megvizsgálhatjuk a frazémák eredetét, jelentését, szinkrón és diakrón előfordulását stb. Annál nagyobb és összetettebb feladat az összevető frazeológiai vizsgálat.

Bennünket ezúttal az érdekel, hogy a ló mint motívum mennyire van jelen a két nyelv frazeológiájában, s hogy léteznek-e azonos vagy hasonló lexikális szerkezetű szólások, amelyeknek a jelentése is egybeesik.

Először a magyar korpuszgyűjtést tűztem ki célul. Mivel a közelmúltban néhány magyar frazeológiai gyűjtés is napvilágot látott, könnyebb volt a dolgom, mint a szerb korpusz kialakítása során. Az újabb szótárakon kívül az internetes hozzáférhetőségnek köszönhetően egy régebbi, 1862-ből származó gyűjtést is konzultáltam, valamint O. Nagy Gábor 1966-ban megjelentetett gyűjteményét. Összesen 198 frazémát jegyeztem ki (Bárdositól 66-ot, Forgácstól 35-öt, Litovkinától 19-et, Erdélyitől 72-t, O. Nagytól 196-ot), ebből 6 mind a négy gyűjtésben előfordul, 4 négyben, 30 háromban van meg, 121 pedig csak a régebbi forrásokban található. Ha csak az utóbbi tíz évben megjelent gyűjtéseket figyeljük meg, megállapíthatjuk, hogy a korpuszban levő példák közül 29 csak Bárdosi gyűjtésében, 1 csak Forgácsnál, 11 csak Litovkinánál jelentkezik. A többi példák közül viszont 48 csak Erdélyinél, kizárólag O. Nagy gyűjtésében pedig 73. Ebből az derül ki, hogy az 1862-ben feljegyzett szólások, közmondások 66,6 százaléka ma már nem használatos. Meg kell jegyezni, hogy újabb gyűjtések is felkerülnek az internetre, de a szerzőség nincs névvel alátámasztva, ezért eredetük vitatható. Tény, hogy még mindig keletkeznek újabb szólások a lóval mint vezérszóval.

A szerb szólásokat, közmondásokat sokkal nehezebb volt begyűjteni, mert a szerbben csak két frazeológiai szótár van, s azok is eléggé hiányosak. A régebbi, Matešić-féle szótárban 15, az újabb, Otašević-szótárban pedig csak 4 lóval kapcsolatos frazéma fordul elő. Annál többet találtam az egy- és többkötetes értelmező szótárakban. A legújabb Matica egykötetesben 21, a Szerb és Horvát Matica által közzétett többkötetesben 11, a Szerb Akadémia szótárában viszont 53 lóval kapcsolatos szólás, közmondás fordul elő. Utólag még átböngésztem Vuk Stefanović Karadžić 1849-ben Bécsben közzétett szerb közmondásgyűjteményét.²

A ló motívuma

Az ember az állatok sorsával, viselkedésével, cselekedeteivel példalózik. Tanulságot von le az állatok valóságából, és a saját szituációira vonatkoztatja, illetve az emberi kontextusokat helyezi el az állatok világában, s ezzel expresszív módon állítja párhuzamba az állati és emberi sorsot. A fogalmi metaforákban

² A közmondások itt nincsenek vezérszavak, címszavak alapján osztályozva, hanem ábécérendben követik egymást, ezért végig kell olvasni a 360 oldalnyi terjedelmű kötetet ahhoz, hogy megtaláljuk a lóval kapcsolatos frazémákat. Ez egyrészt megnehezíti a kutató munkáját, másrészt viszont lehetővé teszi, hogy a formai ekvivalensek mellett megkeresse a szemantikailag ekvivalens kifejezéseket is. A másik hiányossága a szerb forrásnak abban van, hogy nem adja meg minden szólás, közmondás jelentését.

az ember az állattal azonosul, s ezzel általános igazságokat fejez ki az olyan elvont fogalmakról, mint amilyen az élet, a sors, az erkölcs stb.

A metaforáról szólva Kövecses megjegyzi, hogy az állatok fogalomköre rendkívül produktív forrástartomány. Különösen az embereket szoktuk az állatok tulajdonságaival felruházni, az ellenszenves emberi viselkedés gyakran állati viselkedésként jelentkezik, illetve az ellenszenves emberek metaforái leginkább állatok (KÖVECSES 2005; 132). Mivel azonban a ló az ember számára kiemelkedő jelentőséggel bír, s mivel évezredekken keresztül rá volt utalva, ez a megállapítás csak elvétve jut kifejezésre a lóval kapcsolatos frazémákban. Többnyire pozitív értékeket képvisel, vagy pedig általános igazságokat tartalmaz.

Az erkölcs, az erény, a jó- vagy balsors, a szorgalom és érték megtestesítője a ló. A velük való méltó vagy méltatlan bánásmód viszont az emberi tulajdonságokat ecseteli.

A szólásokban, közmondásokban kifejezésre jutnak az orientációs metaforák, ahol a felfelé irányultság, a fenti pozíció, a ló hátán való helyzet, vagy az arra való feljutás igénye a cél, az előnyös helyzetet, a biztonságot s ennek kapcsán a boldogságot is jelképezi, a lefelé való irányultságot kifejező igék viszont a rosszabb helyzetbe való kerülést, a degradációt, balsikert, bizonytalanságot jelentik, tehát valamilyen negatív állapotba kerüléssel vannak kapcsolatban. Ez a tény univerzálisnak mondható, a magyar és szerb szólásokra is érvényes. Ezért van az, hogy az emberre, amikor célját eléri, azt szokás mondani, hogy *felül a (magas) lóra, magas lóra ül*, illetve hogy *nyeregben van*, vagy *magas lóról beszél valakivel* (a szerbben ugyanezt fejezi ki a *biti na konju* mondás). Magasan, a ló hátán ülve a lovas biztonságban, fölényben érzi magát, gyakran elbízta magát, gögössé válik, s általában ahhoz, hogy oda felkerüljön, sok mindent megfogad, de amint lekerül, gyorsan elfelejti ígéretét. Erről tanúskodik az *Amit lovon fogad, gyalog meg nem állja, Fenn van a lován, létrát kell tenni melléje, hogy leszállhasson*.

A ló a frazeológiában a jó, dolgozó ember, a kétkezi, szorgalmas munkás megtestesítője, aki nehéz körülmények között is megkeresi a kenyerét, és nógatás nélkül végzi a rá bízott munkát, de ennél fogva teherbírását próbára téve sokszor többet is elvárnak tőle a megszokottnál: *A jó lónak nem kell az ostor. – Brzu konju ostroga ne služi.; Jó ló után porzik az út. – Za dobrim se konjem prašina diže.*

A lóhoz más jelzők is járulnak, leginkább büszke, bölcs állatként jelenik meg, de olykor kevély, fáradt, vén és vörös, ami negatív előjelnek számít.

A lónak más állatokkal való párhuzamba állításakor nem mindig ez a kedvenc állat került fölénybe, például az ökör sokszor kedvezőbb, előnyösebb pozí-

cióhoz jutott, s ez különösen a szerb nyelvre jellemző. A magyar nép nomád életmódjából adódóan csak később kezdte a földművelésben igavonó állatként használni, a szerbek viszont a kezdetektől fogva inkább belterjes gazdálkodást folytattak, ezért nagyobb hasznát vették az ökörnek, jobban kötődtek hozzá: *Volovi oru, a konji zoblju. Konja valja biti, a vola milovati*. A fenti közmondásoknak jelentése, hogy a szerény, dolgos embereket meg kell becsülni, a más munkájából hasznot húzóaktól pedig tartani kell. Valami hasonlót fejez ki a magyarban *A ló nyalkaság, az ökör gazdaság* mondás, amely már Erdélyi gyűjtésében is megtalálható, a legújabb gyűjteményekből viszont kimaradt. Azért hozzá kell tenni, hogy internetes honlapokon újabban ismét előfordul. Egyébként a magyar közmondásokban is néha lusta a ló: *Abbahagyja a dolgot, mint a lusta ló a húzást*.

A szamárhoz viszonyítva a ló a kívánatosabb, a bölcsebb, dolgosabb, de néha annak híján meg kell elégednünk a szamárral is: *Ha nincs ló, a szamár is jó*, bár a szerbben az egyik szólás kimondja, hogy 'szamárból soha nem lesz ló' – *Od magarca ne stvori konja* –, azaz a rosszabbikból jobb, s hogy 'a jobbat a rosszabbal nem kell összehasonlítani' – *Konja s magarcem ne valja porediti*.

Említettük már a bevezetőben, hogy a fehér ló a totemállat módjára, imádott táltos szerepében jelentkezett a magyar néphiedelemben, ezért szólásainkban sokszor a szerencsét is szimbolizálja: *A fehér ló megrúgta*³; *Feléje fordítja a fehér ló a farkát*⁴; *fehér lovon érkező herceg – princ na belom konju*. A szerbben, amint látjuk, csak az utóbbi van jelen, az is feltehetőleg külső hatásra. Ugyanakkor mint maga a szerencse, a ló is lehet kiszámíthatatlan, megbízhatatlan, hamis, ezért óvatosan, fenntartással kell viszonyulni hozzá: *Fehér lónak, világos felhőnek nem kell hinni*.

Az idő kíméletlen múlására, de a korosztálybeli eltérések ecsetelésére, a generációs különbségekkel kapcsolatos meglátásokra is igen alkalmas az öreg/vén/agg ló és a csikó párhuzamba állítása: *Nincs öreg ló, csak rossz gazda*⁵; *Öreg ló bőrével fizet*⁶; *Vén ló is megröhögi az abrakot*⁷ – *Ako je bog uzeo konju noge nije njisak*; *Vén ló nagyobb botlik, mint a csikó*⁸; *Vén lóra könnyebb*

³ 'Szerencsétlenség áldozata lett.'

⁴ 'Szerencsés ember, kedvez neki a szerencse.'

⁵ 'Az öreg lónak is hasznát lehet venni, ha jól viszonyulnak hozzá.'

⁶ 'Az öreg lónak már csak akkor veszik hasznát, ha elpusztul, és a bőrét eladják.'

⁷ 'Az idős ember is tudja élvezni az élet örömeit.'

⁸ 'A felnőttek ballépéseinek súlyosabb következményei szoktak lenni, mint ha gyermekek hibáznak.'

terhet rakj!⁹; *Nehéz az agg lóból poroszkát csinálni*¹⁰ – *Mator/star konj se ne uči igrati*. Ugyanakkor azt is mondani szokás, hogy *A jó ló örökké csikó, Gyakorta agg lovon verik agyon a farkast*.¹¹

Manapság is hallani még, hogy a korához nem illően öltözködő idősebb hölgyre azt mondják: *Vén lóra nem illik a vörös hám*. De a nem megfelelő öltözetért mást is megszólhatnak: *Illik neki, mint koszos lóra a bársonnyereg*. vagy *Nem illik a koszos lóra bársonnyereg*. Illetve: *Meg van rakva, mint a nyerges ló*. A szerbben viszont a túl kihívó, díszes ruházatot szokták kifogásolni: *Srebrno sedlo ne čini dobra konja. Uzda pozlačena ne čini vrednijega konja*, aminek a magyarban a *Nem a ruha teszi az embert* felelne meg.

A frazémák szerkezeti, illetve szemantikai osztályozása

Kontrasztív frazeológiai vizsgálatunk azt mutatja, hogy a begyűjtött korpuszt szerkezetük szerint négy nagy csoportba tudjuk besorolni.

1. Az elsőbe azok a frazémák tartoznak, amelyekre mindkét nyelvben van azonos vagy hasonló (esetleg csak egy-egy elemben eltérő) lexikális szerkezettel rendelkező ekvivalens. Ez azt jelenti, hogy a vizsgálat tárgyát képező nyelvekben azonos helyzetben és jelentésben használatos frazeológiai egységek tartalmazzák a *ló/konj* főnevet. Ezek közül külön ki kell emelnünk négy olyan mondást, amely latin eredetre vezethető vissza:

Magyarul	Jelentése	Latinul	Szerbül
<i>A jó/futós lónak nem kell ostor.</i>	A jó munkás/dolgos ember elvégzi a maga dolgát/a feladatát nógatás, kényszer nélkül is.	Equo currenti non opus est calcaribus. ¹²	<i>Brzu konju ostroga ne služi.</i>
<i>A lónak négy lába van, mégis (meg)botlik.</i>	Mindenkivel megeshet, hogy hibát követ el, téved.	Errat interdum quadrupes.	<i>I konj od sto dukata posrne./ I dobar konj posrne.</i>

⁹ 'Öreg emberre kevésbé fárasztó munkát kell bízni.'

¹⁰ 'Idősebb korban már nehéz valakit nevelni, megváltoztatni.'

¹¹ 'Az idős ember olykor jobban ellátja a dolgát, mint a fiatal.'

¹² 'Futó lónak nincs szüksége sarkantyúra.'

<i>Ajándék lónak ne nézd a fogát!</i>	Az ajándékba kapott dolgot nem illik bírálni.	Cum (si) dabitur sonipes gratis, non respice (inspice) dentes.	<i>Darovnome konju zubi se ne gledaju.</i>
<i>Akinek lova nincs, járjon gyalog!</i>	Alkalmazkodjunk anyagi lehetőségeinkhez.	Si rota defuerit, tu pede carpe iter. ¹³	<i>Ide na noge ko konja nema.</i>

Amint látjuk, ez a négy frazéma a szerbben is (helyenként kisebb módosításokkal) megtalálható. Van azonban egy bibliai eredetű közmondásunk, amely mind az öt gyűjtésben előfordul, a szerbben viszont nem akadtam a nyomára. Ez a *Nyomtató lónak nem kötik be a száját* közmondás (Ószövetség, 5Móz 25,4: *Ne kösd be az ökörnek a száját, mikor nyomtat*; Újszövetség, 1Kor 9,9; 1Tim 5,18 – LITOVKINA 2010; 401). Jelentése Bárdosinál: 'a) aki valamely rábízott anyaggal – különösen élelmiszerral – dolgozik, az rendszerint fogyaszt, használ is belőle; b) aki jól dolgozik, az többet megengedhet magának, őszintébben beszélhet' (BÁRDOSI 2012; 427); Forgács így értelmezi: 'a jól dolgozó alkalmazottaknak vagy a vezetőknek sok mindent szabad tenniük egy cégnél, amit másnak nem (néha illegális dolgokat is)' (FORGÁCS 2003; 461); Litovkina pedig: 'ki mivel dolgozik, élvezi annak a munkakörnek az előnyeit, használja a rá bízott anyagot' (LITOVKINA 2010; 401).

A mindkét nyelvben előforduló többi frazémát két alcsoportba oszthatjuk.

1.1. Az elsőbe azok tartoznak, amelyekben a lexikális elemek és a szerkezet megegyezik:

<i>A fehér lovon érkező herceg.</i>	<i>Princ na belom konju.</i>
<i>Annyit ér valami, mint döglött lovon a patkó.</i>	<i>Od mrtva konja potkove.</i>
<i>Annyit/úgy dolgozik, mint a/egy ló.</i>	<i>Raditi kao konj. / Crnčiti kao konj.</i>
<i>Leszáll a (magas) lóról.</i>	<i>Sići s konja. / Sjahati s konja.</i>
<i>Minden cigány a maga lovát dicséri.</i>	<i>Svaki Ciganin svog konja hvali.</i>
<i>Zabban (vannak) a lovak!</i>	<i>Odoše konji u zob.</i>
<i>A ló kötőfékkel jár.</i>	<i>Ular s konjem ide.</i>
<i>Döglött lovat kár patkolni.</i>	<i>Potkivati lipsala konja.</i>
<i>Telivér lovat ha arany patkóval patkolnak, a szamar is kényeskedve emeli lábát.</i>	<i>Videla žaba da se konji kuju, pa i ona digla nogu.</i>
<i>A jó lovat istállóban is megkeresik.</i>	<i>Dobar se konj i u štali nađe.</i>

¹³'Ha nincs szekér, gyalog folytatd az utat.'

Az ilyen szerkezetekben esetleg nagyon kis eltéréseket tapasztalhatunk, mint például amikor elmarad a cselekvés (az első két példánál), esetleg az igemód vagy az igeszemlélet tér el, aktív szerkezet helyett a szerbben kedvelt passzív jelenik meg, ez azonban mind a nyelvek közötti strukturális különbségekből, illetve a nyelvekre jellemző sajátos fogalmazási módból adódik. Néha egy-két lexikális elem is eltér, de a szerkezet és a jelentés azonos. Majdnem azonos a szerkezete, de más a jelentése az alábbi frazémáknak: *S tuda konja nasred polja/puta/reke.* – *Lopott lóru! tenger közepén is leszállítanak.* A szerb mondás jelentése 'aki másban, vagy máséban bíz, rosszul jár', a magyaré pedig, hogy 'ha valaki valamit eltulajdonít, bárhol rajtakaphatják és elvehetik tőle azt', illetve 'nem sokra megyünk az olyan holmival, amihez tisztességtelen úton jutottunk'.

1.2. A másik alcsoportot képezik azok a példák, amikor a ló jelen van mindkét nyelvben, de valamely másik elemük tér el (leginkább a cselekvés jellege vagy valamely összetevő jellemzése másmilyen):

<i>Azt a lovat ütik, amelyik (a leg)jobban húz.</i>	<i>Preži konja koji vuče.¹⁴</i>
<i>Átesik a ló másik/túlsó oldalára.</i>	<i>Presedlati konja.</i>
<i>Magas lóról beszél valakivel.</i>	<i>(Od)besediti/(od)govoriti (kao) s konja.</i>
<i>Fordítva ül a lovon.</i>	<i>Upregnuti konja u šarage.</i>
<i>A ló nyalkaság, az ökör gazdaság.</i>	<i>Volovi oru, a konji zoblju.</i>
<i>A ló se megy hám nélkül.</i>	<i>I konju trebaju uzde.</i>

Az utóbbinál például az antonim megfogalmazás jut kifejezésre, a magyar negatív előjelű állításnak a szerbben pozitív megfogalmazás felel meg: 'a lónak is kell a hám'.

Érdekes megjegyezni, hogy mi az, amit a két nép olyannyira értékesnek tart, hogy nem ad kölcsön másnak, vagy mit tekint olyan hamisnak, kiismerhetetlennek, hogy nem kell benne hinni.

<i>Lónak, lúdnak, leánynak nem kell hinni.</i>	<i>Konju, ženi i pušci ne treba verovati.¹⁵</i>
<i>Lovat, borotvát, asszonyt sohase bízz másra/ne adj kölcsön.</i>	<i>Ženu i kosu nikome ne daj.¹⁶</i>

¹⁴'Azt a lovat kell befogni, amelyik húz.'

¹⁵'Lónak, nőnek és puskának nem kell hinni.'

¹⁶'Asszonyt és kaszát ne adj másnak.'

2. A második csoportot azok a frazémák alkotják, amelyekben az azonos jelentést részben más lexikai elemek fejezik ki.

2.1. Az első alcsoportban a szerkezet jórészt megegyezik, de a ló helyett vagy más állat, vagy pedig valamilyen lovas felszerelés, kellék szerepel.

<i>Azt a lovat ütik, amelyik (a leg)jobban húz.</i>	<i>Tovari se na magarca.¹⁷</i>
<i>(Úgy) elver valakit, mint a lovat.</i>	<i>Tući kao vola u kupusu.¹⁸</i>
<i>Lóvá tesz valakit.</i>	<i>Namagarčiti koga.¹⁹</i>
<i>Mindent egy lóra tesz fel valaki.</i>	<i>Staviti sve na jednu kartu.</i>

Vannak a szerb nyelvben is olyan szerkezetek, amelyekben a lóval példálóz-
nak, a magyarban viszont más állat, illetve valamilyen lófelszerelés szerepel:

<i>Gospodareve oči konja goje.</i>	<i>Gazda szeme hizlalja a jószágot/disznót.</i>
<i>Od muve činiti/praviti konja.</i>	<i>Bolhából elefántot csinál.</i>
<i>Biti na konju.</i>	<i>Nyeregben van, biztosan ül a nyeregben.</i>
<i>Osjećati se kao na konju.</i>	<i>Nyeregben érzi magát.</i>

2.2. A másik alcsoportot azok a példák képezik, amelyekben az azonos jelen-
tést hasonló szerkezet fejezi ki, de a lexikális elemek majdnem teljesen eltérnek.

<i>A lovak közé csap.</i>	<i>Mamuze u stomak.²⁰</i>
<i>A vén ló is megröhögi az abrakot.</i>	<i>Ako je bog uzeo konju noge nije njisak.²¹</i>
<i>Egy fenékkal/farral/seggel két lovat ül meg/két nyeregben ül.</i>	<i>Sedeti na dve stolice.²²</i>
<i>Annyit eszik (zabál) mint egy ló.</i>	<i>Jede kao mečava.²³</i>

3. A harmadik csoportot azok a frazémák alkotják, amelyek semmilyen
közös lexikai elemet nem tartalmaznak, semmilyen közös vonást nem mutat-

¹⁷'A számárra helyezik a terhet.'

¹⁸'Elver, mint ökröt a káposztában.'

¹⁹'Szamárrá tesz.'

²⁰'Sarkantyút a hasba.'

²¹'Ha már az Isten elvette valakinek a lábát, a nyerítését meghagyta.'

²²'Két széken ül.'

²³'Úgy eszik, mint a hófűvás.'

nak, csak a jelentés fűzi őket össze, illetve adott szituációkban ezeket használjuk helyettük a szerbben:

<i>Döglött lónak nem kell kötőfék. / Döglött lóra nem kell patkó.</i>	<i>Kasno Marko na Kosovo stiže.²⁴</i>
<i>Kevély ló nagyot botlik.</i>	<i>Ko visoko leti, nisko pada.²⁵</i>
<i>Kilőtték a lovat valaki alól. / Lovon száradt.</i>	<i>Kao da je bure jahao/la.²⁶</i>
<i>Közös lónak túros a háta.</i>	<i>Puno babica kilavo dete.²⁷</i>
<i>Lovat ad valaki alá.</i>	<i>Osokoliti.²⁸ / Dunuti vetar u leđa.²⁹</i>
<i>Röhög, mint ló az abraknak.</i>	<i>Smejati se kao lud na brašno.³⁰</i>

Illetve a szerb helyett a magyarban:

<i>Cekaj konju, dok trava naraste.³¹</i>	<i>Lesz még a kutyára dér.</i>
<i>I mi konja za trku imamo.³²</i>	<i>Az én kardom se bodzafa.</i>

4. S végül, a negyedik csoportba tartoznak a lóval kapcsolatos szólások, közmondások, amelyek a másik nyelvben nem feleltethetők meg frazémákkal. Van néhány magyar vonatkozású szólás, közmondás, amire természetesen nem találtunk megfelelőt a szerbben, s ez a hiány nem is szorul magyarázatra. Ilyenek:

²⁴ 'Későn érkezik Marko királyfi a Rigómezőre.'

²⁵ 'Ki magasan száll, alacsonyra esik.'

²⁶ 'Mintha hordón lovagolt volna.'

²⁷ A magyarban is létezik a *Sok baba közt elvész a gyerek* közmondás. Azért feleltettem meg ezzel a szerb mondással, mert Litovkina ezt a magyar ekvivalenst tünteti fel a magyar változat szinonimájaként.

²⁸ Ebben a szólásban a szerbben a sólyom szerepel: 'sólyommá tesz', jelentése felbátorít.

²⁹ 'Szelet fűj a hátába.'

³⁰ 'Nevet, mint a bolond a lisztre.'

³¹ 'Várjál ló, amíg a fű kinő.'

³² 'Nekünk is van versenylovunk.'

Magyar szólás	Jelentése
<i>Lóra termett a magyar.</i>	a magyar ember ügyesen megüli a lovat
<i>Kivisznek a Szent Mihály lován valakit. /Elvisz a Szent Mihály lóva vkit. /Szent Mihály lovára ül.</i>	meghal, kiviszik a temetőbe, és eltemetik
<i>Úgy él, mint Toldi (Miklós) lóva (a szeméten/szemétdombon).</i>	nagy nyomorúságban él

Említsünk még két kimondottan magyar eredetű szállóigyszerű mondást. Az egyik a kudarc, csalódás kifejezésére használatos *Anyám, én nem ilyen lovat akartam!* Jelentése: 'nem ez volt az elképzelésem, nem így gondoltam a dolgot', többnyire balul sikerült vállalkozásnál, felsüléssel végződő kísérletnél mondjuk. A szállóigévé vált kifejezés Lovászy Károly szonójából, *A négy fekeke ló* refrénjéből származik. A másik pedig a *Nagy a feje, búsuljon a ló!* *Búsuljon a ló (elég nagy a feje)* búfelejtő, önvigasztaló kifejezés, amelynek jelentése 'nem érdemes búslakodni, szomorkodni rajta'. Forrása Pálóczi Horváth Ádám *De mit töröm a fejemet?* című verse. Annak a rímelő helyzetmondatnak a megfelelőjére sem akadtam a szerbben, amelyet babonás emberek mondanak, ha tarka lovat látnak: *Tarka lovat látok, sok szerencsét várok/szerencsét találok.*

De vannak más, nem nyelv- és kultúraspecifikus példák is, amelyekre nem találtunk megfelelő ekvivalenst. Ezeket a kétnyelvű kommunikációs szituáció során vagy egyszerűen elhagyjuk, vagy pedig parafrázáljuk, megmagyarázzuk jelentésüket. Ilyenek a magyarban például:

Magyar szólás	Jelentése
<i>állatorvosi ló</i>	valaminek minden baját, nehézségét felmutató dolog
<i>(az) apostolok lován</i>	gyalog
<i>Izzad, mint a/egy ló.</i>	nagyon, erősen verejtékezik
<i>Lefagyott a lónak a szarva.</i>	nagyon hideg van
<i>Ló nézett be/ki valakinek a (gyerek) szobája ablakán.</i>	neveletlen, faragatlan személy
<i>sötét ló valaki vagy valami</i>	ismeretlen, kiszámíthatatlan viselkedésű személy vagy ilyen hatású dolog
<i>Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó.</i>	szójáték vörös hajú emberek kicsúfolására

Hasonló példákat a szerbben is találunk, ezúttal a magyar megfelelő marad el: *I ja opet svoga vranca jašem*. Eredete Miroslav Ilić *Voleo sam devojku iz grada* szerb dal refrénje, jelentése pedig, 'visszatértem egykori, régi életemhez'. De arra a szólásra sem találtunk magyar frazémát, amely valaminek (rendszerint a karácsonynak) a hóval való eljövételére vonatkozik, vagy pedig amikor a reggel hótakaróval virrad: *Doći/osvanuti na belom konju*.³³ A fiúgyermeknek a hadviselési korhoz való felnövése a szerbeknél szintén nagyon fontos mozzanat, s ezt tükrözi az alábbi szólás is: *Doći/dorasti/narasti do konja i do sablje*.³⁴ Íme még néhány hasonló példa:

Szerb szólás	Jelentése
<i>Od plašljivog ždrebeta mnogo puta dobar konj izade.</i>	a félős gyerekből sokszor jó ember válik
<i>Konja s magarcem ne valja porediti.</i>	a jobbat nem kell a rosszabbal hasonlítani
<i>Igrati/razigrati konja.</i>	lovaglás közben futásnak eresztetni a lovat
<i>Poklopiti konja.</i>	gyorsan, ügyesen megüli a lovat
<i>Svezati konju rep.</i>	elveszíti erejét, hatalmát, nehéz helyzetbe kerül
<i>Crkao konj.</i>	reménytelen dolog, vesztett ügy
<i>Veži konja gde ti gospodar zapovedi/ gde ti gazda kaže.</i>	fogadj szót, tégy úgy, ahogy mondják
<i>Ko za drugim jaše, ne vlada konja kako hoće.</i>	aki másban bízik, nem uralja a helyzetet
<i>Konj ne liči onome koji ga umije jahati, nego onome koji ga ima.</i>	a ló a tulajdonosára hasonlít, nem pedig arra, aki éppen megülte
<i>Na čijim se kolima voziš, onoga i konje hvali.</i>	kinek kocsiján ülsz, annak lovát dicséred

A hasonló frazeológia a közös eredetre utal (említettük a latin eredetű közmondásokat, amelyek mindkét nyelvben előfordulnak), vagy pedig a népek hasonló, közös tapasztalatain alapszik. „Az ugyanolyan társadalmi, gazdasági, művelődéstörténeti viszonyokban élő nép hasonló szemléletéből, szokásaiból, hiedelmeiből alakulhattak ki párhuzamosan, akár kihatva egymásra, akár nem”

³³Szó szerinti fordítása: 'fehér lovon jön', 'fehér lovon virrad meg'.

³⁴Vagyis: 'felnőtt a lóhoz és a kardhoz'.

(ANDRIĆ 2005; 25). Vannak azonban azonos helyzetben használatos szólások, amelyek más szerkezetűek, tehát másfajta képiség váltotta ki őket. Ilyen a magyar *lóvá tesz*, illetve a szerbben a *namagarčiti nekoga*. Mindkettő ugyanabban a szituációban használatos, jelentésük egyrészt 'rászed, becsap valakit', illetve 'tréfát űz valakivel, ugrat valakit'. A magyarban a kifejezés a boszorkányhittel van kapcsolatban, „régén sokan hittek abban, hogy a boszorkányok nemcsak seprűn vagy piszkafán tudnak lovagolni, hanem kiszemelt áldozatukat lóvá változtatva is képesek orgiáik helyszínére repülni. Úgy vélték, hogy akit lóvá tettek, azt meg is kínozták. Később a 'megkínoz' jelentést felváltotta a 'packázik vele' értelem, ebből alakult aztán a kifejezésnek a mai 'kijátszik, elbolondít valakit' jelentése” (FORGÁCS 2003). A szerbben a *szamár* (egyébként a magyarban is) ostoba állatnak számít, akit könnyen be lehet csapni, bolonddá lehet tenni, innen ered a szólás is: 'szamárrá tesz'. Említsünk meg még egy magyar frazémát, amely úgy hangzik, hogy *kilóg a lóláb valaki alól vagy valakiből*. Jelentése, miszerint „minden leplezés ellenére is megmutatkozik valamilyen cselekedet vagy magatartás mögött az illető személy(ek) nem tiszta vagy éppen nem tisztességes szándéka” abból az ősi néphitből ered, hogy „az ördög, ha emberi alakot vesz is fel, könnyen felismerhető lábáról, azaz patájáról” (FORGÁCS 2003). Az emberi alakba bújó ördög motívuma számos nép mesevilágában megtalálható, egyfajta vándormotívumként jelentkezik, ezért meglepő, hogy a szerb frazeológiában nem akadunk a nyomára.

Források

- BÁRDOSI Vilmos (2012): A magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalomköri szómutatóval. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- ERDÉLYI János (1862): Válogatott magyar közmondások. Heckenast Gusztáv, Pest <<http://mek.oszk.hu/07700/07767/07767.htm>> (2014. 8. 15.)
- FORGÁCS Tamás (2003): Magyar szólások és közmondások szótára. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- T. LITOVKINA Anna (2010): Magyar közmondások nagyszótára. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- Lovas szólások és közmondások. <<http://szolasokeskozmondasok.hupont.hu/18/lovas-kozmondasok#ixzz3G98OjvAg>> (2014. 10. 5.)
- Lovas szólások és közmondások. <<http://paci-lo.hupont.hu/20/lovas-szolasokkozmondasok#ixzz3G98cOp8G>> (2014. 10. 5.)
- MATEŠIĆ, Josip (1982): Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Školska knjiga, Zagreb
- O. NAGY Gábor (1966): Magyar szólások és közmondások. Gondolat, Bp.

- OTAŠEVIĆ, Đorđe (2012): Frazeološki rečnik srpskoga jezika. Prometej, Novi Sad
 Rečnik srpskoga jezika (2007): Matica srpska, Novi Sad
 Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika (1967) – knjiga 2. Matica srpska – Matica hrvatska, Novi Sad – Zagreb
 Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (1978) – knjiga X. Institut za srpskohrvatski jezik, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd
 STEFANOVIĆ KARADŽIĆ, Vuk (1849): Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi. Beč

Irodalom

- ANDRIĆ Edit (2005): Szólások és kétnyelvűség. Tanulmányok, 38. füzet, BTK Magyar Tanszéke, Újvidék, 25–36.
 KÖVECSSES Zoltán (2005): A metafora. Typotex, Bp.
 PAPP György (1989): A proverbiumok tipológiai, kontrasztív nyelvészeti vizsgálata. Hungarológiai Közlemények, 78–79. Hungarológiai Tanszék, Újvidék, 99–115.
 PAPP György (1995): A frazeológia szerb–magyar viszonylatú fordításai gondjai. Ötödik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Veszprém, 59–61.
 MELLÉKLET: A lóval kapcsolatos magyar frazémák és szerb megfelelőik³⁵

Magyar	Szerb
<i>Abbahagyja a dolgot, mint a lusta ló a húzást.</i>	<i>Rđavoj kobili samar brzo dosadi.</i>
<i>Abrakvivő lónak nem török fel a háta.</i>	<i>Umeti snaći se u životu.</i>
<i>A fáradt ló is farka előtt jár.</i>	<i>I od umornog konja neke vajde.</i>
<i>A fehér ló megrúgta.</i>	<i>Zapevala mu ševa.</i>
<i>A fehér ló seggébe csúszkálni.</i>	<i>U dupe na vašar.</i>
<i>A fehér lovon érkező herceg.</i>	<i>Princ na belom konju.</i>
<i>Ajándék lónak ne nézd a fogát.</i>	<i>Darovnome konju zubi se ne gledaju.</i>
<i>A jó/futós lónak nem kell ostor.</i>	<i>Brzu konju ostroga ne služi.</i>
<i>A jó ló örökké csikó.</i>	<i>Kus pjevac pile do vijeka.</i>
<i>A jó ló télben is kapál magának.</i>	<i>Potkovao bi đavola na ledu.</i>
<i>A jó lónak nincsen rossz út.</i>	<i>Dobrom konju nema lošeg puta.</i>

³⁵A dőlt betűs szerb ekvivalensek a szerb nyelvben létező, a szakirodalomban megtalálható frazémákat jelölik, a normál betűsek pedig csupán a magyar szólások magyarázatai.

<i>A jó lovat istállóban is megkeresik.</i>	<i>Dobar se konj i u štali nađe. Za dobrim se konjem bat čuje.</i>
<i>Akár a lóval imádkozz. Akár a lovaknak beszéljek.</i>	<i>Terati mak na konac. Biti tvrdoglav.</i>
<i>Akinek lóva nincs, járjon gyalog./ Ha lovad nincsen, talpad kész legyen.</i>	<i>Ide na noge ko konja nema.</i>
<i>Akkor abrakolja lovát, mikor harcba indul.</i>	<i>Ne nagoji onda konja kad valja na vojsku ići.</i>
<i>Allatorvosi ló</i>	<i>Primer na kojem se nešto objašnjava.</i>
<i>Allva alszik, mint a ló.</i>	<i>Drema kao kobila pred suvačom.</i>
<i>A ló farkát is lehet felfelé szoktatni.</i>	<i>Na sve se čovek može navići.</i>
<i>A ló is szépre nyerít.</i>	<i>I konj njišti na lepotu.</i>
<i>A ló kötőfékkal jár. Ki lovat veszen, a féket is vele veszi.</i>	<i>Ular s konjem ide.</i>
<i>A lónak fia csak ló lesz.</i>	<i>Ne pada iver daleko od klade. Nigda nije sova izlegla sokola.</i>
<i>A ló nyalkaság, az ökör gazdaság.</i>	<i>Volovi oru, a konji zoblju. Konja valja biti a vola milovati.</i>
<i>A lónak négy lába van, mégis (meg)botlik.</i>	<i>I konj od sto dukata posrne. / I dobar konj posrne.</i>
<i>A ló se megy hám nélkül.</i>	<i>I konju trebaju uzde.</i>
<i>A lovak közé csap.</i>	<i>Mamuze u stomak!</i>
<i>A lovak közé dobja/ hajítja a gyeplőt.</i>	<i>Dići ruke od nečega.</i>
<i>A lusta ló megindítja ugyan a kocsit, de ismét abbahagyja.</i>	<i>Rđavoj kobili samar brzo dosadi.</i>
<i>Amit lovon fogad, gyalog meg nem állja / Amit gyalog fogad, lovon meg nem állja.</i>	<i>Dokle prosi, zlatna usta nosi, a kad vraća, pleća obraća.</i>
<i>A nyakas lónak nyakába hányják a kötelet.</i>	<i>Dići ruke od nekog. Pustiti niz vodu.</i>
<i>Anyám, én nem ilyen lovat akartam!</i>	<i>Nisam to imao u planu.</i>
<i>Annyit/ügy dolgozik, mint a/egy ló.</i>	<i>Raditi kao konj. / Crnciti kao konj.</i>
<i>Annyit ér valami, mint döglött lovon a patkó.</i>	<i>Od mrtva konja potkove.</i>
<i>Annyit eszik (zabál), mint egy ló</i>	<i>Jede kao mečava.</i>

<i>(Az) apostolok lován.</i>	pešice
<i>Azt a lovat ütök, amelyik (a leg)jobban húz.</i>	<i>Preži konja koji vuče. / Tovari se na magarca koji vuče.</i>
<i>Átesik a ló másik/túlsó oldalára.</i>	<i>Presedlati konja. Íci iz krajnosti u krajnost.</i>
<i>A vén ló is megröhögi az abrakot.</i>	<i>Ako je bog uzeo konju noge nije njsak.</i>
<i>Beleesik (bele van esve) valakibe, mint ló a gödörbe.</i>	<i>Zatelebati se.</i>
<i>Boldogul mint aki egy lovon szánt.</i>	<i>Na jednom se volu ne može orati.</i>
<i>Bújj a lóba!</i>	<i>Idi dovraga!</i>
<i>Biztat valakit, mint a cigány a lovát.</i>	<i>Obećava mazno na prazno. Vara ga kao dete šarenim jajetom. Zlatna brda obećavati. Iz jalove bi krave tele izmamio.</i>
<i>Cserélgeti, mint cigány a lovát.</i>	<i>Menjati kao Cigani konje.</i>
<i>Dolgozik, mint egy ló.</i>	<i>Raditi kao konj. / Crnčiti kao konj.</i>
<i>Döglött lónak nem kell kötőfék/Döglött lóra nem kell patkó.</i>	<i>Kasno Marko na Kosovo stiže. / Posle boja kopljem u trnje.</i>
<i>Döglött lovat kár patkolni.</i>	<i>Potkivati lipsala konja.</i>
<i>Egy fenékkal/seggel nem lehet két lovat megülni.</i>	<i>Ne može se sedeti na dve stolice.</i>
<i>Egyik befogja, másik ki a lovat.</i>	<i>Jedan u klin, drugi u ploču.</i>
<i>Egy lovat a sípért.</i>	<i>Izjela konja trava.</i>
<i>Éhes lónak zabon az esze.</i>	<i>Gladan pas o komadu sanja. / Šta ko misli o onom i sanja.</i>
<i>Elkap/elragad a ló valakit/elszalad a ló valakivel.</i>	<i>Da ga zemlja ne vuče k sebi, poleteo bi.</i>
<i>Elkapta a szürke ló farkát.</i>	<i>Uhvatiti Boga za bradu.</i>
<i>Esik, mint a ló dereka.</i>	<i>Pada kao iz kabla.</i>
<i>Ez még egy lónak is sok volna!</i>	<i>To je i za konja previše.</i>
<i>Fáradt lónak még a farka is nehéz.</i>	<i>Umornoj lisici i rep dosađuje.</i>
<i>Fehér lónak, világos felhőnek nem kell hinni.</i>	<i>Konju i pušci ne valja verovati. Zimnoj vedrini i letnjoj oblačini nije verovati.</i>

<i>Fehér lovon elad valamit.</i>	Pročerdati imanje.
<i>Feléje fordítja a fehér ló a farkát.</i>	Uzjahao na veljega ata. / Osmehnula se sreća nekom.
<i>Felül a (magas) lóra, magas lóra ül.</i>	Popeti se na konja.
<i>Fenn van a lován, létrát kell tenni melléje, hogy leszállhasson.</i>	Dići nos/parati nose m oblake.
<i>Fordítva ül a lovon.</i>	Upregnuti konja u šarage.
<i>Fortélyos lónak jó kantár kell.</i>	Dovitljivom konju trebaju dobre dizgine.
<i>Fut a lova.</i>	Dobro mu ide. Imati uspeha u životu.
<i>Gyakorta agg lovon verik agyon a farkast.</i>	Nema lova bez staroga garova.
<i>Ha csak egy lovad van, ne tarts neki szolgát.</i>	Ako imaš samo jednog konja, nemoj zbog njega držati slugu. Što možeš sam uradi sam.
<i>Ha kétfelé húz a ló, árokba fordul a szekér.</i>	Ako slepac slepca vodi, obojica će u jamu pasti.
<i>Ha ló nincs / ha nincs ló a szamár is jó.</i>	Ko nema sokola, i kukavici se veseli.
<i>Ha rugdos a ló, végy el abrakából.</i>	Ako te konj šutira, prepolovi mu sledovanje.
<i>Hazafelé a ló is jobban megy/húz.</i>	Svagde je dobro, al kod kuće najbolje. Svaka ptica svome jatu leti.
<i>Holnapra is kell a ló.</i>	Ko kupuje što ne treba, prodavače i ono što mu treba. / Čuvati pare za crne dane.
<i>Igyekszik, mint a rossz ló.</i>	Uzaludno/bezuspješno se truditi.
<i>Illik neki, mint koszos lóra a bársonynerég.</i>	Štoji mu ko piletu gaće.
<i>Izzad mint a/egy ló.</i>	Preterano se znojati.
<i>Jók a lovai, de a kocsisa rossz.</i>	Ne peče pitu ko ima, nego ko umije.
<i>Jó ló is megrestül, ha nem abrakolják.</i>	Kakva jeđa, takva međa.
<i>Jó ló kétszer húz.</i>	Tovari se na magarca koji vuče.
<i>Jó/rossz lóra tesz.</i>	Kladiti se na dobrog konja.
<i>Jó ló után porzik az út.</i>	Za dobrim se konjem prašina diže.
<i>Két lovat ül meg egy fenékkal /farral/seggel.</i>	Sedeti na dve stolice.

<i>Két / több lóra tesz.</i>	<i>Kladiti se na dva konja.</i>
<i>Ketten hajtának egy lovat.</i>	<i>Imati isti cilj.</i>
<i>Kevély ló nagyot botlik .</i>	<i>Ko visoko leti, nisko pada.</i>
<i>Ki a serény lovat sarkantyúzza, cigánykézre szánja.</i>	<i>Dobar konj ili će oronuti, ili oćoraviti.</i>
<i>Ki gyalog jár, lova mindig készen.</i>	<i>Skroman ćovek uvek ima.</i>
<i>Kilóg a lóláb.</i>	<i>Izići na videlo.</i>
<i>Ki lopott lovon ül, zabolából itat.</i>	<i>Ko se na tuđim kolima vozi, neće daleko otići.</i>
<i>Kilőtték a lovat valaki alól. / Lovon száradt.</i>	<i>Kao da je bure jahao/la.</i>
<i>Ki meghiszi lovát, kantár marad nála.</i>	<i>Ko lasno vjeruje, lasno se i prevari.</i>
<i>Kivan a lóból.</i>	<i>Udesiti se za vrbicu.</i>
<i>Kivisznek a Szent Mihály lován valakit.</i>	<i>Tako me naprijed nogama ne nosili!</i>
<i>Komisz ló után szalad a csikó.</i>	<i>Za podlim konjem ždrebe trēi.</i>
<i>Konyít rá, mint a rossz ló az országútra.</i>	<i>Ne mili mu se rad.</i>
<i>Könnyű ló után szekeret tolni.</i>	<i>Lako je s tuđim dobrom dobar biti. S opancima od kože kradene krave milostinju ćiniti.</i>
<i>Közös lónak túros a háta.</i>	<i>Puno babica kilavo dete.</i>
<i>Lefagyott a lónak a szarva.</i>	<i>Previše je hladno. Stegla zima.</i>
<i>Leszáll (a magas) lóról.</i>	<i>Sići s konja, sjahati s konja.</i>
<i>Leszállít a lóról valakit.</i>	<i>Spustiti koga s konja.</i>
<i>Ló döglük, hám ürül.</i>	<i>Do tada će mnogo vode proteći Dunavom.</i>
<i>Ló döglük, hám ürül, ember hal, ház ürül.</i>	<i>Dok nekome ne smrkne, drugome ne svane. Gde je mnogo radosti tu ima i žalosti.</i>
<i>Lónak, lúdnak, leánynak nem kell hinni.</i>	<i>Konju, ženi i pušci ne treba verovati.</i>
<i>Ló nézett be/ki valakinek a (gyerek) szobája ablakán.</i>	<i>Biti jako bezobrazan.</i>
<i>Lopott lóruul tenger közepén is leszállítanak.</i>	<i>S tuđa konja nasred polja/puta/reke.</i>

<i>Lóra termett a magyar.</i>	<i>Mađari su dobri konjanici.</i>
<i>Lóru!l számárra (ül).</i>	<i>Pasti/spasti/siči sa konja na magarca.</i>
<i>Ló se eszi meg az abrakos tarisznyát.</i>	<i>Ni konj ne pojede zobnicu. (misli se na kupus kod sarme)</i>
<i>Lovak elé fogja a kocsit.</i>	<i>Upregnuti konja u šarage.</i>
<i>Lovat ad valaki alá.</i>	<i>Osokoliti. / Dunuti vetar u leđa.</i>
<i>Lovat, borotvát, asszonyt sohase bizz másra/ne adj kölcsön!</i>	<i>Ženu i kosu nikome ne daj.</i>
<i>Lovat is ad isten a jobbiknak.</i>	<i>Poradiši Bog će dati. / Ko se čuva, i Bog ga čuva.</i>
<i>Lovát keresi, pedig rajta ül.</i>	<i>Pop kobilu jaše, a kobilu traži. / Kolike oči, kuma ne vidi! / Slijep kod očiju.</i>
<i>Lóvá tesz valakit.</i>	<i>Namagarčiti koga.</i>
<i>Lóra ültet valakit.</i>	<i>Namagarčiti koga.</i>
<i>Lovon jött, gyalog jár.</i>	<i>Pasti na niske grane.</i>
<i>Lusta lónak korbács az abrakja.</i>	<i>Lenjom konju je bič sledovanje.</i>
<i>Magas lóról beszél valakivel.</i>	<i>(Od)besediti/(od)govoriti (kao) s konja.</i>
<i>Más lován ül.</i>	<i>Usesti na konja osedlana.</i>
<i>Megállt a lova.</i>	<i>Bacio potkove. / Otegao papke.</i>
<i>Megköti magát, mint a német ló.</i>	<i>Ni s četiri konja ne bi mu iz glave izvukao.</i>
<i>Még lova sincs, máris kantáron búsul.</i>	<i>Pravi ražanj a zec još u šumi.</i>
<i>Megmagyarázza még azt is, hogy a döglött ló csak szundikál.</i>	<i>Veruješ meni ili svojim očima. / Zna đavola na ledu potkovati.</i>
<i>Megszokott valamit, mint cigány lova a koplalást/a verést.</i>	<i>Oguglao kao ciganski konj. / Navikao se kao konj na batine.</i>
<i>Meg van rakva, mint a nyerges ló.</i>	<i>Kao dodola.</i>
<i>Minden cigány a maga lovát dicséri.</i>	<i>Svaki Ciganin svog konja hvali.</i>
<i>Mindent egy lóra tesz fel valaki.</i>	<i>Staviti sve na jednu kartu.</i>
<i>Mit nekünk egy ló, ha megdöglük, agyonütjük.</i>	<i>Šta je to za nas, jedan konj više ili manje.</i>

<i>Nagy a feje, búsuljon a ló!</i>	<i>Ne vredi se nervirati. / Kasno je za kajanje.</i>
<i>Nagyobb a ló mint az istálló.</i>	<i>Ako je ambar, varičak je mjera. / Pružiti se preko gubera.</i>
<i>Nehéz az agg/vén lóból poroszkát csinálni.</i>	<i>Mator/star konj se ne uči igrati.</i>
<i>Nekünk is nevetett a vak ló.</i>	<i>Sreća nam je okrenula leđa.</i>
<i>Nem ad(na) egy vak lóért valamit.</i>	<i>Ne dati ni za živu glavu.</i>
<i>Nem alám hoztad ezt a lovat.</i>	<i>Ako mi ne možeš pomoći, nemoj mi odmagati.</i>
<i>Nem szokott valamit, mint cigány lova a szántást.</i>	<i>Taj se vruć neće hladne vode napiti.</i>
<i>Nem üti ki a vak ló szemét.</i>	<i>Škrtariti.</i>
<i>Nem veszik a lovat csupán szőréért.</i>	<i>Konj se kroz dlaku ne hvali, nego kroz brzinu.</i>
<i>Ne tarts lovat, nem sántul meg.</i>	<i>Svaki dobitak je budući gubitak. / Gde je tor, tu i mor.</i>
<i>Nincs az a ló, amelyikben egy kis hibát ne találnának.</i>	<i>Dobru konju sto mana.</i>
<i>Nincs öreg ló, csak rossz gazda.</i>	<i>Ko može i konj mu može.</i>
<i>Nyerít, mint a/egy ló.</i>	<i>Smejati se kao lud na brašno.</i>
<i>Nyomtató lónak nem kötik be a száját.</i>	<i>Ko rukama med meša, prste oliže.</i>
<i>Nyög, mint a hajóhúzó ló.</i>	<i>Kukati kao tegleći konj.</i>
<i>Olyan csónya, hogy a ló az abrakot sem venné el a kezéből.</i>	<i>Ne bi mu ni orah iz ruke uzeo, toliko je neugledan.</i>
<i>Ostoba, mint a ló.</i>	<i>Glup ko magarac.</i>
<i>Öreg ló bőrével fizet.</i>	<i>Kurjak kožom plaća.</i>
<i>Összeálltak, mint a lovak kánikulában.</i>	<i>Sastali se kao lisice u sepiji.</i>
<i>Összeség, mint a székely lova.</i>	<i>Šapat u paprat.</i>
<i>Patkó miatt a ló is elveszett.</i>	<i>Zbog klinca izgubio konja.</i>
<i>Ráhágott a ló az erszényére.</i>	<i>Izgubiti velike pare/novčanik.</i>
<i>Rá van szokva, mint a jó ló az abrakra.</i>	<i>Dreždi kao gladan konj za praznim jaslama.</i>
<i>Rest ló kövérebb.</i>	<i>Lenj se dva put umori.</i>

<i>Rest ló mellett romlik a serény.</i>	<i>Jedna šugava ovca celo stado ošuga.</i>
<i>Rest lovon nem fog a szó.</i>	<i>Kao da su ga Cigani jahali.</i>
<i>Röhög, mint ló az abraknak.</i>	<i>Smejati se kao lud na brašno.</i>
<i>Rúgó ló sokszor tulajdon mesterét sújtja agyon.</i>	<i>Hrani psa da te ujede.</i>
<i>Se(m) kocsi, se(m) ló, se(m) ostor nem a tied.</i>	<i>Udri, teraj, nije tvoje!</i>
<i>Sok jó ló megszakad, amíg erkölcsét kitanulják.</i>	<i>Dok čovek sa čovekom vreću brašna ne izije, ne može ga poznati.</i>
<i>Sötét ló valaki vagy valami.</i>	<i>Mračan tip.</i>
<i>Süket, mint a ló ősszel/tavasszal.</i>	<i>Gluv kao top.</i>
<i>Tarka lovat látok, (sok) szerencsét várok / találok.</i>	<i>Šaren konj donosi sreću.</i>
<i>Telivér lovat ha arany patkóval patkolnak, a szamár is kényeskedve emeli lábát.</i>	<i>Videla žaba da se konji kuju, pa i ona digla nogu.</i>
<i>Úgy beszél valakivel, mint a kocsis a lovával.</i>	<i>Psuje ko kočijaš.</i>
<i>Úgy él, mint Toldi (Miklós) lova (a szemétdombon).</i>	<i>Živeti kao na smetlištu.</i>
<i>(Úgy) erőlködik, mint a gyenge ló a nehéz kocsival.</i>	<i>Vući kao magarac</i>
<i>(Úgy) el/megver/üt valakit, mint a lovat.</i>	<i>Tući kao konja/kao vola u kupusu.</i>
<i>Úgy ül a lovon, mint a macska a köszörűkövön.</i>	<i>Sjedi na konju baš kao da je vilama posaden.</i>
<i>Vak lóval temető szélén jár az ember.</i>	<i>Jahati slepog konja je smrtno opasno.</i>
<i>Váltott lovakkal.</i>	<i>Novim snagama.</i>
<i>Vén ló nagyobb botlik, mint a csikó.</i>	<i>Star se konj više sapliće.</i>
<i>Vén lóra könnyebb terhet rakj!</i>	<i>Kovač za to ima klešta da ruke ne žeže.</i>
<i>Vén lóra nem illik vörös hám.</i>	<i>Stara koza rado se liže. / Nije za svinju od kadife sedlo.</i>
<i>Vén lovat csikajáért, vénasszonyt pénzéért el nem kell venni.</i>	<i>Staru čoveku mlada žena godimenat, a mladu čoveku stara žena pogibija.</i>
<i>Viszi a ló.</i>	<i>Da ga zemlja ne vuče k sebi, poleteo bi.</i>
<i>Visszaáll, mint a lopott ló mellől szoktak.</i>	<i>Odustati kao od kradenog konja.</i>

<i>Visszafogja a ló száját.</i>	Predomisliti se.
<i>Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó.</i>	Rid pas, rid konj i rid čovek su jednako loši.
<i>Zabban (vannak) a lovak!</i>	<i>Odoše konji u zob!</i>
<i>Zabolátlan lovat nehéz megtartani.</i>	Obesnog konja je teško obuzdati.
<i>Zabos lóhoz ne közelíts.</i>	Čuvaj se obesnog konja.
<i>Zabos lónak jókedv az ostora.</i>	<i>Kakva jeđa, takva međa. / Dobro hranjen konj je zadovoljan konj.</i>

THE HORSE IN HUNGARIAN AND SERBIAN PHRASEOLOGY

Hungarian people have always attached great importance to horses. Some even consider the horse to be a Hungaricum, because horses or the horse motif have been present in most segments of life. Our history has been intertwined with this noble animal right from the beginning, and the Magyars have always been regarded to be a nation of horse people. Consequently, the horse has had a great impact on the daily life, beliefs and arts of the Hungarians. In my paper I study how the image of the horse has been present in Hungarian phraseology. First, I draw a parallel between idiomatic expressions with horses in a collection of proverbs published in 1862 and a present day collection of phrases and idioms; then, I examine whether Serbian phrases and idioms are as rich as the Hungarian ones, and I try to find the Serbian equivalents of particular Hungarian phrasemes. In the appendix I present these equivalent phrases.

Keywords: Hungarian phraseology, Serbian phraseology, phrases with horses, diachrony.

KONJI U MAĐARSKOJ I SRPSKOJ FRAZEOLIGIJI

Konjima je mađarski narod uvek pridavao veliki značaj. Neki ih smatraju sastavnim delom mađarske kulture, jer se kao motiv mogu pronaći gotovo u svim segmentima njihovog života. Istorija mađarskog naroda i ove plemenite životinje je od samih početaka isprepletana na svim poljima. O Mađarima se nekada govorilo, ali i dan danas se govori kao o konjaničkom narodu, veštım jahačima. Tako su konji, može se slobodno reći, u velikoj meri uticali na svakodnevni život, na verovanja i umetnost ovog naroda. U radu se prvenstveno istražuje u kojoj meri su konji prisutni u mađarskoj frazeologiji. Na prvom mestu se analizira zbirka poslovice objavljena 1862. godine, zatim jedna zbirka iz šezdesetih godina prošlog veka i na kraju novija izdanja iz ovog veka. Upoređujući ih, možemo zaključiti da se jedan deo tog korpusa (od približno 200 frazeoloških jedinica) u današnje vreme više ne upotrebljava, ali da su konji još i

danas česti kod slikovitog izražavanja. U radu se govori i o srpskim frazemama, i to na osnovu Matešičevog i Otaševićevog frazeološkog rečnika, kao i na osnovu korpusa koji smo sakupili iz jednotomnika srpskog jezika. Tome smo pridodali i Vukove poslovice. Zatim se u radu kontrastiraju prikupljeni podaci u mađarskom i srpskom jeziku i nastoji se ustanoviti formalna i značenjska ekvivalencija kod primera u ova dva jezika. U prilogu se nalazi tabelarni prikaz mađarskih i odgovorajućih srpskih izreka i poslovice.

Ključne reči: mađarska i srpska frazeologija, izreke, poslovice, konj, kontrastivna analiza.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2014. 10. 10.

Közlésre elfogadva: 2014. 10. 30.

KOVÁCS RÁCZ ELEONÓRA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
kalic@tippnet.rs

AZ EURÓPAI, VALAMINT A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK OKTATÁSÁNAK FŐBB MÓDSZERTANI ALAPELVEI¹

Main Principles in Teaching European
and Hungarian Dialects

Glavni metodološki principi nastave evropskih
i mađarskih dijalekata

A Kárpát-medencei magyarság anyanyelvoktatásának egyik fontos, megoldásra váró feladata a sztenderdtől eltérő magyar nyelvváltozatok oktatása. Az eddigi magyar anyanyelvi tantervek szinte kizárólag a magyar irodalmi és köznyelv oktatását látják elő, minden egyéb magyar nyelvváltozatot, például az iskolába érkező kisdíákok zömének nyelvjárásait érintőlegesen tanulják csupán a magyar ajkú iskolások. Azonban a köznyelvcentrikus nyelvtanításról a közelmúltban kiderült, hogy közel sem éri el a várt eredményeket, mivel a magyar országhatáron kívül főként falvakban élő, zömében nyelvjárásai háttérű tanulók ugyanis nem sajátítják el a magyar köznyelvet és irodalmi nyelvet. A kutatók véleménye szerint hozzáadó, azaz additív aspektusú anyanyelvoktatásra van szükség, amely a valós nyelvhasználatra épülve, ahhoz felzárkóztatva ismerteti meg a magyar köznyelvet az iskolákban. Mindehhez példaként szolgál néhány európai ország gyakorlata.

Kulcsszavak: nyelvjárás, vernakuláris anyanyelvváltozat, additív szemlélet, pedagógusi nyelvi attitűd, a nyelvváltozatok státusa, Kárpát-medencei magyarság, szituatív kettősnyelvűség, bidialektális nyelvi kompetencia, funkcionális nyelvhasználat.

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudomány- és Oktatásügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

A nyelvváltozatok iránti attitűd Európában

Európában a sztenderdtől eltérő nyelvváltozatok általában hátrányos helyzetbe kerülnek, mivel többnyire a sztenderd nyelvváltozatok élveznek presztízst (vö. SKUTNABB-KANGAS 1997; 20). Ez a ténymegállapítás a lingvicizmus egyik fő aspektusa.

„Az a mechanizmus, amely során egy társadalomban a nemsztenderd változatokkal szemben negatív attitűdöket alakítanak ki és tartanak fenn, ugyanazon az elven működik, mint ahogyan negatív attitűdök alakulnak ki és maradnak fenn egy másik nyelvvel szemben. Éppen ezért a nemsztenderd nyelvváltozatok megbélyegzése nemcsak igazságtalan és nyelvészetiileg teljesen alaptalan, hanem magában rejtje azt a veszélyt is, hogy a kialakított megbélyegző mechanizmus a nyelvváltozatokról a nyelvekre is áterjed. A sztenderd nyelvváltozatokat Európa legtöbb országában kiemelt megbecsülés és túlzó társadalmi tekintély övezi – ennek kialakításában az iskola játssza a vezető szerepet. Márpedig ha a gyerekek megtanulták a megbélyegző mechanizmust anyanyelvük nemsztenderd változataival szemben, és elsajátították a lingvicista ideológiát, akkor nagyon nehéz elejét venni annak, hogy ez a nyelvi türelmetlenség más nyelvekre is áterjedjen, hiszen a gyerekekben könnyen kialakul az a nézet, hogy vannak »értékes« és »értéktelen« nyelvek, ha már megtanulták és természetesnek tartják, hogy vannak »értékes« és »értéktelen« nyelvváltozatok. Egy ilyen szemlélet általánossá válása elsősorban a »kis« európai nyelvek létét veszélyezteti. A veszély előidézésében pedig – bármily paradoxnak is hangzik – jelentős szerepet játszik az a törekvés, amely e nyelvek »tökéletessé« tételére, illetve megtartására irányul, ha ez a megtartás a sztenderd nyelv tekintélyének további növelését vagy akár csak fenntartását jelenti. Az iskola, amikor az anyanyelv »legjobb« formájának megtanítását tűzi ki célul, s amikor ezt szigorúan be is hajítja a tanulókon, olyan élesre állított ideológiai fegyvert ad a kezükbe, amelyet nemcsak saját tágabb értelemben vett beszélőközösségük egyes tagjai ellen fordíthatnak (erre még ösztönzik is őket), hanem a beszélőközösség és annak fenntartandó nyelve ellen is” (SÁNDOR 2002).

Az említettek mellett Sándor Klára ugyancsak kiemeli, hogy az anyanyelvtanításban igencsak általános, hogy a tanár kijavítja a tanulók „nyelvhelyességi hibáit”, miközben azok a gyerek vernakuláris anyanyelvváltozatának a jellemzői, nem pedig a gyermek gyenge képességének a következményei. Mindeközben az iskolai órákon kívül szinte senki nem beszél a sztenderd nyelvváltozatot sem Görögországban, sem Svájcban, sem Norvégiában, sem Svédországban, sem pedig bajor területen. Ugyanígy Európa más országaiban is a helyi nyelvvál-

tozatok dominálnak a mindennapok élőnyelvi kommunikációjában. A felsorolt országokban még a hivatalos média sem használja a sztenderd nyelvváltozatot. Az utóbbiak használata kizárólag a formális beszédhelyzetekre korlátozódik, és azok közül is csak néhányra. Svájcban csupán az idegenekkel szemben, valamint az egyetemeken vizsgáztatás alkalmával beszélnek a német sztenderd változatát. Görögországban a sztenderd nyelvváltozatot tanítják ugyan az iskolában, de az élőnyelvben kizárólag a helyi nyelvváltozatokat alkalmazzák a beszélők. Norvégiában mintegy 130 norvég nyelvváltozatot különböztetnek meg, és szinte minden beszélőnél tapasztalható a bidialektizmus, azaz a nyelvközösség tagjai két vagy több nyelvváltozatot beszélnek, melyek nem azonosak a sztenderddel. Nagyon érdekesek és tanulságosak azok az előzmények, melyek a norvég nyelvjárások ilyen mértékű elterjedését és dominanciáját kiváltották. A II. világháború után a norvég politika szinte megszüntette a társadalmi különbségeket, majd pedig a helyi médiában is megjelentek a nyelvjárások.

Svédország északi részén a tanulók a beszélt lapp változatot is választhatják tannyelvként. A svéd sztenderd tanítása mellett a tanárok tiszteletben tartják a tanulók otthoni nyelvváltozatait is.

Az egyes helyi nyelvváltozatok megőrzésére, valamint a sztenderd nyelvváltozatok megfelelő szintű elsajátítására Európában Norvégia mellett Svájc teremtette meg leginkább a feltételeket. Az ún. hozzáadó, azaz additív módszer mindkét országban sikeresen működik az anyanyelvtanításban. Svájcban (vö. SZABÓ 2004) az iskolai oktatás első két évében kizárólag német nyelvjárásban tanulnak a diákok írni és olvasni, és csak az általános iskola 8. osztályára várják el a tanulóktól a sztenderd nyelvváltozat és a nyelvjárás ismeretének kiegyenlítését.

Magyarországon nyelvhelyesség-központú anyanyelvoktatás folyik. A középiskolai tankönyvekben megjelennek ugyan a határon túli nyelvváltozatok, a nyelvjárások, az egyes nyelvváltozatok vízszintes és függőleges tagolódása szerinti jellemzői. Mindezek előzményeként már az 1995-ös Nemzeti alaptantervben olvashatjuk az alábbiakat: „Felkészítés a társas-társadalmi együttműködéshez szükséges nyelvi képességekre és beállítódásokra... , valamint tudatos nyelvszemlélet kialakítása...” (Nemzeti alaptanterv. Korona Kiadó, Budapest, 1995; 17.) Ugyanígy a 2000-ben bevezetett magyarországi Kerettanterv is feltünteti a következőt: „A magyar nyelv életének és rendszerének ismerete és ennek révén a tudatos nyelvszemlélet fokozatos kialakítása” (Kerettanterv. Oktatási Minisztérium, Budapest, 2000; 133).

Mindkét dokumentumban elsődleges tehát a kommunikációs készség fejlesztése. Nagyon tanulságos ezzel kapcsolatban Antalné Szabó Ágnes megállapí-

tása: „Az iskola, a pedagógusok felelőssége is, hogy a tanulóknban egészséges, előítélet-mentes, pozitív anyanyelv szemlélet alakuljon ki saját nyelvhasználatukkal, valamint társaikkal, a kisebbségek és a nyelvjárást beszélők nyelvhasználatával kapcsolatban. Ehhez egyrészt tolerancia, másrészt megfelelő önismertet szükséges. A nyelvjárási öntudat kifejlesztését segíti, ha a gyermekekben tudatosul, hogy a kortárs társadalom heterogén, ezáltal jobban látják helyüket a környező világban (CRYSTAL 1998). A lakóhely és más régiók nyelvhasználatának a megismerése hozzájárul ahhoz, hogy ne csupán elfogadják, hanem megőrzendő értéknek tekintsék a regionális nyelvhasználatot, a nyelvjárási jellegzetességeket” (ANTALNÉ SZABÓ 2003; 413). Antalné hangsúlyozza továbbá, hogy nagyon fontos a kódváltás képességének a kialakítása a gyermekekben, mivel ezáltal igazodni tudnak az egyes kommunikációs helyzetekhez, melyekben a köznyelvtől részben eltérő regionális nyelvváltozatok jelennek meg. Kisebbségi helyzetben az anyanyelvi oktatásban különösen fontos a szűkebb környezet értékeinek, nyelvhasználatának pozitív értékelése és ennek tudatosítása (TOLCSVAI NAGY 1996).

Emellett többek között Sándor Klára is kiemeli, hogy a magyar gyerekeket meg kell tanítani a nyelvi türelemre, azaz arra, hogy legyenek tekintettel a beszédhelyzetre, valamint a társadalmi hovatartozásra. Azonban az a tény is jól ismert a szociolingvisztikai szakirodalomban, hogy a beszélt nyelvváltozatok iránti toleranciára Magyarországon a múlt században először Lőrincze Lajos hívta fel a figyelmet „emberközpontú nyelvművelésével”, mely irányú folytatói többek között Kiss Jenő, Lanstyák István, Tolcsvai Nagy Gábor, Antalné Szabó Ágnes, valamint Beregszászi Anikó, Lakatos Katalin, Danczi Annamária, Guttmann Miklós és Lukács Csilla is.

A Kárpát-medencei magyarság helyzete az anyanyelvi oktatás szempontjából

Nyelvünk többféle változatban él. Amikor anyanyelvünket beszéljük, nem teszünk mást, mint folyamatosan választunk, válogatunk a nyelvváltozatok között, egyik regiszterből a másikba váltunk. Senki sem beszél minden helyzetben ugyanúgy, ugyanabban a stílusban, ugyanabban a nyelvváltozatban. Vannak, akik bizonyos helyzetekben a nyelvjárást választják gondolataik kifejezőeszközének, mivel többnyire ennek a változatnak vannak a birtokában. Vagy pedig azért döntenek az említett nyelvváltozat mellett, mert ugyan beszélnek más nyelvváltozatot is, de ott és akkor a nyelvjárást találják megfelelőnek, a beszédhelyzethez illőnek.

A Kárpát-medencei magyarság vonatkozásában kisebbségi körülmények között az anyanyelv használata többnyire a nem nyilvános, családi, informális beszédhelyzetekre korlátozódik, ezáltal a regionális nyelv részeként a nyelvjáráskor a leggyakrabban beszélt vernakuláris anyanyelvváltozatok.

A Kárpát-medencében kisebbségben élő magyar ajkú beszélőközösség tagjai közül sokan falvakban élnek. Az államnyelv presztízse és részben a kisebbségi iskolák hiánya miatt kevesebben döntenek úgy, hogy iskolai tanulmányaikat anyanyelvükön folytatják, kevesebb szülő választ magyar nyelvű általános iskolát gyermekének. Mivel a formális nyelvhasználati színterek nyelve többnyire az államnyelv, egyértelmű, hogy a kisebbségi beszélt köznyelv „élettere” korlátozott.

Az említett tényezőknek további nyelvhasználati következményei is vannak. Egyrészt az anyanyelvi kommunikáció során a nyelvjárási nyelvhasználat szélesebb körű és gyakoribb. Másrészt az anyaországi nyelvi változások később és hiányosan jutnak el a kisebbségek bizonyos csoportjához, ezért a kisebbségi sorban élők nyelvjárási jóval több archaizmust őriznek (a nyelvterület szélei felé haladva egyre archaikusabbak). Ezt a jelenséget nevezzük nyelvi konzervativizmusnak vagy fáziskésésnek (BEREGSZÁSZI 2012). A kisebbségi nyelvjáráskor (csakúgy, mint a köznyelvre) az államnyelv állandó, intenzív hatást gyakorol, melynek hatására mára kontaktusváltozatok alakultak ki (LANSTYÁK 1995). Ez utóbbi a nyelvjárási kommunikatív kompetencia módosulását eredményezi.

A Kárpát-medencei kisebbségben élő magyar ajkúak helyi köznyelvre tehát regionális vonásokat mutat. A köznyelv regionalitását részben a nyelvjáráskor, részben pedig az idegen nyelvi hatásnak köszönheti.

Kisebbségi körülmények között az anyanyelv oktatásakor mindezeket a jellemzőket figyelembe kell vennünk, ezeket szem előtt tartva kell eredményes oktatási programot kidolgoznunk. Ugyanis az említett helyzetben a nyelvjáráskor legalább két presztízsváltozat áll szemben; az idegen államnyelv és az anyanyelvi standard. Ilyen körülmények között a nyelvjárási beszéd stigmatizálása azt jelenti, hogy nem annyira a magyar köznyelvről, mint inkább az államnyelvről az elsajátítását siettetjük. Nem az a baj, hogy megtanuljuk az államnyelvet, hanem hogy nyelvjáráskor stigmatizálásával anyanyelvi komfortérzetünk sérül, anyanyelvünk visszaszorulása, eróziója gyorsul fel (KISS 2001; 147).

Magyar nyelvváltozatok és módszerek a Kárpát-medencei magyar anyanyelvű oktatásban

A kisebbségben élő magyarok vonatkozásában a nyelvjáráskor megtartás azért is fontos, mert ez egyben a nemzeti megmaradás, az identitástudat megőrzésének lehetősége is számukra. Az iskola a nyelvjáráskor megtartás egyik legfontosabb színtere

re. Kisebbségi körülmények között a cél az anyanyelvdomináns kétnyelvűség, valamint a szituatív-funkcionális kettősnyelvűség kialakítása, a magyar nyelv és kultúra értékeinek, regionális sajátosságainak közvetítése.

A kisebbségben élő magyar közösségekben egészen a közelmúltig a felcserélő szemlélet dominált az anyanyelvoktatásban, az egynormájú nyelvi eszmény sajnos még napjainkban is jelen van, a kétnyelvűség nyelvi hatásait és következményeit negatív megítélés övezi, a nyelvjárásokat és nyelvjárási jelenségeket megbélyegzik. A nyelv valós használatát figyelmen kívül hagyva iskoláinkban magyar anyanyelvi órákon többnyire grammatikaközpontú oktatás folyik. Mindezek egy korábbi ideológia elavult maradványai.

A szocializmus idején ugyanis egynormájú, azaz felcserélő szemléletű, a különbségek elmosására törekvő, a nyelvi változatosságot figyelmen kívül hagyó anyanyelvi oktatást irányoztak elő a tantervek az iskolákban. Az 1990-es évektől kezdődően számos tudományos kutatás bizonyította az effajta oktatási szemlélet eredménytelenségét, melynek lényege, hogy nem tudatosítják a diákokban saját regionális nyelvváltozataik jellegzetességeit, értékeit, hanem minden nyelvi jelenséget a standard nyelvváltozat normáihoz mérik (BEREGSZÁSZI 2012). Az anyanyelvi nevelés kérdése az utóbbi években ismét nagy figyelmet kapott, a módszerek, a mikéntek újragondolása szükségessé vált. A kisebbségi anyanyelvoktatás területén reformokra van szükség, melyeknek célja, hogy a magyar közösségek a jövőben is megőrizték identitásukat, anyanyelvüket és kultúrájukat, melynek egyik feltétele az anyanyelv szituációorientált használata. Mindezt akkor érhetjük el, ha a felcserélő szemlélet helyett hozzáadó, azaz additív szemléletet alkalmazunk, egynormájúság helyett a nyelvi változatosságot figyelembe vevő tantárgy-pedagógiai stratégiát dolgozunk ki. Vagyis az oktatásban olyan nyelvi tudással kell a diákokat felruházni, melyet valós élethelyzetekben hasznosítani tudnak, a grammatika helyett a kommunikációt kell a nyelvtanítás középpontjába helyeznünk.

Az anyaországon kívül élő Kárpát-medencei magyarok a magyar nyelvet nyelvjárási alapú regionális nyelvváltozatként beszélnek, ezért fontos az egyes beszélt nyelvváltozatokat figyelembe vevő oktatási stratégia kidolgozása, amely a magyar nyelv használatát minden kommunikációs szintéren támogatja a határon túli közösségekben. A nyelvváltozatokat egyenértékűeknek kell tekintenünk. A tévhitek ellenére ez ugyanis nem veszélyezteti a magyar nyelv viszonylagos egységét. A nyelvjárások, valamint a helyi nyelvváltozatok beszélőit bátorítani kell arra, hogy használják anyanyelvüket, és tartózkodni kell attól, hogy bárki is megbélyegezze őket beszélt nyelvváltozatuk miatt.

A tanulók számára az anyanyelvet additív, azaz hozzáadó szemlélet szerint kell tanítanunk. A cél a funkcionális nyelvhasználat tudatosítása, vagyis a standard nyelvváltozat használati köre mellett a helyi nyelvjáráások használati körével is meg kell ismertetnünk őket, pontosabban az élőnyelvre kell ráépíteni a standard nyelvváltozat oktatását. Olyan kommunikatív kompetencia kialakítására van szükség, amely szituációhoz igazodó nyelvhasználatot eredményez.

Kárpátalján nemrégiben sor került a hozzáadó (additív) szemléletű magyar anyanyelvi tanterv kidolgozására, mely az 5–9. osztályban látja elő a nyelvtani ismeretek átadását, majd pedig a 10–12. osztályban a stilisztika, a retorika, illetve a nyelvváltozatok és a nyelvi változatosság tanítása során még inkább figyelmet szentelnek a „hasznosítható” nyelvészeti és nyelvhasználati ismeretek és készségek elsajátíttatására, kialakítására és begyakorlására. A tantervben először jelennek meg olyan témakörök, mint a Nyelv és nyelvváltozatok; A nyelv változékonysága és viszonylagos állandósága; Egy ember – több nyelvváltozat; A nyelvváltozatok virtuális egyenlősége és aktuális egyenlőtlensége; A nyelvi alapú diszkrimináció és a nyelvi tolerancia; A helyi magyar nyelvváltozatok jellemző sajátosságai (nyelvjárási jellemzők, a nyelvi kontaktusok hatásai: kölcsönzés, kódváltás, pragmatikai sajátosságok); A magyar nyelv különböző változatait érintő különbségek; valamint A szituatív (beszédhelyzethez igazodó) nyelvhasználat (BEREGSZÁSZI 2012). A kárpátaljai törekvések példaként szolgálhatnak a többi határon túli magyar anyanyelvű kisebbségi közösség számára is.

A Kárpát-medencei magyar ajkú gyerekek többsége ma is nyelvjárási háttérű nyelvismerettel kerül az iskolákba. Az iskolákban sokáig irtották a nyelvjárási elemeket a tanórákon. Ezzel a gyermek alapnyelvének rombolását idézték elő. Az okokat és az indokokat a nyelvjáráásoknak a köznyelvhez viszonyított alacsonyabb presztízsével magyarázhatjuk. A nem standard nyelvi elemeket használó gyermek azt a visszajelzést kapta ugyanis környezetétől, hogy a közösség (amelyből érkezett) kultúrája értéktelen, szégyellnivaló. Amennyiben a tanulók (és ezáltal a beszélőközösség) anyanyelvismeretét vitatjuk, kétségbe vonjuk, akkor azzal számolhatunk, hogy – részben ennek következtében – sérül azonosságtudatuk. Az iskolának nem a standard felsőbbrendűségét kell hirdetnie, hanem arra kell megtanítania, milyen helyzetben használható egy-egy nyelvi elem. Minden nyelvváltozatnak megvan a szerepe és helye az életben, és ennek a tudatosítása az iskola feladata. Ebből kiindulva a magyar additív szemléletű anyanyelvoktatás tehát nem az alapnyelvet kívánja a standard nyelvváltozatra felcserélni, hanem az alapnyelv mellé állítva, a közöttük lévő párhuzamokat és különbségeket figyelembe véve tanítja a standard változatot.

A magyar nyelvjárások és a magyar köznyelv viszonya az oktatásban

Magyar nyelvterületen az anyanyelvoktatás fő célja a köznyelv megismertetése, hiszen a köznyelv fontos eszköze a társadalomban való érvényesülésnek. Tudjuk azt is, hogy mekkora hátrányban van az, aki manapság nem ismeri a magyar köznyelvet, hiszen a nyilvános beszédhelyzetek megkívánják a magyar sztenderd használatát. Ezért amikor a Kárpát-medencei magyar anyanyelvoktatás kapcsán a tanulók nyelvjárási háttérét taglaljuk, nem az a célunk, hogy a köznyelv ellenében előtérbe kívánjuk helyezni a nyelvjárásokat. Éppen ellenkezőleg, a köznyelv eredményesebb oktatása a feladatunk. A nyelvjárási anyanyelvű diákok hátrányban vannak az iskolában, ugyanis tőlük is köznyelvi reprodukciót követelnek meg, holott odahaza nem ismerkedtek meg a formális kommunikáció ezen nyelvváltozatával. Fontos, hogy a nyelvjárást beszélő kisiskolásokban kialakuljon az anyanyelvi otthonosságérzet, ez pedig az előbbieik kiküszöbölésével érhető el.

Magyar nyelvterületeken a dialektológusok számos tanulmányban elemezték a magyar ajkú tanulók iskolai köznyelvi produkcióiban jelentkező hibáit (GUTTMANN 1996; 111–112, MOLNÁR 1984), melyekben azt vizsgálták, hogy az iskolások köznyelvi produkcióiban mennyire mutatható ki a nyelvjárási háttérrel összefüggő hatás. A kutatók azt tapasztalták, hogy mind a szóbeli felelésekben, mind pedig az írásbeli munkákban kimutatható a nyelvjárási ejtés (KISS 2001; 148). Molnár Zoltán Miklós (MOLNÁR 1988) főiskolások nyelvhasználatát vizsgálta beszédhangtani szempontból. Azt állapította meg, hogy az adatközlők nyelvhasználatában nagyon kis mértékben érvényesül a hosszú időtartam. Nyelvjárási jelenségeket figyelt meg, főként az -í, -ú, -ű szóvégi használatát. E hangok rövid ejtése szóvégen 95%-os arányban jelentkezett. A kutatás alapján a legnagyobb hatással a tanulók nyelvhasználatára az van, amit környezetük beszélt nyelvén rendszeresen, napról napra hallanak.

Kiss Jenő (l. KISS 2001; 150) az anyanyelvoktatásban a nyelvjárások és a köznyelv viszonyát illetően négy koncepciót különböztet meg, melyek tulajdonképpen fokozatok is egyben:

- Az oktatásban a nyelvjárást teljesen mellőzik, a köznyelvet használják kizárólag.
- A köznyelv regionális változatának tudatosítása az anyanyelvoktatásban elérendő és kitűzött cél.
- A funkcionális-szituatív kettősnyelvűségre nevelünk úgy, hogy a köznyelvet tanítjuk, ezt pedig a tanulók nyelvjárási meghatározottságának a figyelembevételével tesszük.

- Mind a köznyelvet, mind a nyelvjárást funkcionális-szituatív kötöttségű nyelvváltozatként oktatjuk. A cél az aktív kettősnyelvűség kialakítása.

A Kárpát-medencei magyar közösség kisebbségben élő tagjai számára a harmadik és a negyedik mód lenne a legmegfelelőbb, vagyis a nyelvjárást tudatosan be kell építeni a köznyelv oktatásába, mivel az a tanulók többségénél vernakuláris anyanyelvváltozat, vagy legalábbis része ennek.

Feladatok és célok a magyar nyelv oktatásában a Kárpát-medencében

A magyar köznyelv és a nyelvjárások között a legtöbb különbséget a szókészlet és a fonémagyakoriság területén tapasztalhatjuk, ezért ezekre a területekre kell leginkább fókuszálnunk a tanítás folyamán; a hangtani jelenségekre és a tájszavakra. A legkevesebb eltérés a mondatok szintjén jelentkezik. A magyar nyelvjárás kommunikációs akadályait nem nyelvtani jelenségek jelentik, mivel nyelvrendszerben nincsenek számottevő különbségek a nyelvjárások és a köznyelv között. Az oktatásban a produktív kommunikációs hatókör kialakítása a feladat, vagyis nemcsak az a célunk, hogy passzívan birtokolja a nyelvváltozatokat a magyar anyanyelvű beszélő, hanem beszédében alkalmazni is tudja azokat. Mindez nyelvi gazdagságot eredményez, nyelvi repertoárunk bővül ezáltal.

A magyar nyelvjárások vonatkozásában azok funkcióira kell helyezni a hangsúlyt, azaz arra, hogy azon a területen, ahol a tanulók élnek, milyen funkciókban használatos a nyelvjárás. Felhasználási területüket illetően a magyar nyelvjárások a familiáris, intim beszédhelyzetekhez, a munkahelyhez köthető, személyre orientált, főként beszélt nyelvi változatok. Ezzel szemben a magyar beszélt és írott köznyelv a nyilvános beszédhelyzetekre (iskola, hivatal, tudomány) jellemző, de a társadalmi pozíció is döntően kihat a magyar köznyelv használatára. Az iskolában további fontos teendő a megfelelő attitűd kialakítása az egyes magyar nyelvváltozatokkal szemben. Ezt támasztja alá Rajzli Ilonának a vajdasági magyar fiatalok körében végzett felmérése is (RAJSLI 2004), mely a nyelvjárásvesztést szoros összefüggésben tárgyalja az említett adatközlőknél tapasztalható attitűdváltással.

Irodalom

ANTALNÉ SZABÓ Ágnes (2003): Az anyanyelvi nevelés új stratégiái. <<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1274/127405.pdf>> (2014. 8. 15.)

BEREGSZÁSZI Anikó (2012): Lehetetlent lehetni. Tinta Könyvkiadó, Budapest

- CRYSTAL, David (1998): A nyelv enciklopédiája. Osiris Kiadó, Budapest
- GUTTMANN Miklós (1996): A nyelvi környezet és az anyanyelvoktatás. A Magyar Nyelvtudomány Társaság Kiadványai. 207. Nyelvtudományi Társaság, Budapest
- KISS Jenő (1996): A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. Magyar Nyelv, 2. 138–151.
- KISS Jenő, szerk. (2001): Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest
- LAKATOS Katalin (2006): A nyelvjárások megítélése kárpátaljai iskolások körében. Magyar Nyelvjárások 1. 97–104.
- LAKATOS Katalin (2007a): Kárpátaljai magyar iskolások és pedagógusok nyelvjárási attitűdjéről. V. Dialektológiai Szimpozion. Szerk. Guttmann Miklós–Molnár Zoltán. Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szombathely, 156–163.
- LAKATOS Katalin (2007b): Iskolások nyelvjárási attitűdje a Munkácsi járásban. = Nyelv, területiség, társadalom. Szerk. Zelliger Erzsébet. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 293–299.
- LAKATOS Katalin (2011): A nyelvjárások megítélése és a nyelvi sztereotípiák összefüggései Kárpátalja magyar iskoláiban. = Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Szerk. Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Marku Anita. Tinta Könyvkiadó, Budapest–Beregszász
- LANSTYÁK István (1995): A nyelvek többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). Magyar Nyelvőr, 3. 213–236.
- MOLNÁR Zoltán Miklós (1984): Nyelvszociológiai szempontok a szombathelyi főiskolások nyelvhasználatának vizsgálatában. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV. 81–90.
- MOLNÁR Zoltán Miklós (1988): Regionális elemek délnyugat-dunántúli hallgatóink nyelvhasználatában. = A magyar nyelv rétegződése I–II. Szerk. Kiss Jenő–Szűts László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 698–704.
- RAJSLI Ilona (2004): Nyelvjárásvesztés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében. = Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré. A 13. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Szerk. P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 146–152.
- RAJSLI Ilona (2012): Többletek és hiányok a vajdasági magyar nyelvben. Hungarológiai Közlemények, 1. 15–24.
- SÁNDOR Anna (1998): Alsótagozatosok anyanyelvhasználatuk kisebbségi helyzetben. Magyar Nyelv, 4. 351–355.
- SÁNDOR Klára (2002): Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél. <<http://web.unideb.hu/~tkis/nalunkes.htm>> (2014. 8. 21.)
- SKUTNABB-KANGAS, Tove (1997): Nyelv, oktatás és a kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest

- SZABÓ József (2004): A nyelvjárás és az irodalmi nyelv helye és szerepe német Svájcban, különös tekintettel az iskolai oktatásra. <<http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1291/129104.pdf>> (2014. 8. 20.)
- TOLCSVAI NAGY Gábor (1996): Történeti szociolingvisztika az iskolában. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 207. 93–98.
- VUKOV RAFFAI Éva (2012): Az örökíró, a hémiszska és ami mögöttük van. Grafoprodukt, Szabadka

MAIN PRINCIPLES IN TEACHING EUROPEAN AND HUNGARIAN DIALECTS

The study shows and summarizes the problems that occur in teaching Hungarian as native language based on additive approach. European examples are also cited, where apart from the standard variety, the acquisition of the spoken varieties is also built in. This model functions well in Switzerland, Norway and, among others, in Sweden as well. The aim is to create a so-called functional-situational bilingualism at elementary school age, raising awareness of the differences in certain linguistic varieties, as well as creating the ability of codeswitching. All of these are very important and indispensable among the Hungarian minority living in the Carpathian basin, since the correct-language-centred approach in teaching the mother tongue so far has not reached its goal in practice. Namely, students whose mother tongue is Hungarian do not acquire either the vernacular or the literary language in schools.

Keywords: dialect, vernacular variety, additive approach to teaching the native language, status of linguistic varieties, Hungarians in the Carpathian basin, situational bilingualism, bidialectal linguistic competence, functional use of language.

GLAVNI METODOLOŠKI PRINCIPI NASTAVE EVROPSKIH I MAĐARSKIH DIJALEKATA

Studija prikazuje i sumira sve one probleme koji se tiču aditivnog pristupa u nastavi mađarskog kao maternjeg jezika. Upoznaje nas i sa evropskim primerima, koji pored korišćenih jezičkih varijeteta, ugrađuju usvajanje standardnog varijeteta. Ovaj model dobro funkcioniše u Švajcarskoj, Norveškoj, kao i, između ostalih, u Švedskoj. Cilj ovog modela je stvaranje tzv. funkcionalno-situacione bilingvalnosti na osnovnoškolskom uzrastu, osveščivanje o različitostima pojedinih jezičkih varijeteta, kao i formiranje sposobnosti za promenu jezičkih kodova. Sve ovo je izuzetno važno i neophodno kod mađarske manjine koja živi u Karpatskom basenu budući da dosadašnja nastava, fokusirana na pravilan jezik, nije postigla svoj cilj. Naime, učenici kojima je mađarski jezik maternji, u školama ne usvoje u dovoljnoj meri ni standardni jezik niti književni jezik.

Ključne reči: dijalekt, vernakularni varijetet, aditivni pristup nastavi maternjeg jezika, pedagoški jezički stav, status jezičkih varijeteta, Mađari u Karpatskom basenu, situaciona bilingvalnost, bidijalektalna jezička kompetencija, funkcionalna upotreba jezika.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2014. 9. 10.

Közlésre elfogadva: 2014. 11. 10.

PFEIFFER ATTILA

Újvidéki Egyetem, BTK
Történettudományi Doktori Iskola
attilapfeiffer88@gmail.com

A SZENT KORONA-ESZME KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE A KÖZÉPKOR VÉGÉIG

The Emergence and Development of the Holy Crown Concept
Until the End of the Middle Ages

Nastanak i razvitak ideje Svete Krune do kraja srednjeg veka

A magyar korona politikai értelemben vett különleges értelmezése már a középkorban, az akkori Magyar Királyságban kialakult. Munkám célja a magyar királyi korona, vagy ahogy már a középkorban is gyakran nevezték, a Szent Korona körül kialakult, a feudális kor társadalmi és gazdasági viszonyainak megfelelő, sajátos ideológia bemutatása. Ez az eszmerendszer, bár az idők során a társadalmi és politikai helyzet módosulatait követve többször is lényeges változásokon ment át, a 20. századig fennmaradt.

Kulcsszavak: Sacra corona, Szent Korona-eszme, Hármaskönyv, Regnum Marianum, I. István.

A magyar Szent Korona a középkor folyamán az önálló Magyar Királyság jelképe volt. A magyar nép szemében a korona különösen fontos ereklyének számít, amelyet a hagyomány első szent királyunkhoz, I. Istvánhoz (997–1038) köt. Ebben a munkában a Szent Korona-eszme kialakulásával és fejlődésével foglalkozom a középkorban.

A magyar jogtörténetben már a 13. században megfigyelhetővé válik az a szemlélet, amely a „korona jogát” elválasztja az éppen uralkodó király jogától. A 14–15. század fordulóján, amikor a bárók kezébe kerül a hatalom, ők az államot már a „Szent Korona joghatóságának felhatalmazásával” kormányozzák (KOCSIS 2001; 53–65).

A korona történetével kapcsolatban már sok könyv és tanulmány látott napvilágot. Az irodalmi műveken és tanulmányokon kívül jelentős számú középkori

és újkori forrás is a kutatók rendelkezésére áll. Ezek a kútfők főleg adománylevelek, törvények, nemzetközi szerződések. E munkák különféle szemszögből vizsgálják és mutatják be a Szent Korona eszméjét. A legjelentősebb 20. századi kutatók közül fontos kiemelni Eckhart Ferencet, Bartoniek Emmát, Kocsis Istvánt, Bertényi Ivánt, Zétényi Zsoltot, valamint Deér Józsefet.

A király koronájához fűződő jogi nézetek kialakulása nem magyar sajátosság. Ezért a magyar királyi koronához fűződő magyarországi eszme megismerése előtt tekintsük röviden át, milyen volt a királyi koronák eszméje a középkori Európa többi államaiban. A külföldi királykoronázásokon, Nyugat- és Közép-Európa legtöbb országában a királyi korona és koronázások az ezredforduló után már a legfontosabb uralkodói jelvény és szertartás voltak (BERTÉNYI 1986; 121). Majd fokozatosan elvonatkoztattak a konkrét koronázási ékszer-től, s a király jogait egyben a korona jogainak tüntették fel. Angliában ez már például a 11. századtól megfigyelhető. II. Henrik (1154–1189) 1176-ban arról rendelkezik, hogy a nevében igazságot szolgáltató utazó bírák kényszerítsék ki jogainak érvényesülését, amelyek egyúttal koronájának jogai is (BAK 1990; 55–56). Majd az uralkodó személyéről fokozatosan a koronára helyeződik át a hangsúly, a hűség is a koronának kezd kijárni (BAK 1990; 55–56). Már a 12. században úgy tekintik az ország koronáját, mint amelynek saját jogai vannak, amelyeket a király köteles épségben megtartani (BARTONIEK 1987; 26–28). A 13. században az angol királytól nemcsak azt követelik, hogy megőrizze a jogokat, hanem azt is, hogy az elveszetteket visszaszerezze (BAK 1990; 55–56). Hasonló fejlődés játszódik le a 12–14. századi Aragóniában, Franciaországban egy 1190. évi oklevélben kimondják, hogy Amiens nem idegeníthető el a koronától (BAK 1990; 55–56). A 14. században a korona már nemcsak az uralkodás jelvénye, hanem a hűbéri szétaprózottsággal szemben a francia államegységet is jelenti (BAK 1990; 56). Csehországban a 14. században gyakran említik az ország koronáját, ez egyaránt szimbolizálja az uralkodó hatalma alatt álló területet és a királyt mint jogi személyt (BARTONIEK 1987; 26–28). De kialakult a korona szimbolikus értelmű fogalma a középkori Lengyelországban, sőt a 14. századi Szerbiában is (BARTONIEK 1987; 26–28).

Magyarországon korán, már a 11. században említik a koronát azokban az *Intelmek*ben, amelyet I. István intézett fiához, Imre herceghez az uralkodó kötelességeiről és az ország kormányzásáról. Ezekből idézünk néhányat:

„...Ha a királyi koronát meg akarod becsülni, legelőször azt hagyom meg, tanácsolom, illetve javaslom és sugallom, kedves fiam, hogy a katolikus és apostoli hitet akkora buzgalommal és éberséggel őrizd, hogy minden Istentől rendelt alattvalódnak példát mutass, s valamennyi egyházi személy méltán

nevezzen igaz keresztény hitvallású férfinak; e nélkül bizony, tudd meg, sem kereszténynek, sem az egyház fiának nem mondanak. Akik ugyanis hamisat hisznek, vagy a hitet jó cselekedetekkel teljessé nem teszik, fel nem ékesítik, minthogy a hit tettek híján meghal, sem itt nem uralkodnak tisztességgel, sem az örök uradalomban vagy koronában nem lesz részük... Azért is nevezték az első királyokat nagyságosnak, mert az egyházat nagyobbították. Te is ezt tegyed, hogy koronád híresebb, életed boldogabb és hosszabb legyen... A türelem és az igaz ítélet gyakorlása a királyi korona ötödik cifrázása... Ha pedig egyszer olyasvalami kerül eléd, amelyben ítéletet hozni méltósággal összefér, türelemmel, irgalommal, esküdözés nélkül ítélkezz, így lesz majd koronád dicséretes és ékes... Ha pedig le akarnád rombolni, amit építettem, vagy szétszórni, amit összegyűjtöttem, kétségkívül igen nagy kárt szenvedne országod. Hogy ez ne legyen, naponta nagyobbítsd országodat, hogy koronádat az emberek nagyságosnak tartsák... Az erények mértéke teszi teljessé a királyok koronáját, és a parancsok közt a tizedik” (KURUCZ 1993; 10–20).

Az *Intelmek*ben azonban, mint más korai forrásokban is, még csak a királyi méltóság, a főhatalom jelvényeként szerepel a korona, tehát még nem válik el a király személyétől, sőt szorosan egybefonódik. Ez érthető is, a kor felfogása szerint a király a koronázási szertartással Istentől kapja a hatalmat (BARTONIEK 1987; 33). Ez nem meglepő, ha csak Istvánnak az önálló egyházszervezési politikájára gondolunk.

Az uralkodó nevében egy 1197-ben kelt oklevél szerint megjutalmaztak valakit, aki „királyi koronánkért” harcolt. A 13. századi oklevelek pedig a királyi korona tisztségéről, dicsőségéről, illetve káráról, sérelméről szólnak attól függően, hogy a király javára, illetve kárára történt eseményről van-e szó (BENDA-FÜGEDI 1979; 26–38). A feudális ideológia szerint az alattvalók nemcsak a királynak, hanem a koronának is hívei, s a vizsgálatoknál eljáró bírák is a király és a korona iránti hűség szem előtt tartásával működnek (BENDA-FÜGEDI 1979; 26–38).

Ahogy Angliában viszonylag korán megtörtént a koronának a mindenkori uralkodó személyétől való elválasztása, már a 13. században megfigyelhetővé válik Magyarországon is az a szemlélet, amely a „korona jogát” elválasztja az éppen uralkodó király jogától. III. Honorius pápa (1216–1227) 1225-ben arra figyelmeztette II. András (1205–1235) magyar királyt, hogy köteles országa jogait és „koronája tisztességét” sértetlenül megőrizni (BERTÉNYI 1986; 150). II. András ugyanis „országára és királyi tiszte ellenére” „elidegenítéseket tett”, azaz számos birtokot eladományozott, s megesküdött, hogy ezeket nem vonja vissza (BERTÉNYI 1986; 151). András király e cselekedetei ismer-

tek, hiszen a központi hatalom meggyengülésének időszakában vagyunk, az Aranybulla (1222) kikényszerítése körüli időben. A 13. század első felében azonban a pápák a királyt tartották az egyház legfőbb támaszának, erősíteni akarták a központi hatalmat, ezzel magyarázható a pápa értelme is (BENDA-FÜGEDI 1979; 26–38). Ekkor Honorius pápa feloldotta az esküje alól András, mert szerinte ezt az esküt nem lett volna szabad letennie, hiszen korábban, koronázásakor, országa jogainak és koronája tisztességének a megőrzésére esküdött fel (BENDA-FÜGEDI 1979; 26–38).

Az, hogy a pápák beleszóltak egyes királyságok belügyeibe, nem volt újdonság (pl. az investitúraharc a 11. században), így Magyarország belügyeibe is. III. Honorius elődje, III. Ince pápa (1198–1216) is többször tett ilyet, a középkori papi hatalom ugyanis az ő uralma alatt érte el csúcspontját. Azonban mégis érdekes, a pápai levél látszólag a király jogait, az egyház által hirdetett királyi teljhatalmat csorbította azzal, hogy egyes „elidegenítések” jogát megvonta a királytól. Ezzel azonban lényegében az egyes uralkodó személye helyett az országtól, illetve a koronától függő javak fogalmát hozta be a 13. századi magyar politikai gondolkodásba, s ráadásul 1225-ben éppen a jogaiban látszólag csorbított királyi hatalom érdekében (BENDA-FÜGEDI 1979; 26–38). Ez a pápai intézkedés ideológiai alapul szolgált András fiának, Béla ifjabb királynak az 1220-as években megkezdett birtokrestaurációs politikához. Béla birtokviszavételei azt a célt szolgálták, hogy a királyi birtokok eladományozása során az uralkodó és a nagybirtokosok közt megbomlott egyensúly ismét helyreálljon, ám törekvései nem jártak sikerrel (BENDA-FÜGEDI 1979; 26–38).

A történészeknek és a jogtörténészeknek sok fejtörést okozott a pápai oklevél utalása a király koronázási esküjére, melyet az ország jogainak és a korona tisztességének megőrzésére tett. Hogy valóban elhangzott ilyen eskü II. András koronázásakor, nincs rá semmi bizonyíték (DEÉR 1966; 153). III. Honorius valószínűleg más országok szokásai alapján csupán feltételezte, hogy András koronázásakor elhangzott ilyen eskü, de e feltételezéssel lökést adott a király személyétől elválo magyar koronafogalom fejlődésének (DEÉR 1966; 153). 1238-ban már IV. Béla is úgy rendelkezik a Nagyszombatnak adott kiváltságlevélben, hogy a város, illetve lakói „különlegesen a királyi koronához tartozanak”, és se adományozással, se az átruházás más módján senki másnak a joghatósága alá ne kerüljenek (BERTÉNYI 1986; 153).

A német királyi koronát egy dicsőítő vers már 1028-ban szentnek nevezi. A 13. századi magyarországi oklevelek is egyre gyakrabban említik a „szent” koronát” (sacra corona), ami azt jelenti, hogy ekkorra a Hartvik-legenda és a papok révén már elterjedhetett az a felfogás, hogy Szent István angyali intés-

re a pápától kapta a magyar koronát. Ebből a szempontból nem az a lényeges, valójában honnan ered a magyar korona, hanem, hogy mit hittek róla. Így nálunk a király személyétől elváló koronafogalom egy konkrét tárgyhoz, a magyarok első királyának koronájához kezdett kötődni (BERTÉNYI 1986; 153). Azonban nehegy azt gondoljuk, hogy a *sacra corona* szentnek nyilvánított, vallási fogalom, hanem a katolikus egyház által szentté avatott s a magyar nép által szentekként tisztelt nagy Árpád-házi királyok által viselt koronaként tisztelt tárgyról van szó (ZÉTÉNYI 2002; 16–20).

Ha már a „szent” megjelölést körbejártuk, szólnunk kell arról az eszméről is, miszerint a Magyar Királyság Mária országa (*Regnum Marianum*) is. Ez abból a legendából alakult ki, miszerint I. István, mivel nem volt fiú örököse, halála előtt az országát és a koronát Szűz Máriának ajánlotta fel (BERTÉNYI 1986; 153). Ez az eszme a középkorban alakult ki, de főleg a 17. századtól vált széles körben ismertté. Ezért a magyarok Szűz Máriát „Nagyasszonyunknak, Égi édesanyánknak” hívják azóta, amelyről rengeteg egyházi ének is szól (BERTÉNYI 1986; 153).

Nem mindenhol volt ez így. Csehországban is kifejlődött pl. a magyarhoz sokban hasonló koronaeszme, de ez nem fűződött valamilyen konkrét koronához (BERTÉNYI 1986; 153).

A 14. században a korona már nemzetközi szerződésbe is belekerül, mint a magyar állam jelképe. 1382-ben, a torinói békében a Velencei Köztársaság évi 7000 aranyforint fizetésére kötelezi magát I. Lajos „felséges királynak, utódainak a királyságban és a koronában, magának a királyságot képviselő koronának és a korona helyett megjelenőknek”, emellett lemond Dalmáciáról, amely régóta „a magyar királysághoz és koronához tartozik” (BERTÉNYI 1986; 153). Lajos követői a lemondást nemcsak az általuk képviselt uralkodó, hanem „a koronában utódai” nevében is elfogadják (BERTÉNYI 1986; 153). Amikor pedig 1387-ben Genova Dalmáciával kapcsolatban ír Velencének, megemlíti, hogy „a dalmát részek hűséggel tartoznak a magyar koronának vagy királyságnak” (BERTÉNYI 1986; 153). Az Anjou-korban tehát még a király és a korona együtt képviseli a magyar államot (BENDA–FÜGEDI 1979; 66–70).

A 14. századból a magyar kutatók ismernek olyan szerződéseket, amelyeket a magyar király, illetve a magyar korona a cseh koronával kötött. Az 1383 januárjában „Nagy Lengyelország nemesei és lakosai”, akik ekkor még I. Lajos két lánya közül Máriával és nem a későbbi királynőjünkkel, Hedviggel akarták betölteni a lengyel trónt, arra figyelmeztették Máriát, hogy a lengyel korona elfogadása után Lengyelországban kell maradnia, és „ezen túl a mondott [lengyel] korona nem tartozhat Magyarországnak koronájához” (BERTÉNYI 1986; 156).

Hamarosan azonban olyan esemény történt, amellyel összefüggésben már maga a korona lett az államhatalom egyedüli képviselője. A 14–15. század fordulójára erősen megnövekedett az ország nagybirtokosainak hatalma a központi hatalom rovására. A bárók 1401-ben fogságba vetették a velük együttműködésbe került Zsigmond királyt, és maguk kezdték gyakorolni az országban a királyi jogokat a „Szent Korona joghatóságának felhatalmazásából” (BUZÁS–CSUKOVITS–FELFÖLDI 1999; 35–38). A bárók tehát úgy adtak jogi alapot kormányzatuknak, hogy a király helyett a koronát tették meg a hatalom gyakorlójának, s magukat úgy tüntették fel, mint akik a korona felhatalmazásából intézkednek. Az interregnum (uralkodó nélküli időszak) idejére pecsétet is véstettek, amely a „Magyarország Szent Koronájának pecsétje” feliratot viselte, az eddigi királyi kancellár, Kanizsai János pedig a „Magyarország Szent Koronájának a kancellárja” címet vette fel (BERTÉNYI 1986; 156). Miután Zsigmond megfelelő engedmények árán kiegyezett fogvatartóival, és ismét kezébe vehette az ország kormányzását, a korona pecsétjének használata megszűnt, és a királyi okleveleket ismét az uralkodó kancellárjának őrizetében levő királyi pecsétekkel erősítették meg. Az 1401-es interregnum időszaka, amikor a királyi korona az uralkodó személyét helyettesítette, mégis fontos állomást jelentett a korona szimbolikájának fejlődésében. Nyilvánvalóvá vált, hogy a korona fogalma már régóta nemcsak az egymást követő királyokat jelenti, hanem a királyt és a politikai hatalom vele osztozó nagybirtokosokat együtt (BERTÉNYI 1986; 153). Tehát ahogy láttuk, a király mellett a nagybirtokosok is ahogy az ország tagjává váltak politikai értelemben, úgy a korona is a király és a királyi tanácsban képviselt nagybirtokosok közösen gyakorolt államhatalmát kezdte el jelenteni (BENDA–FÜGEDI 1979; 70–75).

A 15. század első felében, ha az államhatalomról volt szó, az éppen uralkodó király személye egyre inkább háttérbe szorult az ország koronája mögött. A peres eljárásoknál az esküt a tanúk Istenben való hitükre és a „király meg az ő Szent Koronája” iránti hűségükre tették le, s az ország lakóit kezdték „Magyarország Szent Koronája alattvalóinak” tekinteni (RUFFY 1981; 28–30). Ha területi veszteség érte Magyarországot, azt úgy tekintették, mint a Szent Koronától való elidegenedést, ha viszont a király visszaszerzett valamit, ami az ország területéből elveszett, az újból a „Szent Korona tulajdonába” került vissza (BERTÉNYI 1986; 157).

Az 1440. július 17-ei oklevél I. Ulászló (1440–1444) uralkodásával és az 1440. évi koronalapással kapcsolatban nemcsak azért fontos, mert ezekről az eseményekről kapunk információkat. Ez az oklevél jelentős állomás a magyar koronához fűződő ideológiai nézetek kialakulásában is (BERTÉNYI 1986; 157).

Az oklevélben a rendek egyértelműen kijelentik, hogy „a koronázás mindig az ország lakók akaratától függ, és a korona hatékonysága és ereje az ő jóváhagyásukon alapul” (BENDA–FÜGEDI 1979; 77). Ezért ruháznak át az addig használt, ám Erzsébet királyné által ellopott magyar királyi koronáról minden jelképiséget, misztériumot és erőt az új koronára, s ezzel a teljes királyi hatalmat az általuk megválasztott I. Ulászlóra (BERTÉNYI 1986; 158). Látszólag nem történt nagy változás 1440-ben, „csak” az egyik korona helyett a másik lett az, amely az uralkodót az ország feletti hatalom gyakorlására alkalmassá teszi (RUFFY 1981; 25). Mégis jelentős változásokról van itt szó, amit Bertényi Iván magyaráz meg. Az előző századokban az egyház volt az, amely a koronázási szertartással, az uralkodó felkenésével, megkoronázásával és egyéb cselekményekkel átruházta az „Isten kegyelméből való” királyi hatalmat, s csak a koronázási ordó egyes elemei utaltak arra, hogy a nagybirtokosok egyetértésére is szükség van az uralkodó megválasztásához. 1440-ben viszont egyértelműen tudatosodott az ország rendjeiben, hogy a hatalom átruházói nem a főpapok, nem is a koronázási szertartásnál a helyszínen helyeselő nagybirtokosok, hanem az ország rendjei (BERTÉNYI 1986; 159).

E fejezet végén ki kell még térnünk Werbőczy István *Hármaskönyvére*, amely 1514-ben látta meg a napvilágot és a késő középkori Magyarország koronaeszmejének a tükörképe, amelyből kiderül, hogyan gondolkodtak Magyarország rendjei a 16. században. Eckhart Ferenc jogtörténész interpretálását foglaljuk össze röviden.

Eckhart Ferenc szerint a korona gondolatának és az államtest képének összekapcsolására Magyarországon Werbőczy István *Hármaskönyvében* került sor. A *Hármaskönyv* alapgondolata az egy és ugyanazon (nemesi) szabadság (ECKHART 2003; 117–129). Werbőczy szerint minden főpap, báró és nemes ugyanazon jogokat és kiváltságokat élvezi, azaz a főúrnak sincs nagyobb szabadsága, mint a köznemesnek. A gyakorlatban azonban ez nem érvényesült (ECKHART 2003; 117–129). Ennek a nemesi egyenlőségnek a *Hármaskönyv* szerint történeti gyökerei vannak. Miután a magyarok, a „közösség” („communitas”), királyt választottak, állítja Werbőczy, a nemesítés és birtokadományozás jogát a maguk akaratából „az ország Szent Koronájának joghatóságára” és így a koronázással a királyra ruházták (ECKHART 2003; 117–129). Ettől kezdve már közös kapcsolat van köztük, mert a királyt a nemesek választják, a nemeseket pedig a király teszi azokká. Werbőczy birtoktani fejtegetéssel is kiegészítette elméletét. Eszerint a nemesség közössége minden birtokjogot a Szent Korona joghatósága alá helyezett, így a középkori Magyarországon minden földtulajdonra vonatkozó jog gyökere a Szent Korona, amely megtes-

tesíti a főhűbérúr hatalmát (ĐERE 2012; 140–144). Ebből következik, hogy a Szent Korona lesz az örökös akkor, ha egy nemesi család kihal, s a birtok visszazáll az adományozóra. Hasonlóképpen a Szent Korona szerzi meg a hűtlenek birtokait is. A koronázással a közösség a királyra ruházta a birtokadományozás jogát, így a magvaszakadtaknak, a hűtleneknek a Szent Koronára maradt birtokait a király újból eladományozhatja (ECKHART 2003; 117–129).

A Szent Korona a történelmi magyar közjogban nem más, mint a régi korok szakrális királyának jogutódja. Vajon miképp válhatott a Szent Korona a szakrális király jogutódjává? A kései középkor magyarjai baljós előjelekből kikövetkeztették, hogy nem lesz többé magyar szakrális király. A korabeli magyarság hivatott képviselői képesekké váltak méltóképpen válaszolni a nagy kihívásra. A változásokkal együtt megjelenő nagy veszélyek felismerése erősítette elhatározásukat, hogy „az elrejtőzött, sehol már fel nem található” szakrális király felségjogait az egyetlen „el nem rejtőzött, megtalálható, jelenlevő” szakrális személyre, a Szent Koronára ruházzák át. A magyar társadalom tehát a Szent Korona által ragaszkodni tudott a magasabb rendű hagyományokhoz, amelyeknek lényege Isten akaratának komolyan vétele, a küldetéstudat komolyan vétele és a szakrális komolyan vétele. Azáltal, hogy a magyar közjogban a Szent Korona a szakrális király jogutódja, a Szent Korona tana tulajdonképpen átmenti a későbbi korszakokba a szakrális királyság korának nagy eszményeit. Ilyenformán a Szent Korona jelentősége megnőtt. Egyrészt mint a magyarságot összefonó eszme, amely bizonyos fokig helyettesíteni tudta a kihalt Árpád-házi dinasztia összefogó és népformáló erejét, másrészt mint fontos közjogi fogalom, amely jelképezte az ország és a lakosság összetartozását olyan időkben is, amikor Magyarország három részre szakadt. Különös jelentőséget kapott a Szent Korona a Habsburg-korszakban, amikor a magyarság és az uralkodóház érdekei nem minden esetben voltak azonosak. Ilyenkor az országos rendek és a nép a Korona, illetve a Magyarország iránti hűségre hivatkozva léphetett fel az uralkodó sérelmezett politikája ellen.

Forrás

KURUCZ Ágnes (ford. 1993): Szent István király intelmei Imre herceghez. Szépirodalmi Könyvkiadó, Szentendre

Irodalom

BAK M. János (1990): Coronations. Medieval and early modern monarchic ritual. San Francisco, Oxford

- BARTONIEK Emma (1987): A magyar királykoronázások története. Magyar Történelmi Társulat Kiadó, Budapest
- BENDA Kálmán–FÜGEDI Erik (1979): A magyar korona regénye. Magvető Kiadó, Budapest
- BERTÉNYI Iván (1986): A magyar korona története. Kossuth Kiadó, Budapest
- BUZÁS Gergely–CSUKOVITS Enikő–FELFÖLDI László (1999): Magyar Kódex II. Lovagkor és reneszánsz. Kossuth Kiadó, Budapest
- DEÉR Josef (1966): Die Heilige Krone Ungarns. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien
- DERE Zoltan (2012): Ideologija mađarske Svete krune. Zbornik radova. Vojvodanski prostor u kontekstu evropske istorije, Novi Sad
- ECKHART Ferenc (2003): A szentkorona-eszme története. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- ENGEL Pál–MAKK Ferenc (1994): Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Akadémiai Kiadó, Budapest
- KOCSIS István (2001): Magyarország Szent Koronája. Püski, Budapest
- RUFFY Péter (1981): Koronánk könyve. Móra Ferenc Kiadó, Budapest
- ZÉTÉNYI Zsolt (2002): Magyarország szent koronája. Kairosz Kiadó, Budapest

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE HOLY CROWN CONCEPT UNTIL THE END OF THE MIDDLE AGES

The specific interpretation of the Hungarian crown in political sense emerged already in the Middle Ages, in what was the Kingdom of Hungary at the time. The aim of my paper is to disclose the specific ideology which developed around the Hungarian Crown, – or as it was often referred to in the Middle Ages already: the “Holy Crown”, – corresponding to the social and economic conditions of the feudal era. Although the conception has undergone significant changes over the centuries due to modifications in social and political conditions, the ideology has survived and is still alive in the 20th century.

Keywords: Sacra corona, the Holy Crown concept, Tripartitum, Regnum Marianum, Stephen I of Hungary.

NASTANAK I RAZVITAK IDEJE SVETE KRUNE DO KRAJA SREDNJEJ VEKA

Specifično shvatanje mađarske krune je nastalo još u toku srednjeg veka u tadašnjoj Kraljevini Mađarske. Značaj shvatanja krune u političkom životu Mađarske naglašen je

u ovom radu. Cilj je da se istakne specifična ideološka konstrukcija, koja se razvila oko mađarske kraljevske ili „Svete Krune” u skladu sa društvenim i ekonomskim uslovima feudalnog doba. Ta ideologija, iako je vremenom u više navrata prolazila kroz suštinske promene prateći razvoj društvene i političke situacije, opstala je do 20. veka.

Ključne reči: *Sacra corona*, ideologija „Svete Krune”, Trostruka knjiga, *Regnum Marianum*, Stefan I.

A kézirat beérkezésének időpontja: 2014. 11. 10.

Közlésre elfogadva: 2014. 12. 1.

UTASÍTÁS

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség kéri fel).
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát (l. ennek a számnak a szövegeiben).
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímbe pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word formátum, Times New Roman betűtípus) kell a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) vagy a főszerkesztő (evatoldi@eunet.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni, kivéve a rezümét és a kulcsszavakat, melyek 10 pontosak.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. *Bölcészettudományi Kar, Újvidék Papers of Hungarian Studies* év/szám. *Faculty of Philosophy, Novi Sad*

A SZERZŐ NEVE (rang nélkül, verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző lakcíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (rezümé), tompán (behúzás nélkül), bekezdések nélkül (10-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz, legfeljebb 15 sornyi).

Kulcsszavak: (10-es betűnagyság, normál, 1-es sorköz, legfeljebb 5–8).

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz. Maximális terjedelem: 30 000 leütés, szóközökkel.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötojeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...). Évszázadok jelölésekor javasolt az arab számok használata (20. századi).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(*számozás nélkül*) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem).

Az idézetek leőhelyét magában a főszövegben jelöljük, pl. (PROPP 1983), vagy oldalszámmal: (PROPP 1983; 26).

Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program „Beszúrás”/”Insert” parancsának felhasználásával.

Kiadás(ok)

KEMÉNY István (2001): *Hideg. Versek (1996–2001)*. Palatinus, Bp.

PÉTERFY Gergely (2008): *Halál Budán*. Kalligram, Pozsony

Irodalom

Az irodalomjegyzék nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző.

Könyv

- FORSTER, E. M. (1999): A regény aspektusai. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Bp.
- HOPPÁL Mihály–JANKOVICS Marcell–NAGY A.–SZEMADÁM Gy. (2000): Jelképtár. Helikon Kiadó, Bp.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): A megértés alakzatai. Csokonai Kiadó, Alföld Könyvek, Debrecen

Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány

- RICOEUR, Paul (1999): Emlékezet – felejtés – történelem. = Narratívák 3. A kultúra narratívái. Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijarat Kiadó, Bp., 51–68.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): Fordítás és kánon. = Sz.-M. M.: Irodalmi kánonok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47–70.

Folyóirat-publikáció

- NYOMÁRKAY István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. Magyar Nyelvőr, 3. 277–283.
- ZÍZEK, Slavoj (2009): Liberális utópia. Ford.: Szügyi Edit. Híd, 9. 121–130.

Elektronikus forrásművek

- BALASSA Péter (1980): A forrásmű címe. URL: <<http://teljeswebcim...>> (zárójelben a letöltés ideje).

(Megjegyzés: Egyenlőségjelet csak kötetekre való hivatkozáskor használunk, folyóiratforrások esetében nem.)

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetre vonatkozóan is. Ez utóbbiak jegyzetapparátusában sem a hivatkozott szerzők családnevének, sem művük címének feltüntetésekor nem ajánlott a dőlt (kurzív) betűk vagy a verzál írásmód (csupa nagybetű) alkalmazása.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: RICOEUR, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen, eredeti nyelven irandó.

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a gépelési hibákat. A nyelvileg-helyesírási-lag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

A Hungarológiai Közlemények szerkesztősége

UPUTSTVO AUTORIMA

Tehničke propozicije za predaju radova

Molimo autore časopisa *Hungarológiai Közlemények* (Hungarološka saopštenja) da prilikom pisanja i pripremanja svojih rukopisa poštuju sledeće zahteve:

- Časopis *Hungarológiai Közlemények* (Hungarološka saopštenja) objavljuje radove na mađarskom jeziku iz oblasti hungarologije, istorije i teorije književnosti, lingvistike, folkloristike, istorije mađarske kulture, komparatistike i srpsko–mađarskih kulturnih kontakata.
- U časopisu se ne mogu objaviti tekstovi koji su već objavljeni, niti izmenjeni tekstovi koji su publikovani sa istim ili sličnim naslovom u nekom drugom časopisu, odnosno izdanju.
- Može se objaviti tekst koji je dobio bar dve anonimne pozitivne recenzije (recenzente angažuje redakcija).
- Ukoliko je studija načinjena u okviru nekog istraživačkog projekta, na dnu prve stranice teksta, u fusnoti se navodi pun naziv institucije koja pomaže istraživanje, kao i broj projekta (kao kod tekstova objavljenih u ovom broju).
- U slučaju rada koji je prezentovan na naučnom skupu, takođe se na dnu prve strane teksta u vidu fusnote navodi naslov naučnog skupa, naziv i sedište institucije koja je organizovala skup, kao i vreme i mesto održavanja konferencije.
- Poželjno je da naslov teksta sadrži ključne reči. Ukoliko to nije slučaj, savetuje se da se u podnaslovu precizira tematika rada.
- Tekst može da sadrži fusnote, ali one ne mogu da zamene spisak literature.
- Tekst rukopisa se u elektronskoj formi (Word format, font Times New Roman) šalje na el. adresu redakcije (hungar@ff.uns.ac.rs) ili na adresu glavnog urednika (evatoldi@eunet.rs).

*

Detaljna uputstva za uređenje teksta:

Ceo tekst treba da je napisan fontom tipa Times New Roman, veličina fonta 12, sa jednostrukim proredom. Izuzetak su rezimei i ključne reči, gde font treba da bude veličine 10.

Na početku teksta se navode sledeći podaci:

*Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad*

IME AUTORA (bez zvanja, verzalom)

Institucija u kojoj autor radi

Sedište (ili adresa autora)

El. adresa autora

NASLOV RADA (verzalom)

Ako postoji: *Podnaslov rada* (kurzivom)

Kratak rezime (najviše 1000 slovnih znakova), bez uvlačenja reda, bez novih pasusa (veličina slova 10, normal, prored 1, do 15 redova).

Ključne reči: (veličina fonta 10, normal, prored 1, 5–8 reči).

Tekst rada: Veličina fonta 12, normal, prored 1. Maksimalan obim: 30 000 karaktera sa razmacima.

Novi pasusi se stvaraju pritiskom na taster „enter”, a uvlačenja se vrše pomoću naredbi Format, Paragraf, First line. Molimo da se tabulator i proredi na početku reda ne koriste.

Podnaslovi u tekstu (centrirano, veličina slova 12, kurziv)

(*bez brojeva*) Naslovi dela se navode kurzivom, kao i isticanja u samom tekstu.

Isticanja autora se beleže u zagradi (istakao autor ovog rada).

Izvor citata se navodi u samom tekstu npr. (PROPP 1983), ili sa brojem strana: (PROPP 1983; 26).

U fusnoti se mogu upisati komentari vezani za sam tekst pomoću komande Insert.

Izdanja

KEMÉNY István (2001): *Hideg. Versek* (1996–2001). Palatinus, Bp.

PÉTERFY Gergely (2008): *Halál* Budán. Kalligram, Pozsony

Literatura

Literatura nije ujedno i bibliografija, navode se samo u tekstu citirana dela po abecednom redu.

Knjige

FORSTER, E. M. (1999): *A regény aspektusai*. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Bp.

HOPPÁL M.–JANKOVICS M.–NAGY A.–SZEMADÁM Gy. (2000): *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Bp.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): *A megértés alakzatai*. Csokonai Kiadó, Alföld Könyvek, Debrecen.

Zbornici

RICOEUR, Paul (1999): *Emlékezet – felejtés – történelem*. = *Narratívák* 3. A kultúra narratívái. Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijarat Kiadó, Bp., 51–68.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): *Fordítás és kánon*. = *Sz.-M. M.: Irodalmi kánonok*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47–70.

Časopisi

NYOMÁRKAY István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. Magyar Nyelvőr, 3. 277–283.

ŽIŽEK, Slavoj (2009): Liberális utópia. Ford.: Szügyi Edit. Híd, 9. 121–130.

Elektronski izvori

BALASSA Péter (1980): A forrásmű címe. URL: <<http://cela-veb-adresa...>> (u zagradi datum pregleda).

(Napomena: Znak jednakosti se stavlja samo u slučaju kada se pozivamo na zbornike. U slučaju časopisa se ne upotrebljava.)

Pravila su ista i za fusnote. U fusnotama se ne preporučuje obeležavanje prezimena autora niti naslova njihovih dela kurzivom niti verzalom.

Kod navođenja izdanja na stranom jeziku, prvo se piše prezime autora, zatim zarez, pa ime (npr.: RICOEUR, Paul). Osim imena, i naziv izdavača, kao i mesto izdanja piše se prema pravopisu izvornog jezika.

Na kraju rada treba da stoje rezime i ključne reči na engleskom i srpskom jeziku.

Mole se autori da pre slanja rukopisa provere pravopis svog rada, ispravnost i doslednost znakova, način pisanja podnaslova, lektorišu rad i isprave slovne greške. Rukopise koji sadže jezičke i pravopisne greške, kao i one koji se ne pridržavaju uputstava redakcije, bićemo prinuđeni da vratimo na doradu.

Redakcija časopisa Hungarológiai Közlemények

INSTRUCTIONS

for manuscript submission formatting

The *Hungarológiai Közlemények* is a peer-reviewed academic journal published quarterly by the Department of Hungarian Studies of the Faculty of Philosophy, University of Novi Sad.

When preparing and submitting manuscripts, authors are requested to abide by the following principles:

- The journal publishes papers in Hungarian in the subject area of Hungarian studies and history of literary relations
- Texts previously published elsewhere, or modified versions of texts released under similar title in other journals or publications may not be published in the journal.
- Only texts which received at least two anonymous positive reviews will be published (the reviewers are assigned by the editorial board).
- If the work was written within the frameworks of a research project, the full legal name of the institution supporting the project and the number of the project must be indicated in the footnote at the bottom of the first page.
- In the case that the study had been presented and delivered at a scientific conference, the title of the conference, the name of the institution which organized it, its seat, as well as the location and date of the conference must also be indicated in the footnote at the bottom of the first page.
- It is desirable that the title of the study includes key concepts. In the case that the title does not include such concepts, it is advisable to clarify the subject matter of the text in the subtitle.
- The text may contain footnotes; however, they are not a substitute for the bibliography.
- The text of the study should be sent electronically (Word format, Times New Roman font) to the editors (hungar@ff.uns.ac.rs) or the editor in chief (evatoldi@eunet.rs).

*

Detailed editing instructions:

Please submit your paper using Times New Roman 12pt justified font, spacing set at single line, with the exception of the abstract which is to be font 10 pt.

At the beginning of the manuscript, an indication of the following data is required:

AUTHOR'S NAME (without titles, upper case)

Name of the institution employing the author

Location of the institution (or the author's address)

The author's contact e-mail address

Example:

University of Novi Sad,

Faculty of Philosophy

Department of Hungarian Language and Literature
xxxxx@yyyyyy

TITLE of the paper (upper case)
Subtitle, if there is one (*italic*)

A brief summary (abstract), full-block style (without indentation), without paragraphs (font size 10pt, normal, 1 – „single” – line spacing, maximum 15 lines).

Keywords: (font size 10 pt, normal, 1-line spacing, maximum 5–8 keywords)

The main text of the paper: font size 12 pt normal, 1 – “single” – line spacing. Maximum length: up to 30,000 characters including spaces.

Hyphens and an-dashes or em-dashes must be clearly indicated both in the text and in the footnotes (e.g.: l.: egy-egy; 1914–1918). Centuries should be written in Arabic numerals.

To start a new paragraph use 'enter' at the end of a line; indents are set by Tools menu, Format, Paragraph, First line command. Please do not use the Tab key and line spacing.

Sub-chapter titles (size 12pt, centred, italic)

(*without numbering*). The title of works and highlights should be italicized. There may be several subtitles, centred, italicized, the same font size as the paragraph (12 pt).

Suffixes should be added directly to titles and highlights in normal upright font (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). The author's highlights should be put into brackets.

The source of the quotations is indicated in the main text, e.g. (PROPP 1983), or including the page number: (PROPP 1983; 26).

Commentaries or notes accompanying the main text may be added in the footnotes by using the “Insert” command in the text editor program.

Edition(s)

KEMÉNY István (2001): *Hideg. Versek (1996–2001)*. Palatinus, Bp.
PÉTERFY Gergely (2008): *Halál Budán*. Kalligram, Pozsony

Literature

The bibliography should list only works that the author has referred to in the paper in alphabetical order.

Books:

FORSTER, E. M. (1999): *A regény aspektusai*. Ford. Szili József. Helikon Kiadó, Bp.
HOPPÁL M.–JANKOVICS M.–NAGY A.–SZEMADÁM Gy. (2000): *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Bp.

HORVÁTH Györgyi (2007): Nőidő. A történeti narratíva identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban. Léda Könyvek. Kijárat Kiadó, Bp.

KULCSÁR SZABÓ Ernő (1998): A megértés alakzatai. Csokonai Kiadó, Alföld Könyvek, Debrecen

KULCSÁR SZABÓ Ernő (2000): Irodalom és hermeneutika. Akadémiai Kiadó, Bp.

Studies published in omnibus volumes:

RICOEUR, Paul (1999): Emlékezet – felejtés – történelem. = Narratívák 3. A kultúra narratívái. Szerk. és a szövegeket gondozta: Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Bp., 51–68.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): Fordítás és kánon. = Sz.-M. M.: Irodalmi kánonok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 47–70.

Journals Publications

NYOMÁRKAY István (1998): A nyelvhasználat udvariassági stratégiái. Magyar Nyelvőr, 3. 277–283.

ŽIŽEK, Slavoj (2009): Liberális utópia. Ford.: Szügyi Edit. Híd, 9. 121–130.

Electronic sources

BALASSA Péter (1980): A forrásmű címe (Title). <<http://full web address...> (date of download).

(Note: The equal sign is only used in reference to volumes and not to journals.)

The above described notation of bibliographic data is also valid for the footnotes. In the latter neither the family name nor the title of the work of the author referred to should be italicized or written in upper case (capital) letters.

Where reference is made to foreign language publications in the bibliography, the author's second (family) name should be in the first place, followed by the first (Christian) name, separated by a comma (e.g.: RICOEUR, Paul). The title of the work, name of the publisher and place of publication should all be written in the original.

At the end of the paper an abstract and keywords are required in English and Serbian.

The authors are kindly asked to check the spelling, grammar, correct language usage, accuracy and consistency of marking, consistent usage of sub-titles and also, to correct their typing errors before submitting their papers.

Manuscripts which do not adhere to all the guidelines and editorial instructions provided above and are written in sloppy language and spelling will be returned to the author for rewriting.

The Editorial Board of Hungarológiai Közlemények

*A Hungarológiai Közlemények
recenzensi/lektori testülete 2014-ben*

*Recenzenti časopisa „Hungarológiai Közlemények”
(Hungarološka saopštenja) u 2014. godini*

*The peer-reviewers of „Hungarológiai Közlemények”
(Papers of Hungarian Studies) in 2014*

DR. BARCSI TAMÁS

Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Pécs, Magyarország
Univerzitet u Pečuju, Fakultet medicinskih nauka, Pečuj, Mađarska
University of Pécs, Faculty of Health Sciences, Pécs, Hungary

DR. BENCE ERIKA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. BERTHA ZOLTÁN

Károli Gáspár Református Egyetem, BTK, Budapest, Magyarország
Univerzitet Gašpar Karoli, Filozofski fakultet, Budimpešta, Mađarska
Károli Gáspár University, Faculty of Humanities, Budapest, Hungary

DR. CZETTER IBOLYA

Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron, Magyarország
Univerzitet Zapadna Mađarska, Šopron, Mađarska
University of West Hungary, Sopron, Hungary

DR. CSERNICKÓ ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, Ukrajna
Transkarpatska mađarska viša škola Ferenc Rakoci II, Beregove, Ukrajna
Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute, Beregove, Ukraine

CSORBA BÉLA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. FARAGÓ KORNÉLIA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. FINTA GÁBOR

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet Eötvös Loránd, Budimpešta, Mađarska
Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary

HAJDICSNÉ DR. VARGA KATALIN

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet za nacionalni javni servis, Budimpešta, Mađarska
National University of Public Service, Budapest, Hungary

DR. HALUPKA REŠETAR SZABINA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. HARKAI VASS ÉVA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. HÁSZ-FEHÉR KATALIN

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szeged, Magyarország
Univerzitet u Segedinu, Filozofski fakultet, Segedin, Mađarska
University of Szeged, Faculty of Philosophy, Szeged, Hungary

DR. HORVÁTH KORNÉLIA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, Magyarország
Univerzitet Peter Pazmanj, Filozofski fakultet, Piliščaba, Mađarska
Pázmány Péter University, Faculty of Philosophy, Piliscsaba, Hungary

DR. HORVÁTH FUTÓ HARGITA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. HÓZSA ÉVA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék –
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad –
Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad –
Teachers' Training Faculty in Hungarian, Subotica, Serbia

DR. ISPÁNOVICS CSAPÓ JULIANNA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. KÁICH KATALIN

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku,
Subotica, Srbija
University Novi Sad, Teachers' Training Faculty in Hungarian, Subotica, Serbia

DR. KATONA EDIT

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. KERTÉSZ NOÉMI

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalomtudományi
Intézet, Miskolc, Magyarország
Univerzitet u Miškolcu, Fakultet za umetnost, Institut za mađarski jezik i književnost,
Miškolc, Mađarska
University of Miskolc, Faculty of Arts, Institute of Hungarian Language and Literature,
Miskolc, Hungary

DR. KOVÁCS RÁ CZ ELEONÓRA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. LÁNCZ IRÉN

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. NÉMETH FERENC

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku,
Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Teachers' Training Faculty in Hungarian, Subotica, Serbia

DR. PÁLFALVI LAJOS

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba,
Magyarország
Univerzitet Peter Pazmanj, Fakultet za filozofske i društvene nauke, Pilišcaba, Mađarska
Pázmány Péter University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Piliscsaba, Hungary

DR. PÁSZTOR KICSI MÁRIA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. PIELDNER JUDIT

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, Románia
Mađarski fakultet u Transilvaniji Sapientia, Miercurea-Ciuc, Rumunija
Sapientia Hungarian University of Transylvania, Miercurea-Ciuc, Romania

DR. PIKLI NATÁLIA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, Magyarország
Univerzitet Eötvös Loránd, Filozofski fakultet, Budimpešta, Mađarska
Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Budapest, Hungary

DR. RUDAŠ JUTKA

Maribori Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Maribor, Szlovénia
Univerzitet u Mariboru, Filozofski fakultet, Maribor, Slovenija
University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia

DR. RAJSLI ILONA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

DR. TÓTH JÁNOS

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófia Tanszék, Szeged, Magyarország

Univerzitet u Segedinu, Filozofski fakultet, Katedra za filozofiju, Segedin, Mađarska
University of Szeged, Faculty of Philosophy, Szeged, Hungary

DR. VUKOV RAFFAI ÉVA

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia

Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija

University of Novi Sad, Teachers' Training Faculty in Hungarian, Subotica, Serbia

DR. ŽAGAR SZENTESI ORSOLYA

Zágrábi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Zágráb, Horvátország

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska

University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb, Croatia

DR. ZVEKIĆ-DUŠANOVIĆ, DUŠANKA

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija

University Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

60 éves az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
60 godina od osnivanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu
60 years of the Faculty of Philosophy

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office

Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju
21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.

Tel.: (+381 21) 458 673

e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

<http://digitalnabiblioteka.tk/digitalna-biblioteka?task=view&id=126&catid=915>

<http://scindeks.ceon.rs>

Fedőlapterv: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés: Dataprint

Készült a Sajnos Nyomdában Újvidéken, 2014-ben
(Štamparija Sajnos, 21000 Novi Sad, Momčila Tapavice 2,
Tel./fax: +381 21 499 461)

Példányszám: 200

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK = Hungarološka saopštenja = Papers of
Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és
Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf., 26/27. sz. (1976)– .
– Újvidék : Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. 1976– . – 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása.

ISSN 0350-2430

COBISS.SR-ID 17698

2015 JAN 14

Faint, illegible text covering the upper and middle portions of the page, possibly representing a letter or report.

Additional faint, illegible text located in the lower section of the page, possibly a signature block or footer.

Very faint text at the bottom of the page, which may include a date or reference number.

ISSN 0350-2430

9 770350 243004